

Sociologie Românească

Volumul XV, Nr. 1-2

2017

DIRECTOR FONDATOR

DIN SUMAR:

Sorin Mitulescu

Harmony Project as a Starting Point

Krystyna Szafraniec

Entering Adulthood. In Search of Specificity of the Post-communist Countries

Jaroslaw Domalewski

Migration as an Element of Young People's Life Strategies

Valér Veres

ICT Use, Cultural and Leisure Lifestyles and Social Structure of Romanian Youth, in Central and Eastern European Context

Lyuba Spasova

Labour Market Integration of Young People in Bulgaria: The Implementation of Youth Guarantee and Youth Employment Initiative

Emanuel Copilăş

Postcomunismul românesc. O posibilă tipologie

Sorin Mitulescu

Schimbări în educația românească în perioada de tranziție postcomunistă. Efecte asupra tinerei generații

Asociația Română de Sociologie

Presă Universitară Clujeană

SUMAR

YOUTH IN TRANSITION COUNTRIES: INNOVATIVE POTENTIAL,
NEW CONTEXT, NEW PROBLEMS, AND NEW CHALLENGES
COORDONATOR: SORIN MITULESCU

Sorin Mitulescu

Harmony Project as a Starting Point 11

Krystyna Szafraniec

Entering Adulthood. In Search of Specificity of the Post-communist Countries 15

Jaroslaw Domalewski

Migration as an Element of Young People's Life Strategies 33

Valér Veres

ICT Use, Cultural and Leisure Lifestyles and Social Structure of Romanian Youth, in Central and Eastern European Context 45

Lyuba Spasova

Labour Market Integration of Young People in Bulgaria: The Implementation of Youth Guarantee and Youth Employment Initiative 67

Emanuel Copilăş

Postcomunismul românesc. O posibilă tipologie 85

Sorin Mitulescu

Schimbări în educația românească în perioada de tranziție postcomunistă. Efecte asupra tinerei generații 113

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

Maria-Ana Georgescu

Conferința Internațională „Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity”, Târgu Mureș, ediția a patra 129

STUDII

Sorana Săveanu, Petru-Adrian Pop

Cât de „prezenți” sunt studenții la școală? Angajamentul academic al studenților din zona transfrontalieră Ungaria-România 133

Mariana Stanciu

Tendințe social-economice globale cu impact asupra standardului de viață 157

RECENZII

Irina Stahl

Sorin M. Rădulescu, *Amintiri din Cotroceni ale unui fiu de „burghezo-moșier”*, Editura Vremea, București, 2017, 415 p. 183

Dan Neumann

Prezentul care nu trece. Comentarii la volumul: Emanuel Copilaș, *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Editura Adenium, Iași, 2017, 320 p. 187

Botond-Zsolt Bottyan

Müller, J. W., *What is populism?*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2016, 136 p. 195

Cristiana Marc

Claudia Bacter, *Dizabilitatea neuro-motorie la copil. Modalități de intervenție*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, 144 p. 199

CONTENTS

YOUTH IN TRANSITION COUNTRIES: INNOVATIVE POTENTIAL, NEW CONTEXT, NEW PROBLEMS, AND NEW CHALLENGES COORDONATOR: SORIN MITULESCU

Sorin Mitulescu

Harmony Project as a Starting Point 11

Krystyna Szafraniec

Entering Adulthood. In Search of Specificity of the Post-communist Countries 15

Jaroslaw Domalewski

Migration as an Element of Young People's Life Strategies 33

Valér Veres

ICT Use, Cultural and Leisure Lifestyles and Social Structure of Romanian Youth, in Central and Eastern European Context 45

Lyuba Spasova

Labour Market Integration of Young People in Bulgaria:
The Implementation of Youth Guarantee and Youth Employment Initiative 67

Emanuel Copilaș

Romanian Postcommunism. A Possible Typology 85

Sorin Mitulescu

Changes in Romanian Education during Post-communist Transition.
Effects on Youth 113

SCIENTIFIC ACTUALITY

Maria-Ana Georgescu

The International Scientific Conference „Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity”, Târgu Mureş, 4-th edition 129

STUDIES

Sorana Săveanu, Petru-Adrian Pop

How “Present” are Students in School? Students’ Academic Engagement in Hungarian-Romanian Cross-border Region 133

Mariana Stanciu

Global Socio-economic Trends with Impact on Living Standard 157

REVIEWS

Irina Stahl

Sorin M. Rădulescu, *Memories from Cotroceni, Written by the Son of a "Bourgeois Landlord"*, Vremea Publishing House, Bucharest, 2017, 415 p. 183

Dan Neumann

The Past that Refuses to Pass. Comments on the Book by Emanuel Copilaş (ed.), *The Great Post-communist Heist. The Commodity Show and the Comeback of Capitalism*, Adenium Publishing House, Iași, 2017, 320 p. 187

Botond-Zsolt Bottyan

Müller, J. W., *What Is Populism?*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2016, 136 p. 195

Cristiana Marc

Claudia Bacter, *Neurological Physical Impairment in Child. Ways of Medical Interventions*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, 144 p. 199

YOUTH IN TRANSITION COUNTRIES: INNOVATIVE POTENTIAL, NEW CONTEXT, NEW PROBLEMS, AND NEW CHALLENGES

COORDONATOR: SORIN MITULESCU

Harmony Project as a Starting Point

Sorin Mitulescu*

Institutul de Științe ale Educației, București

The present issue of Romanian Sociology Revue is dedicated to the connection between the social troubles specific to the transition from communism to the market economy and democracy on the one hand and the specific anxieties of young people who are looking for a road and a place in the adult life. The idea of publishing such a number appeared at the end of an international research project coordinated by *Nicolaus Copernicus University* in Torun, Poland called *Youth in Transition Countries: Innovative Potential, New Context, New Problems, and New Challenges* (and shortly, *Harmony* project). The project gathered selected ex-communist European and Asian countries, which differ in historical background, cultural tradition, and advancement of systemic transformation. The analyses were based on national and international data and focused on describing youth's life situation, education, entry into adulthood, and civil and political attitudes, in the socio-economic context and in the local political context where the processes take place.

Youth in the post-communist context means – as professor Szafraniec, project coordinator says – that “absorbing new ways of thinking and new models, being free of the burden of the past, it could become a significant actor on the stage of systematic change”. Looking at school careers, processes of entering labour market and adulthood, some articles of the issue could say if young generation enjoy of opportunities or only represent a generation overloaded, lost, not understanding the reasons of their own fail-

ures, most often striking back with distrust in politicians and the paths they have taken.

The ambition of the project coordinator, professor Krystyna Szafraniec, was to bring together countries with a common past and to propose a reflection on the young generation and implicitly on the present and the future. Even if only three of the project participants (including the project coordinator) responded personally to the magazine's invitation, it is the merit of this group of researchers to gather for almost three years (2014-2016) existing materials in their own countries on the evolution of young people in the period following the fall of communist regimes and to analyze them from a comparative perspective.

Post-communism theoretical background

Post-communism is by the opinion of the political scientist Emanuel Copilaș a valid theoretical tool in apprehending even this new stage of Romania's development. His study tries to differentiate several major directions of analysis regarding Romanian post-communism. The typology he proposes tries to identify the main dimensions of this complex social phenomena: ideological, political, economical, social and cultural. Of great interest for sociologists can be the social component, characterized by the author from an anti-neoliberal perspective – through poor situation, eviction and incrimination (of the working class); the author

* Institutul de Științe ale Educației, Str. Dr. Valea Argovei nr. 38, București.
E-mail: sorin_mit@yahoo.com.

discusses the decrease in the social prestige of the working class, the loss of rights acquired in communism by poor strata, the formation of a small urban bourgeoisie in conflict with the old working class. On the same ideological line was built the volume “The Great Post-Communist Robbery” reviewed by Dan Neuman. The conclusion of the reviewer is that this volume reveals a picture of Romania as we knew it: a divided society, in which social classes are consolidated through networks of interests out of the law or abusing it, and the shortcomings, underdevelopment and political dependence on Occident have become something ordinary and accepted, consolidating a semi-colonial status for the Romanian state.

The other articles in this issue of the journal are based on sociological research and analysis, and without necessarily being based on a common theoretical and ideological perspective, they draw on a common reality – the evolution of the young generation during a prolonged transition marked by progress and of numerous problems and road accidents.

Youth social behaviour in post-communist societies

After following youth situation in education, transition from school to employment and family life, Kristyna Szafraniec – coordinator of Harmony project – describes youth as “non-standard” – which means excessively prolonged in adulthood, more complex (asking use of some hybrid concepts like *kidults* or *adultescents*), more difficult to bear, systematically bereft and politically riskier. For the author, youth in post-communist society seem to carry a real struggle with adulthood because “searching for a job, starting a family ... are crashing with the realities of political transformation”. Post-

communist societies offer to youth a “difficult environment – more riskier than in the Western developed countries”.

Jaroslaw Domalewski from Poland finds out that young people from communists societies are all susceptible to the pressure of consumerism and they are feeling tensions resulting from a clash of the global patterns of the “appropriate” life offers and ability to claim them. Emigration could be a solution for many of young people but it has became the element of youngster’s life strategies in some ex-communist countries more than in others. This situation is explained by differences related to work perspectives and living standards.

Investigating ICT use and lifestyles of youth in Romania, Valér Veres is starting by pointing out some gap of Romanian society. If we look to the top of ex-communist countries taking into consideration indicators like youth employment, enrolment in tertiary education, educational attainment, social vulnerability, daily computer use, IT skills we allways find Romania situated among the last. But Romanian youth situation is not one of homogeneity. In order to better understand the situation, the author created four consumer groups by means of factor analysis representing ICT related cultural lifestyles. These groups are the following: ‘*screenagers*’ who consume culture through computers and the internet, being informed from these sources, communicating with their help, ‘clubbing and sport’ lifestyle, ‘high culture’ and ‘home literature readers’. We have also analysed the socio-demographic background of ICT frequent users: high educational level and a residence in a big city predict frequent ICT users for diverse purposes. *Screenager* lifestyle is strongly associated with the upper and upper-middle class status, but also other lifestyles are present among middle class youngsters in Romania, while the youth from lower class and deprived are under represented in all lifestyle groups.

Reform and public policies addressing youth problems

Post-communist reform of educational system has been driven by global pressures and many times limited by budgetary constraints. Although the reforms responded to some unsatisfied needs during the communist period, the result – with some exceptions – is not an increase in the interest and trust of young people in school and education, and these could explain why some gap is still registered in participation to education in many ex-communist countries, in comparison with Western European partners (see my own contribution as one of the participants in *Harmony* project).

But youth unemployment and lack of social inclusion is representing a problem

not only for ex-communist countries but even for most part of European countries. Implementation of some European Program (*Youth Guarantee*) in Bulgaria is analysed by L. Spasova. Even if the Program is on its first years of life, some conclusion could be driven: keeping young persons in the education system and raising qualifications of graduates could bring more intensive inclusion for long-term unemployed youngsters, youth with disabilities or youth of Roma origin.

Putting together in this issue a number of both theoretical and applicative contributions, both Romanian and other countries, offer the satisfaction of an up-to-date picture of sociological research that evaluates the experience of the journey and seeks new perspectives. For this achievement, all contributors deserve our thanks.

Entering Adulthood. In Search of Specificity of the Post-communist Countries¹

Krystyna Szafraniec*

Institute of Sociology, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland

Abstract: The subject of analysis in this article is, on the one hand, the category of youth (as a phase of life and as a social group), increasingly discursive and less transparent nowadays, and – on the other hand – some social areas revealing the largest cumulation of young people's life problems, such as education, entering a labour market and issues related to becoming self-reliant and personal life arrangements. The specific of the post-communist countries is that all of the above presenting a quite different, non-standard face of the youth, which may be excessively prolonged in entering adulthood, more complex (hybrid), more difficult to bear, systemically bereft and politically riskier. The issue analysed in this article is part of a broader diagnosis of the young generation in countries undergoing the political transformation in Eastern Europe and Asia. The empirical base used in this project were existing sources collected in national and international surveys and studies. The paper presents – first – some (psychological, sociological and political) arguments for a broader definition of youth, and then focuses on showing the three main areas requiring support, which are in analyzed countries: education, transition from school to employment and establishing the new independent family life.

Keywords: *the youth; entering adulthood; education; labour market; privacy arrangements.*

Cuvinte-cheie: *tineret; începutul maturizării; educație; piata muncii; viață privată.*

Today in many countries, young people are a critical element of social structure. However, it is hard to identify manifestations of defiance or negation in their life situation and the impossibility of the realisation of aims imposed by the culture. What is required is, thus, close observation of their life situation and problems.

We are interested in the young citizens from the post-communist countries; the representatives of the first generation whose intellectual adolescence occurred in the new political system which is, in a sense, their common generational experience and distinguishes them from the elders. Since the end of the eighties, the countries behind the “iron curtain” began to open up to the world, entailing that, since then, young Poles, Romanians, Chinese or Russians have been

growing up in the borderland of different societies and cultural worlds. Their being ‘between’ creates a new quality and complicates different matters.

This article is part of an international research project examining nine post-communist countries of Europe and Asia². Treating the post-communist countries as a specific space of common political core, we do not forget that they have taken various transformative paths and have different problems to solve. Transformation is understood – generally – as a shift from a less to a more liberal system. This shift may concern the whole system (economy, political institutions, ideology) or only certain areas (e.g., economic principles). These changes may take place with the participation of many social players (state, civil society), or under

* Institute of Sociology, Nicolaus Copernicus University in Toruń, Poland.
E-mail: krystyna.szafraniec@umk.pl

control of the state. As the result, we have a model of complete, wide-ranging civic transformation – covering all the spheres of life (economy, politics, culture) and engaging a broad spectrum of equal players; a model of limited statist transformation – implemented from the state's level and only concerning the economic sphere; and the model of wide-ranging statist transformation – allowing for changes in many spheres, including a political system's change with a state as a leading player. The first model, focused on a vision of democratic capitalism, is represented by post-communist countries of Central and Eastern Europe. There are five of those in the project – Poland, Hungary, Bulgaria, Romania, Latvia and Germany (German Eastern lands). The second, opposing model of limited transformation with a leading role of the party-state and the vision of the so-called national market economy is implemented by Asian post-communist countries, represented by China and Vietnam in the project. The third model is a path taken by Russia.

The list of these countries also offers other significant interpretative features. The countries differ not only in the chosen strategy of reforms but also in historical background, cultural (religious) tradition and level of economic development. Among the European countries – mostly implementing a similar model of transformation – there are those which were not included in the former Soviet 'Bloc' and those which were a part of the Soviet Union; those of different lengths of EU membership; rebuilding their system with the use of "socialist debris" (Staniszkis, 1991; Mach, 1998) and through external transformation – "import of a ready-made state" (example of former GDR transformation) (Offe, 1991). The fact that they all force the idea of a market economy and enter into global relationships makes the situation of the young generation similar, and at the same time makes it subjectively and objectively more risky.

The youth, i.e. who?

The majority of studies distinguish young people in terms of their age range which conventionally has been reserved for it. Formerly, this categorisation overlaps with phases of life or social roles (for the youth, the time related to secondary education was reserved). Today, this criterion has become insufficient and, as a consequence, the field of features encapsulated as 'the youth' consists not only of people of the age of 15-19 or 20-24 years, but also (more and more often) 25-29 years. Later generations have remained for a longer period of time in the education system, but this is not the only reason.

The criteria dividing the youth from adults are not clear because the changes (economic, social, cultural) taking place in the contemporary world are redefining social roles, disturbing regular rhythms of life and changing the norms of development. They find their expression in the phenomena specified as pluralisation and hybridisation of the age categories (Neugarten, 1987). There are more elements which are proving to be more and more explicitly erosive of former, ascribed phases of life, social, psychological and cultural characteristics. Youth and adulthood are pulling away not only from the age categories, they are also pulling away from social roles and lifestyles which are characteristic for them and even from psychological and developmental features.

In classic theories, young people were situated at a very particular period of life between childhood and adulthood, and referred to those persons who did not reach their self-reliance in the life yet. Yet, some time ago, the end of this phase of life was related to such special events and life situations as taking a job, entering into marriage, starting a family, or establishing a self-reliant household. Adulthood was recognisable after the achievement of complete life stabilisation

which was usually (even in the industrial societies) possible more-or-less at the age of 20.

Transition from the phase of youth (which means the status of a dependent person who is not taken seriously and who cannot decide about themselves) to adulthood (which meant the status of a full member of a society who is able to decide about their lives independently) used to occur relatively early. In a contemporary reality, this transition is neither certain nor simple. Today, young people remain in the roles of pupils/students from the age of 25, while they get married about the age of 30 (or do not marry at all) and have a baby. Similarly, having an independent residence is a situation which occurs even later and more rarely. This is the case because, to a large extent it is the key to adulthood, i.e. autonomy (employment) has become, due to structural conditionings, the commodity in short supply and uncertain.

The result of looking at the social and cultural implications of youth (holding the youth on the margin of the real life for too long) is to produce a psychological profile of youth which extends to the period of adulthood – later reaching social, emotional, moral maturity. The essence of this phenomenon is the so-called “quarter life crisis” – a crisis of postponed adolescence, a lesson from an early youth which has not been learnt and the phenomenon which is more and more often observed amongst 20-year-olds, especially amongst young students (Robbins and Wilner, 2001, 4). The adolescence crisis, experienced in the second decade of life, usually ends with obtaining the foundations of one's own ME (Erikson, 1998, 551-538). Today, the most crucial questions, such as “Who should I be?”, are answered with a difficulty in the third decade of life. Decisional impasse, fear of the future and sense of isolation are dominating feelings experienced in the face of a confrontation with ‘the real world’ which takes place significantly later, and significantly more often has the taste of defeat (Arnett, 2007, 4).

The young, after long years of being held in the education system, strive to find a job with a great difficulty. They face an uncertain future and the sense that, because of the relentless passing time, no mistake can be made. This causes fear and makes them reluctant to undertake binding life decisions. These circumstances also induce them to build the life strategies having a *moratory* (postponing and fleeing) character – into provisional and temporary solutions, including prolonged parents' care (Marcia, 1966).

Owing to these circumstances, the concept of youth has become complicated; it has broadened its meaning and changed its sense. It now includes both the “classic” youth (the persons who are learning) and the young adults who, as a result of structural conditioning/systemic blockades, are starting their adult life with a certain level of delay. Publicists and researchers present various terms illustrating this state of affairs. We no longer have *kids*, *adolescents* contrasted or compared to *adults*; we have *kidults* and *adultescents* as mixed, border categories. However, without starting an interesting analysis of the phenomenon, and only to signalise the important linguistic problem, I am going to use the simple term “*the young*” in the following study. It combines various phases/variations of youth and by indicating the context which is responsible for described changes, we avoid the risk of excessively simplified defining the youth/ the young.

As a consequence of such an extended meaning of the concept of the youth, we are standing before a difficult choice. Which areas where young people are positioned would require the most immediate interference and actions at the level of the state or supranational organisations responsible for a social well-being? What should be involved in (and to what problems should respond) social policy towards the youth?

The list of neglect in reference to the post-communist countries is long. These are

visible not only in more frequent criticisms of education and in the lack of appropriate health care or housing, but also in the constant threat of unemployment, in weakening motivation to start a family, increases in social inequalities, risky behaviour, or conflicts with the law. For many years, the problem of the youth has not been present in the public discourse about the past; even if it is present, then it is being trivialised, or hysterically overplayed. For the media, youth is also a target for advertising designed to satisfy their needs. In contrast, school has completely lost its pedagogical functions and which is hated by the youth. For politics, the problem of the youth is present only as an element of a pre-election game, it then successfully vanishes to give way to more important matters (the necessity of militarisation, quarrels about the past, about promises and influence).

In the modern economy, there is no place for a lot of today's youth. Dwindling and ever more dehumanised labour markets provide no chances for the future; capitalism itself in its present form has nothing special to offer to young people. Higher education, formerly education to join the elites, has lost its cultural mission and has transformed into the producer of ready packages of skills to meet the needs of the labour market (Giroux, 2003). The area which requires social policies is very extensive. It has been unambiguously proven by the report about the young prepared by an international team of researchers, which analyses the situation of young people in the post-communist countries studied here.

Main areas of tension requiring support

I have selected three questions to address from a long list of problematic issues. First of all, education, the area traditionally asso-

ciated with youth; secondly, the transition from education to a labour market; thirdly, the set of problems related to entering adulthood (starting a family, conflict of private and professional roles, especially severe in case of young women). A broad spectrum of problems appears in all those areas requiring thoughtful, coherent public policies which, as such, do not currently exist in Poland (and other post-communist countries)³. These areas, crucial for the problem on question, are currently subject to interim and uncoordinated actions.

Education

Education was in post-communist countries one of the first subsystems that has been subject to changes. Higher education, which once was a difficult to access value, has in our times become the value aspired to by bigger part of youth. Investments in education are those the most obvious, both for the youth and their parents, and also for the experts in social development. After political changes, especially in the '90s, the education system, which for many post-war decades was being conserved in the corset of socialist limits and rules, has opened up to new needs and challenges. Under this new pressure, changes in education began before the systemic reforms were even undertaken.

The first and their most expressive manifestation was – in Central and Eastern Europe – the derogation of limits of admission to studies and enactment of the law establishing the education market. Another step, being of no less importance, was to reduce the proportion of vocational education in general education. As the result of social pressure, vocational schools, perceived to prepare students poorly for the needs of the new labour market, hence, socially degrading, started to vanish. In their place, secondary schools were being created which were intended to pave the way of students to the

higher education institutions and higher social positions for the largest number.

Dissemination of secondary education has undoubtedly brought post-communist countries (especially Poland) closer to a group of modern countries, but the scale of the change has caused new problems to appear. Changes in the valuation of vocational education and general education has caused a drastic reduction of the proportion of the students attending basic vocational schools (of up to 13%) (GUS, 2014, 60). The result has been a noticeable shortage of qualified people to occupy simple but much demanded professions on the labour market. Simultaneously, a larger stream of people who choose secondary schools have caused a different group of young people to aspire to higher studies – people coming from families with a low cultural capital, average graduates of average secondary schools and young people with non-crystallised interests.

From the beginning of the 1990s to 2012, the schooling rates at the top of the educational ladder have increased by 370%. Although we are experiencing extremely different trends now (the results of the demographic decline) in Poland, there is still strong faith in the power of a diploma, despite the fact that the mass consumption of higher education does not translate into professional careers. In conjunction with an excessive supply of education, not only devaluation but revaluation of diplomas has taken place (Collins, 1979). Their value, in conjunction with saturation of the market with graduates of higher schools, is falling. Simultaneously, according to the demands of the market, they have become a necessary condition to begin a professional career. Diplomas and qualifications are less and less sufficient even if more and more are required. This phenomenon is observed in each of the analyzed countries – regardless of the adopted model of transition or degree of dissemination of higher education.

Paradoxically, as an effect of educational expansion, the phenomenon of a massive ad-

vancement through education had been characteristic for many decades in socialist countries. However, it has now been replaced with the phenomenon of relative degradation – labour below qualifications, unstable or lacking. The reasons for these phenomena are complex. They are demographic, economic (capitalism and its logic of effectiveness, crises); political transition, a style of education reforming if not a social mentality. The issue is not only the subordination of education to technocratic aims (Bauman, 1998, 204-205), but unthoughtful decisions made by the youth itself. That is, they choose those studies which are easily available and are not in a habit of recognising of their own talents, convinced that studies serve only to obtain a diploma and enter a profession.

Here, pressure comes from different sides. Understanding the reasons why higher education institutions are becoming “the bastions of meritocracy” entails the absence of self-reflection of the pragmatism which is the basis for the new philosophy of higher education means adopting studies with a more practical use for a professional career which is measured with a position of a graduate on a labour market. This approach changes not only the model of functioning of a higher education institution, but also distorts the meaning of an academic education. Moreover, it results paradoxically in a lack of expected “practical added value” in the form of independent thinking and productive innovators for whom the real challenges are not so much new skills and technologies, but the question of which should be used and how (Rorty, 1999, 114-126).

Poland has been recognized for years as a country of educational success. International organisations and assemblies positively graded its education reforms and results, especially to the extent to which they have increased the availability to the youth of better and longer education (OECD, 2010a). Poland not only belongs to the group of countries with the highest dynamics of in-

crease of the schooling rates – both in average and higher level of education (it is above 90% and 48% correspondingly) – but also to those where the rates of early school leavers are the lowest (5.5%), or people who are not in employment, education or training (so-called NEET's – 12.2%) (OECD, 2010b, 298). Simultaneously, both in the opinions of international assemblies and Polish researchers, the quality of education and its internal and external functionality are not good. Even if Polish students of middle schools have been obtaining improving results within the PISA survey, Polish higher education institutions – like universities in other post-communist countries – are not present amongst the first five hundred higher education institutions placed at Shanghai Ranking. The critical voices of experts have highlighted a broad spectrum of issues requiring changes⁴. Firstly, the necessity of reforms to vocational education. Secondly, the necessity to reform higher education. Thirdly, the reorientation of education from a retrospective to prospective, and from technocratic to a more general approach, one which teaches the youth understanding of themselves and the world they live in. Contrary to reforming current practices of education oriented to changes in the education system, the reforms needed today concern, above all, an interior of a university and a school (programmes, methodical reforms, those which will change selection principles, those supporting the career counselling system and educational coaching, abandoned or mistakenly conducting civil, health and intercultural education).

Transition from education to employment

The transition from education to employment and securing a stable job is a crucial issue for young people. Its success not only has an influence on whether young people become free from the parental control (leave the family home, become financially inde-

pendent), but also whether they realise their aspirations and life needs. In our times, this process has become complicated and extended in duration (in Europe, for the majority of the youth this period falls on the period between the age of 20-24 (European Commission, 2012, 162). Stable employment allows them to understand what is required to have the status of an adult and independent person. Now, they tend to achieve this later and often falls at the beginning of the fourth decade of life.

Transition to the labour market occurs according to different patterns – either through a long education (academic studies, often combined with parallel gaining professional experience) or through short education (not ending with obtainment of desired qualifications – the case of graduates of secondary schools, i.e. so-called early school leavers). Different types of problems are related to each pattern of transition. The first one generates the *overeducation* effect and the related phenomenon of *underemployment*, which is reaching more and more young people (models characteristic for Poland, Russia, Latvia). The second is related to a reversed phenomenon - the insufficient level of qualifications and education against the needs of the labour market (*undereducation*) which results in a never-ending balancing trick between provisional forms of employment, entering the black economy, lack of employment, or a presence in the NEET category (these patterns are characteristic for the Balkan countries, China and Vietnam).

As the phenomenon and the problem, transition from education to employment is increasing worldwide, which is proven by new specialist studies concerning this issue published by international organizations (ILO, 2015, 51-60). Despite this reality, the youth is becoming better and better educated and their number is consistently falling; yet, it is they who are the most critically hit by principles of post-modern market economy. Notwithstanding the context, unemploy-

ment, occupational activity and the employment rates are still much more favourable for adults than for the youth (ILO, 2010). Moreover, legal regulations and employers' preferences ensure that even those young people who have been already present at the labour market cannot rely on stable employment. According to calculations made on the EUROSTAT online database, temporary employment for 2014 in the 15-29 age group was 54% in Poland, 38% in Germany⁵, 18.3% in Hungary, 8% in Bulgaria, 5.3% in Latvia, and 3.7% in Romania (the EU average was 32%). The first two countries (Poland and Germany) are characterised by a high level of temporary employment. However, in contrast with Poland, Germany is characterised by better occupational mobility and better certainty of being employed again (European Commission, 2010a, 151).

In Russia, Vietnam and China, different provisional employment roles are filling up, and there is significantly more space for job offers for the youth. This largely defuses a problem with employment, but simultaneously reveals a scale of individual responsibility for creating new workplaces and preserving said workplaces. In Russia only 25% of the population remain in the area of informal employment, while among the youth this percentage is larger: 49.5% for those under 20, 35% for those in the 20-24 age group, and 21.9% for those in the 25-29 age group⁶. In China and Vietnam, most of the young people migrating from provinces to large cities must settle for informal employment, and are not connected with any social securities or financial guarantees⁷ (ILO, 2005; Vietnam Development Forum, 2007, 88-102). Also of note here is the fact that, on a significantly larger scale than in Russia, temporary contracts have become common, thus indicating the specific character of the new local capitalism. In Russia, little more than 10% of the youth are employed on temporary contracts, while in Vietnam this figure easily exceeds 50% (ILO, 2015, 44).

The aforementioned statistics and characteristics have very conventional meaning. Boundaries between different forms of improvisational employment, grey economy and self-employment are especially fluid; indeed, this is impressive given that, in the face of ineffective legal regulations, these boundaries are practically beyond control. Employment for a definite period of time and self-employment (particularly entrepreneurship) in the EU member countries mean registered employment, the possibility to pay social insurance contributions, and a tax adequate to declared income⁸ (European Commission, 2010b). In Russian and Asian countries, this works on slightly different, less clear principles. In China, self-employment is a description reserved for college graduates or those who have lost their job (become redundant) and cannot find a new one. These persons may conduct sole business or open a small enterprise and employ a few staff members. Nevertheless, when attempting to do this, they often encounter problems. For practical purposes (to decrease unemployment rates), these people are included in official statistics, and more specifically in the self-employed category. Having such status, they undertake different forms of employment – informal, unregistered, temporary, casual employment, family business, illegal, part-time employment, etc. (Xue, 2005). Self-employment in this context – formally identified as a separate category – becomes, in most cases, a part of informal and unregistered employment. A young boy (or girl) can set up his or her own Internet shop, work as a tutor or caregiver, and simultaneously advertise him or herself as a photographer. As a self-employed person, he or she represents a pure example of informal and unregistered employment.

Young self-employed people who conduct their own economic activity constitute more than half (51.4%) of China's 25 and under age group, significantly more than is the case for adults. Being self-employed and con-

ducting one's own economic activity is very popular among the Chinese youth. Indeed, approximately 15% of the country's self-employed youth are in their position because of failure to find a salaried job, and thus have chosen to become passive self-employed. Moreover, around one fourth to one third of the self-employed population have chosen such an occupation of their own accord. They start their own business because of the greater independence, flexible work hours, and the higher level of income. A similar situation is found in Vietnam, where the number of small enterprises has increased drastically⁹, although none of these companies are interested in employing young people.

In European post-communist countries, self-employment in analogical age group does not exceed a few percent (4.5% in Bulgaria, 4% and 3.5% in Latvia and Hungary respectively, and 6% in Poland). Romania is an exception, with 12% of young people in the 25 and under age group declaring self-employment¹⁰. Small entrepreneurship, which so often appears in youth's declarations as an attractive form of employment, is undertaken equally seldom in European countries¹¹. In Russia, 12% of the occupationally active populace run their own small business – 0.6% of young people in the 20 and under age group, 3.7% of the older age group (20-24 years), 4.6% of the 25-29 age group¹². In Latvia, only 1% of young people below the age of 25 are entrepreneurs (Hāka, 2013), while in Poland this figure is 6%, in Bulgaria 4%, and in Romania 1.5%. Such low entrepreneurship proportions are a result of the significant expansion of Western capital and a lack of one's own material resources. However, these low proportions are also due to this generation's lack of competence when it comes to taking a risk; indeed, these people were brought up in an "instant" culture, which does not place emphasis on learning rules related to conducting business.

Nevertheless, where non-typical forms of employment are not widespread, it is either

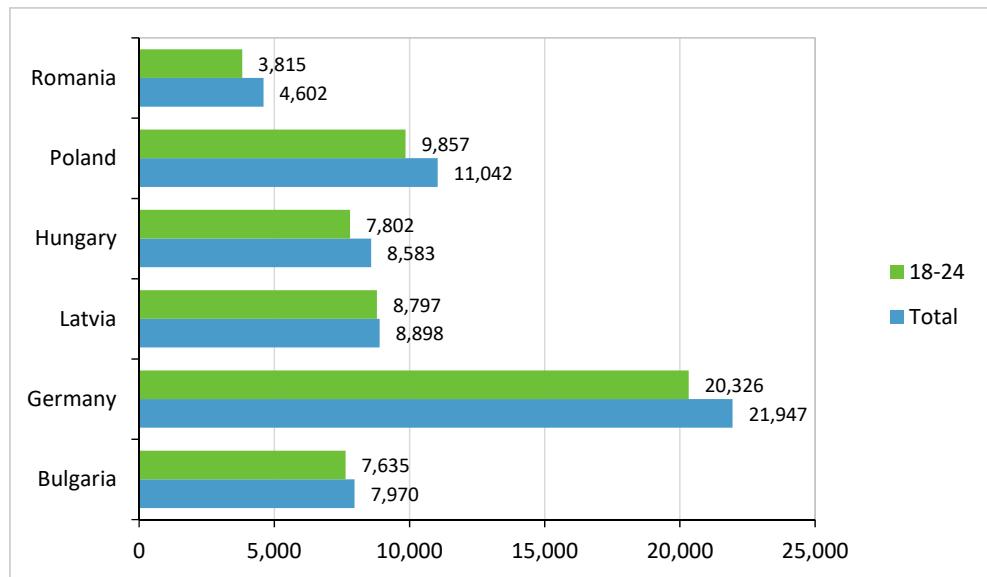
the case that unemployment rates are high (like in Bulgaria¹³) or informal employment and the grey economy become an alternative for youth (as in Asian countries, in Russia, or in Hungary and Latvia, where more than 25% of total employed youth are employed in the grey economy). Notwithstanding the local colouration (Germany – East and West – is an exception), fixed-term employment constitutes the main job opportunity for the youth. This proves, on the one hand, that there is a lack of work safety and sense of life stability among young people (who usually embark upon accidental, chaotic careers, have low wages, and restricted possibilities of professional development). Simultaneously, on the other hand, the same improvisational forms of incomplete employment make it possible to acquire professional experience and easily enter the labour market, which has become hard to reach, especially for the youth.

Although the dominating forms of employment are part-time employment, casual employment and self-employment, the working hours of young people are not less than the hours worked by those with more years of service. In European countries, people work, on average, 40 hours per week, although there are countries where this average is higher (like in Bulgaria) and where this average is lower (like in Latvia). In Russia, the average working week is 44 hours for all citizens aged under 30¹⁴, while in East Germany it is 41 hours, and in West Germany 40 hours)¹⁵. Asian countries definitely have a less advantageous standard – in China the average working week for people in the 15-29 age group is 48 hours, including one third working longer than 50 hours per week¹⁶.

Young employees in all countries explicitly more often agree to work unfavourable patterns and hours – shift work, working in the evenings, on weekends, etc. (in Europe, conditions favour, by 10% on average, employees with more years of service) (European Commission, 2012,174). Their

incomes are unsatisfactory not only by their own standards, but also from the perspective of maintenance costs. A high level of dissatisfaction is concerning, especially for the youth in European countries (Fig. 1). In Latvia, the youth are demanding remuneration in the region of €1,500 per month; the monthly wage currently being offered is €320 – five to six times lower than in countries in the Western European Union. In Germany, full-time employed persons in the 20-25 age group earn, on average, a monthly gross income of €2120 in Western lands

and €1685 in Eastern lands¹⁷. In Bulgaria, 56% of young people earn €300¹⁸. A similar situation is observed in Romania (where the average monthly income for youth in the 15-29 age group is €325 (Umbreş et al., 2014)) while in Russia the situation is slightly better (with an average monthly salary of €470)¹⁹. Facing a significantly better situation are young Poles; indeed, when starting their first job they earn €650 (median), and after a few years reach €900. Nevertheless, their remunerations are still low and rank 2nd and 3rd on average (Sedlak, 2016).

Source: Own study on the basis of: EUROSTAT (the source: SILC) [ilc_di03].

Figure 1: Average equivalent net income in selected post-communist European countries – the young against the general public (2014)

In China and Vietnam, young people have very low demands concerning remuneration (young unemployed Chinese searching for a job are satisfied with an income of around ¥783, which equates to al-

most €70, and their incomes are inconceivably low from a European perspective (Table 1). Only part of them (mainly employed in state workplaces) can count on social allowances and (usually very low) insurances.

Table 1: Monthly remuneration for the young Chinese in the 15-29 age group

	Young people in total	City	Village
X < 600 Y	30%	24.27%	41.00%
600-1500 Y	approx. 60%	60.67%	52.58%
x > 1500 Y	above 10%	14.86%	6.42%

Source: China Youth Employment Report, 2005, p. 34.

The situation can be explained by referring to different factors, such as lack of professional experience and taking mostly only ordinary positions, macroeconomic context, but also low quality human capital. While the main stream of working youth has secondary education, their professional qualifications are appraised very critically. The problem of the balance between a quality of work force and requirements for workplaces is becoming increasingly serious. Only in Vietnam did the number of unqualified workers increase last time, from 61% to 78%. The same tendency, although on a significantly smaller scale, has been observed in the Balkan countries, where simultaneously youth with higher education have problems finding a job, mostly because of qualification mismatches. In Russia, the proportion of young people in the unskilled labour market as a whole is low. Only among the youngest – in the under 20 age group – is this figure significant, and amounts to 24.3% (FSSS, data for 2015). Undoubtedly, this category of the young in each country will be a serious challenge to social policies and politicians.

Although temporary employment facilitating the transition from education to the world of work is a contemporary reality, they are simultaneously increasing the risk of uncertain start into the adult life. Young people taking casual activities show a tendency to live with parents more often, delaying the moment of reaching independence or starting their own family. Challenges that they face are not encouraging. Those who are present in the labour market are facing competition from the increasing number of those searching for employment, while the number of job offers is decreasing. The demographic factor reveals itself to be particularly important in Asian countries. In China, the amount of manpower is the largest it has ever been (people in the 15-64 age group constitute 71% of the entire population), with half of this manpower made up of young people below the age of 35. 100 million of the Chinese

living in large cities and an additional 100 million living in rural areas put pressure on the labour market every year. The state faces significant challenges when it comes to taking into consideration ethnic differences, as well as those concerning professional qualifications, and the system of values. Similar problems (although not on such a scale) are occurring in Vietnam²⁰. As a result of demographic imbalance, the expectation that young people should take care of their older parents is increasing; in Europe this is due to the existing legal system, while in China and Vietnam it is linked to custom law. Indeed, the danger of pathology increases. Moreover, and again in countries where work deficits are very high, and remunerations very low, a dangerously large portion of young people are involved in criminal activities (in China 70%), exhibit risky behaviour and aggression, or xenophobic attitudes. In the face of struggles and failures, also popularised is a belief that life success depends mainly on fate rather than on hard work, and this is very likely to result in demanding attitudes.

Private life: marriage, family

The changes to which these areas are subjected are the result of the same processes influencing jobs, education or free time. These changes are, on the one hand, global and local transformations of an economic character. However, on the other hand, they are the pressure of global and local cultural models. The source literature names them as *deinstitutionalisation and destabilisation processes* leading to diversification of the forms of family life and changes in customs (Giddens 1991, 260). As a result of these processes, fertility endures at a level which is far below the simple substitution of generations.

Anthony Giddens claims that there are no more important and spectacular changes than those which occur within a marriage, family, personal life and emotional relation-

ships. In his opinion, a global revolution in lifestyles is taking place before our eyes in the sphere of privacy and intimacy; its global character means that there is no possibility not to participate in the changes which are being brought by modernity. These changes are, according to Giddens, like a hurricane which sooner or later reaches everywhere, and when touches local deals, it does not leave them as they were previously. It is characteristic for them to reach some place, whose nature depends on how intensive and rough their process is (Giddens 1992, 687-699).

This is the case with most of the post-communist countries. The young generation today is the first to experience these processes. Changes with regard to cultural models of sexuality, high valuation of freedom and individuality in connection with an uncertain future, structural/system limits in reaching status of an adult person produce choice between self-reliance in a life (which is guaranteed by finding a job and involvement in a professional career) and starting a family (deemed as a condition of happy life) is the basic dilemma for a young human. The choice – very difficult when someone follows the culturally endorsed *work-life-balance* principle – falls upon self-reliance in life and (more often) on testing alternative forms of family life or living alone, even in countries where traditional solutions are still popular or are dominating.

Young people become self-reliant later and leave their family home even later. This theory is noted in all studies describing the situation of the youth. The countries that are subject of our interest, are not an exception to this rule, although there are a few peculiarities. Above all, the range of the phenomenon is larger, its dynamics are different, and so to are the reasons and social effects. In European post-communist countries, more than a half of the population in the 18-34 age group live with their parents, and more than one third of them are persons

belonging to the 25-34 age group. The state of prolonged youth is longer here (an average age for men is 28-31, and for women is 25-28). Moreover, in some countries it is still being prolonged²¹. Indeed, this is the case in Hungary, Romania, and Bulgaria (EU Youth Report, 2016, 207-208). The age at which young people leave the family home is minimally decreasing only in Poland (and insignificantly in Germany). Bulgarians leave it the latest (just before the age of 30) with Romanians (above the age of 28) and the Poles right behind them. In Germany, young people go out on their own 4-5 years earlier. This indicates the distance which lies between most post-communist countries and Germany, where the general economic situation has been more favourable and has created better conditions for the youth when they decide to start their life, although the large rental sector in most regions of Germany – does not offer affordable housing available for young people.

The main reason for a longer stay at one's parents' home is (in the case of younger classes) a prolonged education period. More often than not, the older youth (in the 25+ age group) cannot afford to move out of their parents' home (more than half in European countries declare this) or they have problems with access to cheap apartments (30%). "Peter Pan-type" (comfort and fear of taking responsibility for their own lives) is ranked in only 3rd place, and particularly concerns countries like Bulgaria and Germany.

A fairly different situation can be found in Asian countries, and especially Vietnam, where the tradition of living together in large and multigenerational families remains strong. In these countries, however, adult children's desire to leave the family home and live separately is understood by older people – they see it as their children distancing themselves from tradition and embracing new Western trends. In any case, there is a limitation in terms of adult children actually being able to do this – it is only possible for

modern-minded young people with a stable job and high income. The others – even if they are married – live with their parents, who feel obliged to look after their (adult) children and grandchildren, taking care of them and providing financial support due to their occupational and financial instability, but mostly due to the deeply rooted traditional culture in Vietnam²².

Young Chinese also stay in strong emotional relationships with their parents and benefit from their support, although they do not keep their traditions like the Vietnamese. They migrate in great numbers (alone or together with their families, if they have them) deciding to live independently, often as second-class citizens²³. Nevertheless, in China, the time spent by children in the family home is also very long. Chinese parents feel obliged to care for their children until they find a job and start their own families. This occurs more often at the age of 30, and thus the proportion of young adults living with their parents is more than 75% (for people in the 21-29 age group) and 45.5% for those who are slightly older (the 30-35 age group)²⁴.

The institution of marriage and family continues to have a highly exposed declarative value and is approved by the majority of the youth. However, in point of fact, the acts of both marriage and having children are becoming less significant. Falls in the number of people entering marriage are noted in almost all post-communist countries (OECD Family Database, data for 2012). Russia and Latvia are the only countries among those analysed which have seen an increase in the number of marriages. The discussed Asian countries are also starting to witness a fall in the attractiveness of the institution of marriage, although the range and characteristics of this process are different. Tradition means that people still marry, but ongoing individualism, the pursuit of a better quality of life, and problems concerning the achievement of self-reliance mean that marriage is tak-

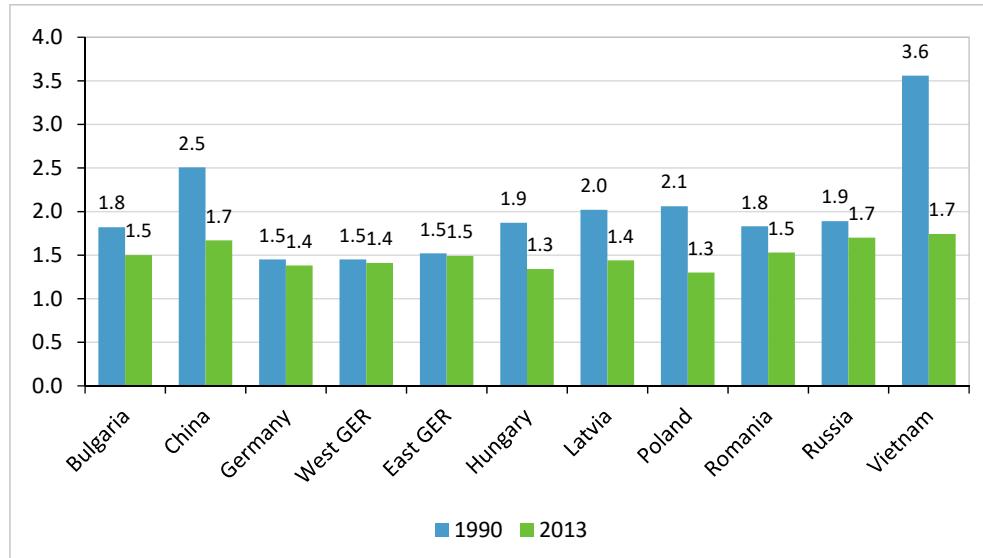
ing place later and later, and is not the only way in which two people can signal that they are together. Indeed, consensual relationships are being practiced increasingly often. However, contrary to European countries, these relationships are not an alternative to marriage, the latter of which still dominates.

Cultural patterns of femininity and their roles have been changing. Despite the fact that socialism has given women powers of emancipation and gender equality, family life has long been based on models of femininity imposed by tradition. Since the beginning of the transformation of the political system, this post-traditional family model (burdening women with two responsibilities – employment and the home) has been evolving into a modern family (based on the idea of partnership and co-responsibility); however, this model does not provide comfortable conditions for development. Rapid withdrawal by the state from its role as employer and distributor of social services has given rise to an increased responsibility laid on the family for its own material situation; moreover, changes in the labour market have increased the risk and uncertainty of employment. Young women can now rely less on a peaceful combination of professional and family duties, and suffer as a result. Collaterally – as a consequence of the post-communist countries opening up to global influences – the importance of individualism and the need of autonomy for the entity are increasing. The importance of education as a life success factor is increasing beyond expectation, with women partaking more in higher education than men. Investments made by these women are not only changing their professional careers and the importance of employment in their lives, but also have an influence on the processes of starting and developing a family.

All this is putting women in a situation where there is a conflict between personal, family and professional roles. As a result, ideal (expected) and real (observed) fertility

constitute two separate values – the first one is securing the process of natural generations substitution more than need, and the second one is dramatically endangering it. Not only is the distance between desired and actual

number of children higher there, but the dynamics of changes are more rapid. Fertility rates are also lower – definitely below the biological generation substitution threshold (Fig. 2).

Source: own study on the basis of: World Bank and Statistisches Bundesamt.

Figure 2: Changes in the fertility rates in transition countries

To understand the dilemmas which young women have to face in post-communist countries, it is important to understand the contradictory pressures and requirements to which they are subjected. On the one hand, they are expected to be occupationally active (because of the family budget, macro-economic challenges, and the fact that many of them enjoy their career²⁵), while on the other hand, they are pressured to deliver babies (not only because it is the obvious thing to do, but also because of demographic problems). Reconciliation of both these requirements in the context of the situation in the labour market is very difficult – it enforces the restriction of family functions and postpones procreation. Of particular note here are those countries where transformation processes have destroyed a system of former social securities, and a new one has not been created. Indeed, women in these countries

who decide to have a baby either benefit (after maternity leave and parental leave) from a family support network or resign and abandon their career. Neither of these solutions is satisfactory for them. Those who decide to care for a baby and stay at home are effectively deactivating themselves and reducing their chances of being able to enter the labour market. Those who obtain a job are exposed to discomfort which stems from a double responsibility – at work and home. Indeed, this is why so-called cultural conflicts occur in certain countries on a broader scale (traditional approach to social roles of women and men) and why structural conflict also takes place (resulting from inadequacy of institutional solutions to women's careers). In principle, the more egalitarian and welfare traditions of the post-communist states, coupled with recent emancipation trends, could be counteracting traditional

patterns. In reality, however, they are not. In Balkans countries, household work is divided up according to sex much more than in other countries. Indeed, this could be seen as a systematic ‘double burden’ forcing women to work both inside and outside of the household – even if they are better educated and have full-time employment (Riebling, Stoilova and Hofäcker, 2016).

At this point it is important to discuss the relationships between family roles and the situation in the labour market, as well as the mismatching of other institutional solutions with women’s duties (for example, the extent of formal care for the minor child, and working time organisation²⁶). Indeed, these factors, even in the young generation, create the most anachronic and disadvantageous family models. The first is the traditional model (where the man is the main breadwinner in the family, and the woman cares for the house and the children) while the second is the combined model (with two breadwinners, but with a double burden for the woman: working and housekeeping). New realities and deficits often present too big a challenge for young pairs who cannot handle their new duties. They also become a factor which preserves inequalities between women and men, and between families where one or both of the parents contribute to the budget. Women, who in comparison with men enter the labour market later, if at all²⁷, are losing the basis of financial independence (now and in the future). In addition, these women are also unable to improve the family’s financial situation. This is particularly interesting in today’s environment, where people are pursuing a certain living standard, and the pressure of consumerism is deepening the division between families that can afford their life demands, and those that cannot.

Final reflections

Even at the end of the 20th century, the sociological youth analysis undertaken in a context of questions concerning social change has concentrated on teenagers or just a little bit older youth. Their rebellious tendencies but capacity for innovation typical to their age and their marginal position in a social structure are treated as a potential source of the social tensions and change. Today that role is not played by teenagers or students, but by the young people in an age group above 25 who not only reach the adulthood later, but are late in becoming independent and self-reliant in meeting serious structural obstacles. Their struggles with adulthood are clear: searching for a job, starting a family, attempts to realise their life aspirations are crashing with the realities of the political transformation. Moreover, these struggles are taking place in a difficult environment of local limitations and global influences, which are the new space for challenges that are far riskier than in the Western, developed countries.

The axis of divisions between transformation systems characteristic for European states (with the pluralism of actors initiating change and the broad spectrum of systemic transformation), and those with a strong leading role in the state (Russia, China, Vietnam) is clear in the field of reaching adulthood. While in European post-communist countries the process, especially the transition from education to employment is delayed, gets complicated and is simultaneously prolonged (even more than in developed countries of Western Europe), in case of the youth in the Asian countries (and partially also in Russia) it is earlier, shorter and less complexed, but no less painful and no less politically risky.

Notes

¹ The article has been created within the project funded from NCN funds: *The youth in post-communist countries. Innovative potential, new contexts, new problems and new challenges* No UMO-2013/08/M/HS6/00430.

² 6 countries of the EU (Bulgaria, Hungary, Latvia, Poland, Romania, and, according to particular rules or conditions: Germany/Eastern Lands), Russia, China, and Vietnam – K. Szfraniec et al., *The Me Generation in a Post-Collectivist Space. Dilemmas in a Time of Transition*. Peter Lang International Publishing House, Bern 2017 (in press).

³ Various actions are being undertaken, usually resulting from the EU policies towards the youth; amongst them, especially educational projects (Erasmus, Eurodesk, etc.). However, the post-communist countries have generally no long-term, coherent plan for a social policy towards the youth.

⁴ Report on the state of education. A society on the way to knowledge, 2010; Report on the state of education 2011. Continuation of transitions 2012; see also M. Szczepański, K. Szafraniec, A. Śliz (eds.) 2015.

⁵ Fixed-term contracts are slightly more common among young East Germans compared to young West Germans.

⁶ The high index of informal employment in the under 20 age group (49.5 %) is offset by a very low proportion of this group among all employed people (0.6%) and a low level of employment in this age group (5.9%). As such, of the 20-29 age group, who make up the greater part of employed youth, approximately one fifth are turning to non-standard work – practically with the same frequency as the total employed population – source: Rosstat, 2008, p. 93; FSSS, data for 2015.

⁷ The government in China is now trying to provide certain kinds of social securities and financial guarantees to young people who have recently migrated, although these measures are far from sufficient.

⁸ Particular European Union member states have, despite their many similarities, different approaches when it comes to the amounts of social insurance contributions and different tax rates, depending on the status of the employed person.

⁹ But still it is almost one enterprise per 800 people.

¹⁰ In the older age group, self-employment rates are correspondingly: 5.5%, 6%, 5%, 11%, and 12.5%. In Germany they are lower; indeed, for the younger population (in the 20-24 age group) the self-employment rate is 2%, while for older citizens (in the 25-29 age group) it is 5% (*EU Youth Report 2012*, p. 177).

¹¹ Declarations of interest were submitted by 40% of the youth, although only 6% actually carried it through. Owning a business is an idea referred to more by worse educated youth (with vocational and secondary education) than those who have a higher level of education (correspondingly 53%, 50% and 47%) – see: *EU Youth Report 2012*, pp. 177-178.

¹² “*Russia Longitudinal Monitoring Survey, RLMS-HSE*”, *op. cit.*

¹³ In Bulgaria 5.7% of employed people below the age of 25 work on a part-time basis, while 11.7% are employed on temporary contracts, and unemployment stands at 21.6% (EUROSTAT, data for 2015).

¹⁴ “*Russia Longitudinal Monitoring survey, RLMS-HSE*”, *op. cit.*

¹⁵ For all employed persons (no age limitation): 38.5 hours in West Germany; 30.8 hours in East Germany – Socioeconomic Panel, own calculations for 2013.

¹⁶ In the 15-29 age group, 53 hours on average – You Jun, Jiang Guangping, *China Youth Employment Report*, 2005, p. 34.

¹⁷ Referring to all employed persons (including those with marginal work, e.g. when studying) – year 2010, aged 20-25: €1,384 in West Germany and €1,193 in East Germany (Statistisches Bundesamt, 2013).

¹⁸ The most disadvantageous remunerations affect those people with a higher education level: 20% of this group earn €200, and only 7% earn above €500 net.

¹⁹ “*Russia Longitudinal Monitoring survey, RLMS-HSE*”, *op. cit.*

²⁰ 1 million young people try to reach the labour market every year.

²¹ In countries of North-Western Europe significantly less than half the young people below the age of 35 live with their parents and the average age at which young people leave their parents' home is significantly lower – for women 21-23, and for men 23-25; these numbers have remained stable since 2005.

²² In rural areas, family bounds are even stronger – more than 80% of the young living in a province, even when migrating to industrialised regions in search for a job, hold on tightly to their native village and family home.

²³ On the grounds of still binding Hukou right, which despite its significant liberalisation segments, citizens of China due to their place of residence and background.

²⁴ Study on the generation relationship change of Chinese families MA Chao 2007.

²⁵ Rate of return of the investments in education is more explicit for women, which enhances their determination to be involved in the development of their career and weakens their motivation to start a family.

²⁶ In the Scandinavian countries, 50% of employees have working hours that are fully specified by a company, while in the Western countries (including Germany) this is the case for 60% of employees, and 80-90% of employees from countries of Central and Eastern Europe. Other proportions include employees who have the possibility to choose between a stable working hours schedule, working hours adaptation in certain limits, or fully by themselves. It means that flexible arrangements of working hours are fairly common practice in developed countries but very rarely practiced in countries whose political system is going through a transformation – *OECD Family Database 2010*, page 3. Available at http://www.oecd.org/els/family/LMF_2-4-Family-friendly-workplace-practices.pdf.

²⁷ Diminishing participation of young mothers in the workforce concerns even those countries where, during communist times, giving birth to children had no significant meaning (like in China or Vietnam). In China, in 1990, 91.4% of mothers of children in the 0-3 age group were employed, while this was the case for 92.1% of mothers of children in the 4-6 age group. In 2010, analogous employment rates were significantly lower and were correspondingly 59.8% and 75.2% (Zhang, 2016).

References

- Arnett, J. J. (2007) Young people's conceptions of the transition to adulthood. *Youth and Society*, 1, 1-23.
- Bauman, Z. (1998) *Prawodawcy i tłumacze (Legislators and translators)*. Warsaw: IFiS PAN Publishing.
- Collins, R. (1979) *The Credential Society*. New York: Academic Press.
- Erikson, E. H. (1998) *The life cycle completed*. New York: W.W. Norton & Company.
- European Commission (2010a) *Employment in Europe 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Doi: 10.2767/72770. Accessed on August 14, 2016.
- European Commission (2010b) *European Employment Observatory Review: Self-Employment in Europe 2010*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission (2012) *EU Youth Report 2012*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Doi:10.2766/37432. Accessed on August 14, 2016.
- European Commission (2016) *EU Youth Report: 2015*. Luxembourg: Publications Office of the European Union. Doi: 10.2766/272452. Accessed on August 14, 2016.
- Giddens, A. (1992) *The transformation of Intimacy. Sexuality, Love and Eroticism in Modern Societies*. Stanford: Stanford University Press.
- Giddens, A. (1991) *Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford: Stanford University Press.
- Giroux, H. A. (2003) *The Abandoned Generation. Democracy Beyond the Culture of Fear*. New York: Palgrave Macmillan.

- GUS (2014) Oświata i wychowanie w roku szkolnym 2013/2014 [Education and upbringing in the school year 2013/2014]. Warsaw: GUS.
- Hāka, Ž. (2013) *Ar uzņēmējdarbību Latvijā nodarbojas desmitā daļa iedzīvotāju. W: Laikraksta Dienas Bizness*. Available at <http://www.db.lv/finances/ar-uznemejdarbibu-latvija-nodarbojas-desmita-dala-iedzivotaju-394119>.
- ILO (2005) *Work Transition. Youth Employment Network Office China*, Research Institute of Labour Sciences of Ministry of Labour and Social Security, Beijing.
- ILO (2010) *Global Employment Trends for Youth. Special issue on the impact of the global economic crisis on youth*. Geneva: ILO.
- ILO (2015) *Youth and rural development: Evidence from 25 school-to-work transition surveys*. Geneva: Work4Youth Publication Series, 29.
- Mach, B. W. (1998) Transformacja ustrojowa a mentalne dziedzictwo socjalizmu. (Transformation of the political system and the mental heritage of socialism). Warsaw: ISP PAN Publishing.
- Marcia, J. (1966) Development and validation of ego – identity status. *Journal of Personality and Social Psychology*, 3, 551-538.
- Neugarten, B. (1987) The changing meanings of age. *Psychology Today*, 21, 29-33.
- OECD (2010a) The impact of the 1999 Education Reform in Poland. *OECD Education Working Papers SERIES, 49*, Directorate for Education.
- OECD (2010b) *Education at a Glance 2010. OECD Indicators*. Paris: OECD Publishing.
- Offe, C. (1991) Capitalism by Democratic Design. Democratic Theory Facing the Triple Transition in East Central Europe. *Social Research*, 58, 867-892.
- (2010) Raport o stanie edukacji. Społeczeństwo w drodze do wiedzy [Report on the state of education. A society on the way to knowledge]. Warsaw: Institute of Educational Studies.
- Riebling, J. R., Stoilova, R. And Hofäcker, D. (2016) *Habits or Frames? Explaining Patterns in the Division of Paid and Unpaid Work in Germany*. Bulgaria, France and Hungary: Springer Link. Doi: 10.1057/9781137371096_10.
- Robbins, A. and Wilner, A. (2001) *Quarter-life Crisis. The Unique Challenges of Life in Your Twenties*. New York: Jeremy P. Tarcher/Penguin Random House.
- Rorty, R. (1999) *Philosophy and Social Hope*. New York: Penguin Books, 114-126.
- (2016) Russia Longitudinal Monitoring Survey. RLMS-HSE. Available at <http://www.cpc.unc.edu/projects/rlms-hse/data>. Accessed on August 14, 2016.
- Sedlak, K. (2016) Podsumowanie Ogólnopolskiego Badania Wynagrodzeń w 2015 roku. [Summary of Nationwide Remuneration Research in 2015]. Available at <http://wynagrodzenia.pl/artykul/podsumowanie-ogolnopolskiego-badania-wynagrodzen-w-2015-roku>. Accessed on August 14, 2016.
- Staniszkis, J. (1991) *The Dynamics of the Breakthrough in Eastern Europe: The Polish Experience*. Berkeley, California: University of Berkeley Press.
- Szczepański, M., Szafraniec, K. and Śliz A. (ed.) (2015) Szkolnictwo wyższe, uniwersytet, kształcenie akademickie w obliczu koniecznej zmiany [Higher education, university, academic education in the face of a necessary change]. Warsaw: PAN, Sociological Committee.
- Umbreş, R., Sandu, D. and Stoica C. A. (2014) *Romanian Youth: concerns, aspirations, attitudes and life style*. Friedrich-Ebert-Stiftung: Bucharest.
- (2007) Vietnam Development Forum.
- Xue, J. (2006) How High Is Urban Unemployment in China? *Journal of Chinese Economy and Business Studies (UK)*, 4, 2R, 91-107.
- Youth Employment Network Office, China Research Institute of Labor Sciences of Ministry of Labor and Social Security, International Labour Organization (2005) China Youth Employment Report – Analysis Report of China's Survey on School to Work Transition. Available at http://www.ilo.org/beijing/what-we-do/publications/WCMS_158641/lang--en/index.htm. Accessed on August 14, 2016.

Internet databases:

EUROSTAT [yth_demo_050].

ILOSTAT (The source: SILC) [ilc_di03].

ILO:http://wwwilo.org/ilostat/faces/help_home/data_by_subject/subject-details/indicator-details-by-subject?indicator=EMP_DWAP_SEX_AGE_RT&subject=EMP&_afrLoop=457849449833632&dataset-Code=YI&collectionCode=YI&_adf.ctrl-state=d1pfe57zr_865#%40%3Findicator%3DEMP_DWAP_SEX_AGE_RT%26subject%3DEMP%26_afr-Loop%3D457849449833632%26dataset-Code%3DYI%26collectionCode%3DYI%26_adf.ctrl-state%3D1ao4qo4ohj_362.

OECD Family Database 2015: http://www.oecd.org/social/family/SF_3_1_Marriage_and_divorce_rates.pdf.

Ogólnopolskie Badanie Wynagrodzeń [Polish nationwide salary report]. 2014: Sedlak & Sedlak.

Available at

<http://wynagrodzenia.pl/artykul/wynagrodzenia-osob-w-roznym-wieku-na-roznych-szczebach-zawodowych-w-2014-roku>.

SILC [ilc_caindformal]:

<http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/data/database> (source: SILC)

[ilc_caindformal]

Migration as an Element of Young People's Life Strategies¹

Jarosław Domalewski*

Nicolaus Copernicus University, Toruń, Poland

Abstract: In this article our main interest is oriented toward the question of the extent to which immigration is an element of life strategies of the young generation in Europe that formerly experienced communism. Is it possible to see differences in emigration patterns as a potential or actual life experience of young people, starting from disparities in socio-economic development? Within the compared countries, we have followed some aspects like the cost of transition, position of young people on the labour market, etc., and tried to explain decisions to emigrate. We investigated the youngsters willingness to gain new experiences as a result of their susceptibility to the pressure of consumerism. As no other age group, the young generation experiences tensions resulting from a clash of global patterns of the "appropriate" life offers and abilities to claim them. In our opinion, these opportunities are potentially one of the most important factors determining the choice of "alternative" pathways in their life. Taking into consideration the affluence of the compared societies and their labour market, emigration should have become the element of young people's life strategy's in some ex-communist countries much more often than in others. If young Hungarians intend to combine gainful employment with education and emigration, therefore, is for them, first of all, an **opportunity** to gain new life experiences, for others, like young Bulgarians, Latvians, Romanians and even Poles, emigration is seen more as a *necessity* related to pursuing their own life ambitions otherwise unavailable in their native country. Therefore emigration becomes an element of their life strategy even if it means taking up gainful employment below their qualifications.

Keywords: consumerism; life experiences; post-communist societies; youth unemployment.

Cuvinte-cheie: consumerism; experiențe de viață; societăți postcomuniste; șomajul tinerilor.

Introduction

The development of the processes of globalisation, especially economic ones, made mobility a core feature of the contemporary society. Systemic transition in the Central and Eastern Europe, including the accession to the EU of the majority of countries previously locked behind the Iron Curtain, triggered processes of mass migration. For the large majority of Poles, Romanians, Hungarians, Bulgarians and Latvians (as well as other Central and Eastern Europe na-

tions) disparities in economic development made western societies an incomparably attractive space with better living standards than those offered by their countries of origin struggling with transition.

Mass migration from the new EU member states is encouraged by demographic problems caused by ageing in majority of western societies. Growing population of elderly people has been imposing increasing burdens on the working age population which forced western societies to open up for migration from the Central and Eastern Europe. Two factors – the institutional

* Nicolaus Copernicus University, Department of Sociology, Fosa Staromiejska 1a st. 87-100 Toruń, Poland. E-mail: domal@umk.pl.

one rooted in founding principles of the European Union, namely the free movement of people, as well as the demographic one – gave Eastern and Central Europeans a new space of opportunities in the form of emigration.

However, the emigration process has mostly been driven by cultural changes which have affected societies of Central and Eastern Europe since the early 1990s. Ever since the turn of the 20th and 21st century, consumption and high standard of living have been perceived as primary factors determining one's position in post-communist societies, similarly to Western societies since the 1960s (Bell, 1989). The pressure of consumerism has come with a variety of deficits and shortcomings, or rather modernisation delays, as part of the legacy after the fall of communism.

Young people is representing a social group exceptionally vulnerable to the pressure of consumerism. They seem to feel themselves particularly frustrated with their limited ability to pursue their aspirations focused on one single goal: "to have". In terms of consumption, they are much more susceptible to new cultural trends than adults for whom deprivation was part of everyday life in the communist reality. On the other hand, younger generations also seem to be a social category that is especially open to new opportunities created by the accession to the EU. Young people are the best example to justify the thesis of unification of life ambitions and aspirations under the pressure put by the global society. At the same time, young people are the most mobile category, ready to leave their country of origin to fulfil plans and life aspirations.

Our interests focus around this very question of the extent to which immigration is an element of life strategies of the young generation in Central and Eastern Europe that formerly experienced communism. Regarding the disparities in socio-economic development between the former communist

bloc and the West, is it possible to see differences in emigration patterns as a potential or actual life experience of young people?

This article was written as a part of international project on young generations in selected Central European and Asian countries². This analysis covers five Central and Eastern European countries: Bulgaria, Latvia, Poland, Romania, and Hungary. We refer to a variety of sources of different status that are not always comparable and we are aware of limitations of the thesis we expressed. This type of approach however seems necessary as only a few sources on this subject exist.

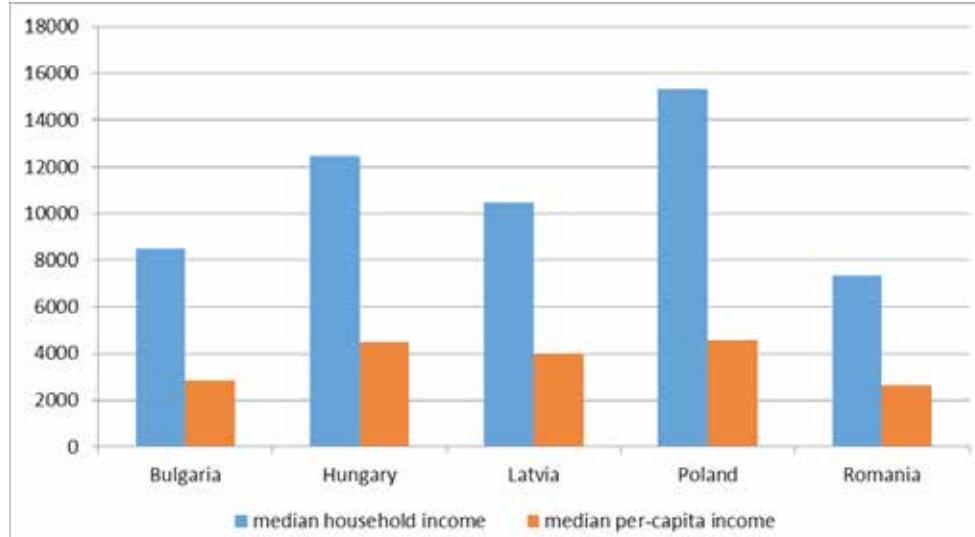
Socio-economic contexts of young emigration from Central and Eastern Europe

All attempts to understand and explain the migration decisions by young people require further context on the background they grow up in and operate, and its opportunities and limitations. It is of course different in each of Central and Eastern Europe states, all of which already had a specific political, social and economic system at the brink of transformation in the beginning of the 1990s, which then resulted in taking various paths of transition from communism to democracy and from central planning to market economy (Aslund, 2010). The systemic transition in Poland, Hungary and Latvia was characterised by rapid, shock-like changes, although in each of them it was different. In Romania, despite the revolutionary nature of the transition (Mitulescu, 2015), and in Bulgaria, the process of political and consequently economic transition was extended over a longer period of time.

The affluence of the analysed Central and Eastern European countries (in terms of its economic development measured in GDP per capita) allows us to notice a certain par-

allel in the chosen way of transition. In the mid-1990s, Hungary definitely led in terms of GDP per capita, followed by Poland. The

remaining countries had a GDP per capita no bigger than 6,000 dollars.

Source: own study on the basis of: Phelps and Crabtree, 2013.

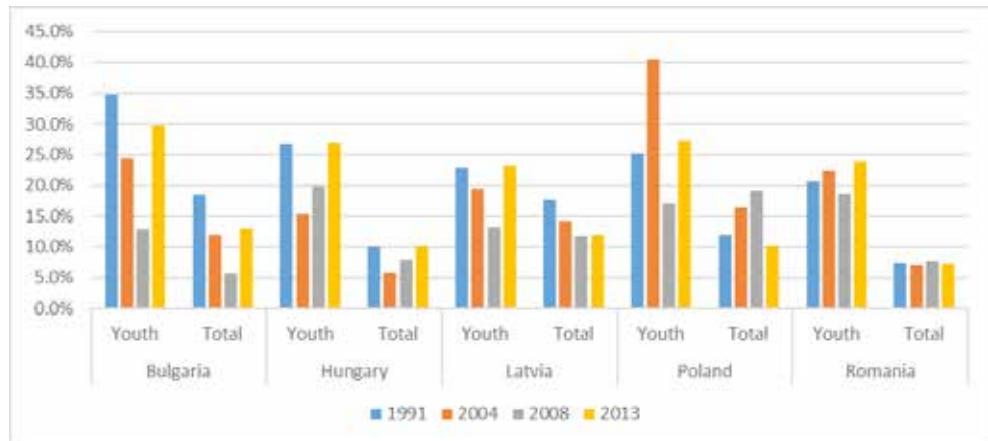
Figure 1: Median of incomes of households and per capita (averaged data from 2006-2012)

Over nearly 20 years of transitional changes including the accession to the EU, Latvia experienced the most dynamic economic development (it grew nearly five times), which resulted in reaching the economic growth comparable to Hungary and Poland in the same period of time. Simultaneously, despite dynamic economic growth in Romania and Bulgaria, these countries are relatively characterised by a clearly lower level of affluence (Domalewski and Szymborski, 2017).

Disparity in the level of economic development of the compared Central and Eastern European countries is reflected in the economic situation of their households (Figure 1). Households in Poland and Hungary receive the highest income, whereas households in Romania and Bulgaria – the lowest. The key factor however is the income per one member of household, and it oscillated between 4,000 and 4,500 dollars in Poland, Hungary and Latvia, but is lower

than 3,000 dollars in Romania and Bulgaria. Prospective post-emigration earnings could seem very attractive for majority of Central and Eastern European nations, and particularly for Romanians and Bulgarians, due to an especially big gap in affluence between these two countries and the Western societies.

However, it is not the affluence of the compared nations but the position of young people on the labour market that seems to be the key to their potential decisions to emigrate. It is however not characteristic for young people in Central and Eastern Europe, because in majority of contemporary societies unemployment is especially noticeable among young people, both in the Eastern and Western part of the European Union. Let us just mention that in 2016 the EU unemployment rate was 8.9%, whereas youth unemployment rate (people aged 25 or younger) was 18.8%.

Source: Based on: ILO. Key Indicators of the Labour Market, as in Szafraniec and Szymborski (2016), Reaching adulthood: work, privacy arrangements, standard of living...

Figure 2: Total and youth unemployment in the 15-24 age group in selected (post)communist countries³

It is due to the fact that a crisis or economic slowdown particularly strongly affects young people's job prospects (Figure 2). Within the compared countries, the cost of transition was the highest for young Bulgarians where youth unemployed rate was 35%. The cost of the economic slowdown from the beginning of the 21st century was especially burdensome for young Poles, where in 2004 youth unemployment stood at 40%.

The second half of the first decade of the 21st century shows a clear decrease of youth unemployment, which is undoubtedly rooted in the accession to the EU of the compared countries and the opening of EU labour markets (despite some restrictions imposed by some "old" EU members on the citizens of the new members states). However, the world economic crisis of 2008 once again caused an increase in youth unemployment, with Bulgaria (30%), Poland and Hungary (27%) worst affected, and Romania and Latvia affected to a lesser degree.

Unemployment, which as already mentioned affects young people first, and a perspective of securing a job in Western Europe, which to a certain degree means fulfilling

young people's own life ambitions, are both among factors strengthening the decision to emigrate. However, there are more of them.

The accession of Central and Eastern European countries to the European Union opened up new opportunities for young students. Student exchange programme ERASMUS became a chance for many young students from post communist countries to leave their country of origin for the first time and meet new foreign cultures. However, the nature of the programme means that its beneficiaries include first and foremost young people from families of a rather higher social status with a certain cultural capital. It is worth mentioning here that for 41% of students the factor limiting their chances to use Erasmus programme is their not sufficient command of a foreign language (36-58%, depending on the country)⁴. However the top barriers are of financial nature - some potential users are concerned that the awarded bursary will not be able to cover all the costs (therein). This however does not change the fact that *Erasmus* remains a factor supporting emigration of young people and even if it is only a short episode in their live, for a group of young

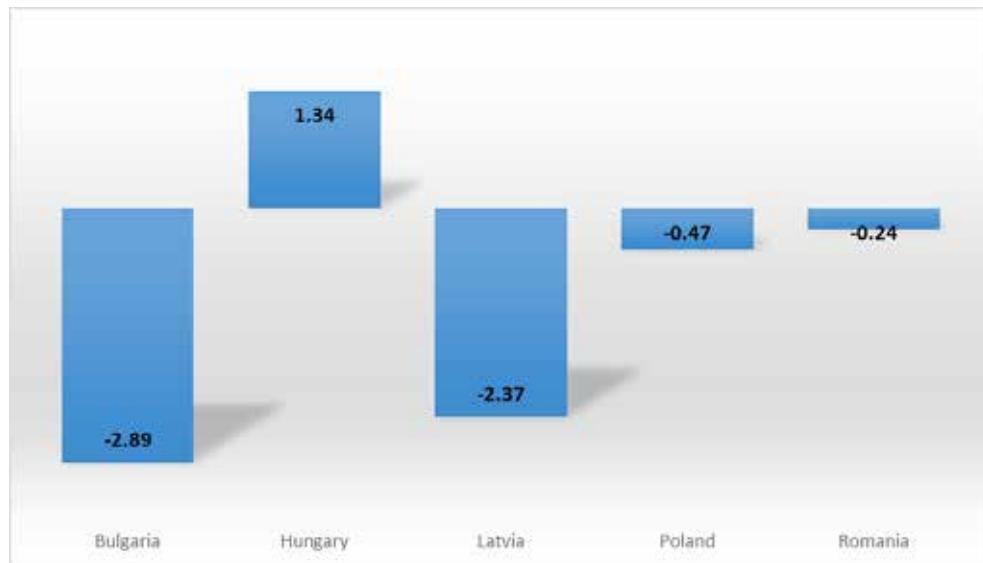
people (its size is difficult to establish due to lack of data) it could and most likely does strongly influence their future decisions regarding emigration.

Emigration in Central and Eastern Europe – scale and determining factors

For some citizens of Poland, Hungary, and Latvia in 2004, and Romania and Bulgaria in 2007, the accession to the EU opened up new emigration opportunities, with an offer of higher living standards than in their country of origin, although they often had to pay for that by taking up employment below their professional qualifications.

However, due to on the one hand a global “pressure” promoting certain living standards and on the other limitations of a local labour market, leaving the country of origin was often perceived as an alternative in life.

This however does not mean that the readiness for leaving the country of origin is a function of this country's socio-demographic situation. On the contrary, the strongest emigration tendencies are displayed on the one hand in a country that has a distinctively high level of political, social and economic development (Latvia) and on the other in a country that is relatively poor with transitional changes extended over the time so that only the external factors (the perspective to integrate with the EU), in fact, enforced real changes (Bulgaria).

Source: On the basis of: CIA, data for 2012.

Figure 3: Net migration rate/1.000 population (2012)

Additionally, among the compared countries only Hungary has a positive net migration balance. This however does not mean that Hungary is an especially attractive country in terms of living conditions, but rather that due to political and historical factors, Hungary is treated by migrants as a

transit country – a stop on their way towards Western Europe.

Bulgaria, Latvia, Poland, and Romania are among those Central and Eastern European countries where emigrants outnumbered immigrants (Eurostat, 2016). As already mentioned, the two former countries

are characterised by the largest outflow of population (respectively 2.9 and 2.4 emigrants per 1,000 residents). However, emigration trends in both of these countries have been different in the past 15 years. At the beginning of the 21st century in Bulgaria the scale of emigration has been gradually decreasing, however the net migration remains negative (National..., 2012). The migration ratio in Latvia seems to be more dependent on social and economic conditions, both national and international. The relatively stable

level of international migration after Latvia joined the EU saw a rapid increase at the beginning of the economic crisis of 2008 and only in 2010 did it come back to a relatively stable level (Publicēts Centrālās statistikas pārvaldes mājaslapā 2013).

The basic emigration generating factors include a higher level of socio-economic development in the West and hence higher living standards, but first of all a facilitated access to the Western Europe's labour markets after the accession to the EU.

Table 1: Selected EU countries with a high proportion of immigrants from Central and Eastern Europe among all migrants

Main destination countries (% of migrants holding local passports)									
Germany		Ireland		Spain		UK		Hungary	
Turks	18.2	Poles	21.4	Romanians	15.9	Poles	16.9	Romanians	19.7
Poles	8.5	British	21.3	Moroccans	15.5	Indians	6.9	Germany	12.9
Italians	7.1	Lithuanians	6.5	British	6.8	Irish	6.2	Chinese	11.3
Romanians	4.6	Nigerians	3.8	Italians	4.1	Pakistani	3.9	Slovaks	6.0

Source: EUROSTAT 2014, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/1/1c/Main_countries_of_citizenship_and_birth_of_the_foreign_foreign-born_population%2C_1_January_2015_%28%C2%B9%29_%28in_absolute_numbers_and_as_a_percentage_of_the_total_foreign_foreign-born_population%29_YB16.png.

Poland and Romania are not characterised by such strong outflows of population as Bulgaria and Latvia, but due to the size of their populations, the amount of their citizens in the UK, Germany and Ireland (GUS, 2014, 2) and respectively in Spain, Italy and Germany (Mitulescu, 2015) is clearly far more noticeable than in case of Bulgarians or Latvians. (Table 1).

Emigration destinations are mostly selected based on economic factors, as well as similarities between the language of the country of origin and destination (Romania) or the command of the destination country's language (Poland). A network of connections – such as earlier migrations of relatives or acquaintances – is also a significant factor (in a longer term) (Mitulescu, 2015). That is the way "potential" emigration channels are created opening up new alternative life options, for example for young people, which as it turns out is often selected.

Emigration in the life plans of young people

Let us first look at the question: to what extent do young generations include leaving the country in the near or more distant future in their life plans? We are talking here only about plans conditioned on several factors, among them the most important ones could be the command of a foreign language.

In Poland, there is no data that could explain to what extent young generations include readiness to go abroad in their life plans. However, periodical results of Social Diagnosis indicate that in 2007 almost 12% of Poles declared intent to take up gainful employment abroad. In 2009, first and foremost due to the effects of the world economic crisis, this percentage was reduced to only 6% and six years later (2015) reached almost 7%. At the same time working abroad

is situated at the top of life choices of the unemployed, as one in five of them declares willingness to leave the country in order to get a job (whereas among people in work the share is 7%). Additionally, education is also a factor separating intentions to take up gainful employment abroad. Poles with secondary education and basic vocational education are among most interested in leaving the country, whereas the least interested Poles are those with tertiary education and basic education (Diagnoza Społeczna, 2015). In case of people with tertiary education, a limited readiness for economic migration is most likely a result of pros and cons analysis. After the first wave of migration, the number of jobs requiring university graduate level of skills was strongly limited, and therefore people had to accept job offers below their professional qualifications though still providing benefits of higher wages and higher standards of living. Moreover, for university

graduates had the biggest chances to get a job at labour market at home (Grabowska-Lusińska and Okolski, 2009). People with basic education are in a different position as they are most likely to be unadjusted to the requirements of labour markets both in Poland and abroad (Kotowska, 2014).

The so-called *Toruń* research provides a picture of the readiness of young people in Poland to leave the country. Chart 2 shows the share of 16 year olds' readiness to live abroad in the future (regardless of the duration of stay) as declared in 2003 (i. e. before Poland joined the EU) and in 2015. It is clear that although the compared periods are twenty years apart, the share of young people intending to emigrate in the future remains unchanged (29-32%). Young people from families high up on the social ladder, with ambitious professional and educational plans who do well at school, are most interested in emigrating.

Table 2: The share of Polish 16 year olds declaring willingness to live abroad in the future, as recorded in 2013 and 2015 versus the socio-economic status of their families of origin

Socio-economic status of the family of origin	2003 N = 4,069	2015 N = 2,392
low	25.7%	23.2%
medium	34.1%	25.9%
high	39.3%	37.0%
Total	32.4%	29.1%

Sources: Domalewski and Mikiewicz, 2004; Domalewski, 2017.

16 year olds from families of a low social status with low educational skills for whom emigration is a huge challenge due to their level of skills, most rarely declare the intent to leave the country in the future.

Such a high share of young people in Poland declaring willingness to leave the country in the future, especially when confronted with emigration intentions of the society in general (Diagnoza Społeczna, 2015) can raise certain reasonable doubts. On the other hand, a closer look at declarations of young people in other countries shows the

declared migration intentions in Poland are not particularly surprising.

In Hungary, as much as half of young people (52%) declares readiness to leave the country on condition that they will be able to combine education and work. At the same time, every third young Hungarian does not consider leaving the country of origin. Similarly to Poland, these are young people from families of low social status and lower cultural capital (Magyar Ifjúság 2012 [Hungarian Youth 2012], 2013, 350). Age is one of the key factors in Hungarian society

regarding the readiness for a short or long term emigration (Sik and Szeitl, 2016, 56).

In Latvia, on the other hand, a country that together with Bulgaria has a particularly high outflow of people, the share of 15-24 year olds intending to leave the country and engage in gainful employment abroad is 24%, the highest among all age groups. In contrast, among young adults (25-34 year olds) this share is 12%. What is more, if we add those who see emigration as likely to become an element of their life in a near future, the share of young Latvian people and young Latvian adults increases to 37% and 22% respectively (The Geographic Mobility..., 2007, 87). Next to the unemployed, potentially most mobile are school students and university students for whom emigration means first of all an opportunity to gain new experiences (therein: 89).

In Bulgaria, in pre-accession period, as well as during real transitional reforms (Domalewski and Szymborski, 2017) a clear decrease in emigration trends could be observed. However, at the turn of the first decade of the 21st century, an increase in emigration trends among young people, especially 20-29 year olds was noted. (Проект на актуализирана "Национална стратегия за младежта" [Updated project of the National Youth Strategy] (2014-2020), 2013). The most likely reason was the global economic crisis, which was also a vital factor encouraging the decision to migrate not only among young people.

Among main motives behind young people's consideration to leave the country in order to take up a gainful employment, a clearly dominant is the willingness to gain new experiences, as indicated by every third young (24 year old or younger) Latvian. At the same time, for 27% emigration is an opportunity to gain new experiences (The Geographic Mobility..., 2007). Similar is true for young Hungarians who, as already mentioned, conditioned their readiness for

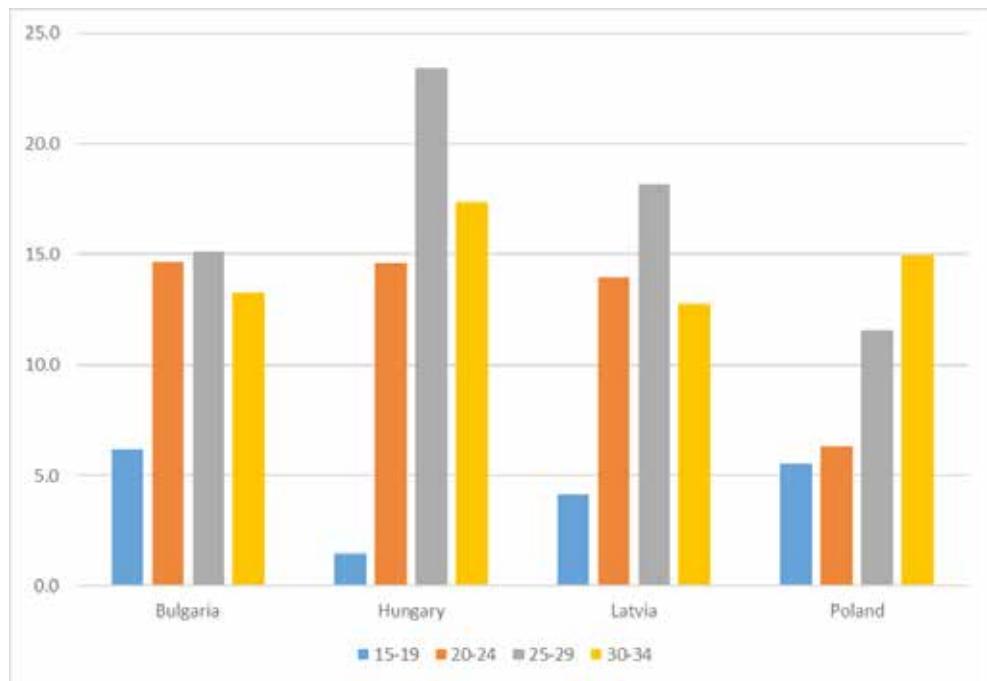
emigration on the ability to combine gainful employment with education (Magyar Ifjúság 2012 [Hungarian Youth 2012], 2013, 350). However, it does not change the fact that against the background for young people's motivation to emigrate there is a crucial factor, namely their work perspectives and living standards. This is a result of the previously discussed young people's susceptibility to the pressure of consumerism.

Emigration as a life experience of young people

Although emigration intentions indicate a potential readiness to emigrate, they cannot form a basis to judge to what extent leaving the country of origin becomes an element of biography of the young generation. It should be emphasised that the data available to a certain degree indicate a convergence of emigration experiences and the plans drawn out by the young people from the selected Central and Eastern European countries.

Picture 4 shows the share of age groups among the total number of emigrants in the compared countries⁵. It is worth pointing out, in the first place, that among the selected Central and Eastern European countries, it is Hungary that is characterised by the highest share – at 57% – of young people (15-24 year olds) in the total number of emigrants. It is characteristic that despite limitations to drawing comparisons, it was Hungary where the readiness for working abroad was the highest, though if combined with the opportunity to learn.

Interestingly, the highest share in the total of Hungarian emigrants are the young adults (25-34 year olds). This category seems to be the most mobile and the decisions to leave the country by this age group are based on their early years (Blaskó and Gödri, 2016, 65).

Source: author's own research based on EUROSTAT figures at <http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/submitViewTableAction.do>.

Figure 4: The percentage of each age group among the total number of emigrants in 2014

In Bulgaria and Latvia the share of young people and young adults (15-34 year olds) in the total number of emigrants in 2015 was almost 50%. Contrary to Hungary, in these countries the most mobile group were people aged 20-29, which we mentioned when analysing young people's readiness to migrate in relation to Bulgaria especially. In Latvia, the scale of emigration of both the entire population and among the young generation is closely linked to the economic situation in the country. In 2004-2007, the share of young people aged 16-25 in the total number of emigrants was only 16%, in 2008-2012 it tripled up to 48% (McCollum et al., Apsite-Berina, Berzins, Krisjane, 2016, 8). Young people turned up to be watchful observers of the surrounding reality, which translated into their decisions regarding emigration.

Against the background of Bulgaria, Latvia and Hungary, the scale of emigration

of young Poles seems to be relatively small. In the total number of emigrants aged 15-34 it is only 38%. What is more, the mobility of Poles increases with age and probably with acquiring life experience, confrontation with opportunities and limitations of the labour market at home.

In Romania too, majority of emigrants are young people (under 35 years old). The first wave of migration was clearly dominated by males, however recently the sex ratios equalised (Pehoiu and Costache, 2010; Bărbulescu, 2009). The profile of emigrants also changed regarding their level of education. Before the Romania EU-accession, almost half of emigrants were low educated, whereas post-accession the share fall to one third while the percentage of emigrants with higher education rose (Mara, 2012). Once more it turned out that emigration is one of the life paths chosen by young, well-educated

ed generation ready to abandon their own professional ambitions for the sake of standards of living that are unachievable in their country of origin.

Summary

As no other age group, the young generation experiences tensions resulting from a clash of global patterns of the “appropriate” life offers and abilities to claim them. In our opinion, these opportunities are potentially one of the most important factors determining the choice of “alternative” pathways in life, and for Central and Eastern Europe after the accession to the EU emigration was one of them. We made an otherwise obvious assumption that the larger the dissonance between young people’s ambitions, such as securing a job that would guarantee certain living standards, and the opportunities to fulfil them in their country of origin, the stronger their emigration tendencies are.

The reality turned up to be much more complex. Taking into consideration the affluence of the compared societies and their

labour market, emigration should have become the element of young people’s life strategy’s in Bulgaria much more often than in Hungary or Poland. However, the analyses show that the most mobile young people both potentially and actually are Hungarians, followed by Bulgarians and Latvians (with the two former displaying stronger general emigration tendencies).

The explanation to such somehow surprising findings regarding young people’s emigration experiences in Central and Eastern Europe becomes possible if we look at their intentions to leave the country of origin. For young Hungarians emigration is an option if it allows to combine gainful employment with education. Emigration, therefore, is for them first of all an **opportunity** to gain new life experiences (both educational and professional). By young Bulgarians, Latvians, but also Poles and Romanians emigration is seen more as a **necessity** related to pursuing their own life ambitions otherwise unavailable in their country of origin. Therefore emigration becomes an element of their life strategy, even if it means taking up gainful employment below their qualifications.

Notes

¹ This article is a part of an international project funded by NCN: *Young people in post communist countries. Innovative potential, new contexts, new problems and new challenges, No UMO-2013/08/M/HS6/00430*.

² More information on this project can be found at <http://youth2015.irwirpan.waw.pl/en/>.

³ In order to achieve the widest comparability of data collected according to the same methodology, we had to reduce the unemployment characteristics to an age category of 15-24 years. People in the 25+ age group were included in the significantly more capable age category, and they were far removed from even the most liberal defi-

nitions of the youth. Data for 2014, which come from another data collection method, namely ILOSTAT, indicating a significant decrease in the proportion of the youngest unemployed people in 2013 for Bulgaria (23.8%), Hungary (20.4%), Latvia (19.6%), Poland (23.9%). There are almost no changes for Romania (24%).

⁴ [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2010/438603/IPOL-CULT_ET\(2010\)438603\(SUM01\)_PL.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/etudes/join/2010/438603/IPOL-CULT_ET(2010)438603(SUM01)_PL.pdf).

⁵ This analysis does not include Romania as in its case the EUROSTAT database includes only figures on the total number of emigrants and does not provide the division into age groups.

References

- Aslund, A. (2010) *Jak budowano kapitalizm? Transformacja Europy Środkowej i Wschodniej, Rosji i Azji Środkowej*. Warszawa: Wydawnictwo FOR.
- Bell, D. (1998) *Kulturowe sprzeczności kapitalizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Bărbulescu, R. (2009) *The Economic Crisis and its Effects for Intra-European Movement: Mobility patterns and State responses The Case of Romanians in Spain*. Centre on Migration, Policy and Society, University of Oxford. Annual Conference. Available at doi https://www.compas.ox.ac.uk/fileadmin/files/Events/Annual_conferences/conference_2009/C_Barbulescu_intra-european%20migration_01.pdf.
- Blasko, Z. and Godri, I. (2016) The Social and Demographic Composition of Emigrants from Hungary, in Z. Blasko and K. Fazekas (eds.), *The Hungarian Labor Marker 2016*, Budapest: Hungarian Academy of Sciences.
- CIA (Central Intelligence Agency) (different years and various data) *The World Factbook*. Online database. Available at doi <https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/rankorder/2112rank.html>. Accessed on August 14, 2016.
- (2015) *Diagnoza społeczna 2015. Warunki i jakość życia Polaków* [Social Diagnosis 2015 Objective and Subjective Quality of Life in Poland], Warszawa. Available at doi http://www.diagnoza.com/pliki/raporty/Diagnoza_raport_2015.pdf.
- Domalewski, J. and Mikiewicz, P. (2004) *Młodzież w zreformowanym systemie szkolnym*, Warszawa: IRWiR PAN.
- Domalewski, J. and Szymborski, P. (2017) Structural dimensions of the transformation of the political system as a background for changes in the space of youth life, in *Me-Generation in Post-collectivist space Dilemmas during the Time of Transition*, Report.
- Grabowska-Lusinska, I. and Okolski, M. (2009) *Emigracja ostatnia?* Warszawa: Scholar.
- GUS (2014) *Informacja o rozmiarach i kierunkach czasowej emigracji z Polski w latach 2004 - 2013*. Warszawa: Główny Urząd Statystyczny.
- Kotowska, I. E. (ed.) (2014) *Rynek pracy i wykluczenie społeczne w kontekście percepcji Polaków. Diagnoza Społeczna 2013. Raport tematyczny*, Warszawa. Available at doi http://www.diagnoza.com/pliki/raporty_tematyczne/Rynek_pracy_i_wykluczenie_spoleczne.pdf.
- Kruzmetra, Z. (2015) *The characteristics of transformation In Latvia*, Presentation on the Seminar of Project, Sopot, April 10-12.
- Magyar Ifjúság 2012 [Hungarian Youth 2012] (2013) Budapest: Kutatópont. Available at doi http://kutatopont.hu/files/2013/09/Magyar>Ifjusag_2012_tanulmanykotet.pdf. Accessed on December 15, 2016.
- Mara, I. (2012) *Surveying Romanian migrants in Italy before and after the EU Accession*. NORFACE MIGRATION Discussion Paper No. 2012-24 Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. Available at doi http://www.norface-migration.org/publ_uploads/NDP_24_12.pdf.
- Mitulescu, S. (2015) *Transformation Processes in Romania during the lat 20 Years*, Presentation on the Seminar of Project, Sopot, April 10-12.
- McCollum, D., Apsite-Berina, E., Berzins, M. and Krisjane, Z. (2016) Overcoming the crisis: the changing profile and trajectories of Latvian migrants. *Journal of Ethnic and Migration Studies*.
- Mitev, P.-E. and Kovačeva, S. (2014) *Young people in European Bulgaria: A sociological portrait 2014*. Sofia: Friedrich-Ebert-Stiftung, Office Bulgaria.
- Pehoiu, G. and Costache, A. (2010) The dynamics of population emigration from Romania - contemporary and future trends, *World Academy of Science, Engineering and Technology*, 66, June 2010, France, Paris: Editor-In-Chief.
- Phelps, G. and Crabtree, S. (2013) Worldwide, Median Household Income About \$10,000. The Gallup Organization. Available at doi <http://www.gallup.com/poll/166211/worldwide-median-household-income-000.aspx>. Accessed on August 14, 2016.
- (2013) Проект на актуализирана "Национална стратегия за младежта" [Updated project of the National Youth Strategy] (2014-2020). Available at doi <http://mpes.government.bg/Pages/Documents/Drafts/Default.aspx?evntid=mG02SbqvAQ%3d>. Accesed on December 10, 2016.
- Sik, E. and Szeitl, B. (2016) Migration Intention in Contemporary Hungary, in Z. Blasko and K. Fazekas (eds.), *The Hungarian Labor Marker 2016*, Budapest: Hungarian Academy of Sciences.

- Szafraniec, K. and Szymborski, P. (2018) Reaching adulthood: work, privacy arrangements, standard of living, in K. Szafraniec, J. Domalewski, K. Wasielewski, P. Szymborski and M. Wernerowicz, *Me-Generation in Post-collectivist space. Dilemmas during the Time of Transition*, Publishing House: Peter Lang (in printing).
- (2007) *The Geographic Mobility of the Labour Force*, The National Programme of European Union Structural Funds, “Labour Market Research” The Project “Welfare Ministry Research” No. Vpd1/Esf/Nva/04/Np/3.1.5.1./0003, Riga: University of Latvia.

ICT Use, Cultural and Leisure Lifestyles and Social Structure of Romanian Youth, in Central and Eastern European Context

Valér Veres*

Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, România

Abstract: In this paper we analyse the cultural and leisure lifestyle and internet and computer technology (ICT) use of the Romanian young population according to their position in the social structure, focusing on frequent ICT users and so called “screenagers”. The empirical source are the EUROSTAT statistics between 2008 and 2016 and a random survey (ANSIT) for Romania, from 2008, out the 18-35 age group, with 998 cases. First we characterised the Romanian youth situation in EU and CEE context. We observed a serious social and digital gap between Romania and the most CEE EU member countries in 2008, which was improved partially until 2013-2016. Then, only for Romanian case, we have created four consumer groups by means of factor analysis representing ICT related cultural lifestyles. These groups are the following: ‘screenagers’ who consume culture through computers and the internet, being informed from these sources, communicating with their help, ‘clubbing and sport’ lifestyle, ‘high culture’ and ‘home literature readers’. We have also analysed the socio-demographic background of ICT frequent users: high educational level and a residence in a big city predict frequent ICT use for various purposes. Screenager lifestyle is strongly associated with the upper and upper-middle class status, but also other lifestyles are present among middle class youngsters in Romania, while the youth from lower class and deprived are under represented in all lifestyle groups.

Keywords: *ICT use; lifestyles; culture and leisure consume; youth; social structure.*

Cuvinte-cheie: *utilizatori de internet și computer; stiluri de viață; consum cultural și recreere; tineret; structură socială.*

Introduction

In this paper we analyse the cultural and leisure lifestyles of the 18-35 year-old population from Romania according to their place in the social structure, focusing on the information and computer technology (ICT) users and the lifestyle group that we call “screenagers”, using quantitative methods.

The central questions of this paper: how does the social background influence the computer and internet based cultural and leisure activities among the Romanian youth?

Is there a class specific phenomenon in Romania? Did the Romanian youth recuperated the social and economic gap and digital divide since joining the European Union?

Conceptualizing ICT use, culture consumption, lifestyles and social class in global youth context

Beside the standards of living and the forms of social dispositions, youth lifestyles follow global patterns, they have their own autonomous spaces. Due to the youth consumption of culture, to the dispersion of

* Universitatea Babeş-Bolyai din Cluj-Napoca, Facultatea de Sociologie și Asistență Socială, Cluj-Napoca, România. E-mail: veresv@socasis.ubbcluj.ro.

specific youth habits in a rapidly globalizing world, including ICT products use, many young people develop similar lifestyles that are different from those of young people from other part of the world, especially that from developed, so-called „centre” countries. When interpreting globalization, Ulrich Beck (1999) touches upon the concept of globality: the term is interpreted as a world society and the idea of closed spaces is only a fiction by now. No country or social group can exclude itself from the others. According to this approach “world society” represents the sum of social relationships which may not be integrated into nation state policies or they may not be defined by those.

M. Castells (1996) gives another network definition of globalization. In the information age, the structure of social space and time changes fundamentally, social space doubles. This doubling is connected to the formation of global networks. These networks link physical points, real locations, yet real space locations change into something else as a result of the structure of network locations do not have to get in touch for real as well; it is exactly geographical distance that characterizes them. The “black holes” so characteristic to information capitalism are to be found between network locations – even within cities. Information “black holes” constitute the so-called fourth world, the world of absolute losers: they are not even exploited, they are simply dysfunctional and they are not needed. (Castells, 1996) The ICT play a crucial role in the functioning of information society, that is why we consider that frequent ICT using became a lifestyle, and it can be related to people’s place in the social structure. The ICT penetration can be a chance for youngsters to benefit from the globalised information society, in Castells’ terms.

The term of “screenager” was borrowed from Douglas Rushkoff’s (1997) book, he described a screenager as a teenager who spends a lot of time at a computer screen.

Screenager activities are sending e-mail and instant messages, downloading music and movies, gaming and Web surfing.

We analyse the ICT use and the related lifestyles in social class and social background perspective, starting from the theory of social class and different forms of capital, as described by Bourdieu (1984, 1997). According to this, persons with the same positions in the social space are often subjected to the same objective circumstances of life, and therefore equipped with similar habituses, which is leading them to develop similar practices and practical sense. The social class scheme was based on an index using economic, cultural capital and certain lifestyle indicators.

The social class differences and the general socio-economic conditions determines the standard of living, lifestyles and social disposition of a country’s youth.

Cultural capital represents one of the dimensions of measuring social status. As Bourdieu (1984) defined, cultural capital is the culmination of knowledge, skills, and symbolic and material endowments that give people status and power. In the case of young people, the highest level of education is not a good indicator for measuring the level of cultural capital, because in many cases is not a “final” state for the 16-35 year old young people, a part of them still are studying. Furthermore, those who are presently not studying may return to school as this phenomenon has also been observed even in Eastern Europe, too (Gábor, 2004). Therefore, we tried to grasp the embodied cultural capital, from the point of view of ‘legitimate’ cultural consumption forms and cultural habits (Bourdieu, 1965). However, cultural consumption among young people is a very diverse and multidimensional phenomenon, high culture (theatre, opera, classic music), pop music, internet based leisure activities and clubbing culture are also part of cultural habits, even if Bourdieu (1965) described them as hierarchical, according to

the value-system of dominant culture of society. Thornton (1995), using the Bourdieu's (1984) concepts on cultural capital and distinction, developed the concept of 'subcultural capital', in which subcultures were defined as 'taste cultures', meaning the level of inside knowledge about the specific music and dressing style, places/clubs, and subcultural behaviour within youth (sub)cultures.

Previous studies on youth subcultures (Centre for Contemporary Cultural Studies (CCCS) from Birmingham,) focused on the working-class (especially British male), using ethnographic methods and theories related to neo-marxism and structuralism (Cohen, 1972; Hall and Jefferson, 1975; McRobbie and Garber, 1975; Willis, 1977; McRobbie, 1978).

In Griffin's (2011, 246) view, the CCCS project on youth sub/cultures focused on working-class (mainly male and heterosexual) youth subcultures, and explored the cultural and political significance of youth culture, styles and music, politicising (working-class) youth style.

Older or recent studies (Clarke, 1981, 2009; Maffesoli, 1986; Griffin, 1993; Blackman, 2005) underline that lifestyles may not be simply and directly related to social class position, because many subcultural forms involve young people with different class situations and trajectory, with other types of diversity and contradictions (gender, ethnicity, emigrants, etc). Moreover, in many cases, subcultural forms were not characteristic to the majority of working-class young people.

For determining the basis of 'subcultural capital', Thornton used three overlapping cultural hierarchies of the British dance scene of the 1980s and early 1990s: the first distinction is between the much-revered 'authenticity' and 'fake'; the second between the 'hip' and the disparaged 'mainstream'; and the third between the 'underground' and 'the media' (Thornton, 1995).

Thornton introduced the notion of 'classlessness' because of the difficulty in deter-

mining the class background of clubbers, based on the conclusion that many young people involved in these dance/club scenes operated according to 'the politics of the youthful will to classlessness' (1995, 167). She observed that the upper-middle class youth presence in clubbing life exceeds that of working-class youth. Moreover, the upper middle-class youth adopts some elements characteristic to working-class habits. This is an evidence for her for an increasing influence of subcultural capital with reference to classlessness (p. 12). In his recent critical study, Griffin (2011) pointed out that Thornton 'did acknowledge the inherent contradiction between the *will to classlessness* and the vestigial interest in staying *a step ahead and a cloud above the rest*' (p. 250). In Griffin's view, 'Thornton missed a golden opportunity to explore the reconfiguration of class that was playing out in 1990s clubcultures' (2011, 251). He also stated that Thornton did not explore why subcultural capital might had taken this form in this context, and what was the political significance of this process (Griffin, 2011).

As a conclusion, we consider that within the Romanian society as well, cultural and leisure lifestyles cannot be related exclusively to a specific social class, as a consequence of the expansion of information society, the commercialisation and massification of youth culture, but the level of cultural capital generally determines the level of involvement in different cultural and leisure habits.

In Romania, cultural and leisure lifestyles and ICT penetration that is also characteristic to young people have been born due to globalization and to a country repositioning from periphery to centre, through the constraints and opportunities created by country's accession process to European Union, but also there are the result of historical heritage: the communist economic and social system and problems accompanying its transition after 1989.

Data and methodology

First we used official EUROSTAT database statistics from EU, for a comparative analysis of the member states for Central and Eastern Europe and the candidate countries too. The analysis have three dimensions: labour market and education, social situation and vulnerabilities and ICT use frequency and ICT skills in comparison, focusing on Romania. In this part we used mainly simple percentages, sometimes by sex, when it was available and relevant.

The second empirical source of this study was a national survey, based on random sample of 998 cases (persons), selected from the 16-35 age groups, from 2008, conducted by ANSIT, the Romanian Agency for Studying Youth, supervised by Romanian Ministry of Youth and Sport.

In order to measure the ICT frequency use in Romanian survey, an index was computed first, as the aggregated responses of daily users (if daily user = 1) to eight questions about the frequency and the purposes of using computer and internet. In the next step, we created another indicator, a nominal variable by grouping the respondents in three different categories, according to the number of situations when PC and internet is daily used for different purposes, as follows: we called the frequent ICT users when the index value was between 4 and 8, average ICT users between 1 and 3 values, and Non-ICT users, for the ones that never use on daily basis ICT products (0).

The socio-demographic determinants, the class specific features of the lifestyle factors and the ICT user status are studied using ANOVA, Chi-square testes and OLS Regression; the methodology is presented below.

Constructing lifestyles factors

By means of factor analysis, we have created four groups for measuring the cultur-

al consumption of young people. During this procedure, on the whole, the retained factors of the rotated factor matrix explain 61.5% of the total variance (the value of KMO is 0,782).

These are the items used for cultural and leisure activities in the questionnaire: How often do you use the internet, the computer in general, the computer for music, movies, games, how often do you practice sports, read literature, see movies, go to the opera, to the theatre, to classical music concerts, to pop/rock music concerts, to clubs, discos, bars, restaurants, coffee shops. The measuring scale has 5 values, where 1 means never and 5 means daily. We omitted mobile phone use – as classical calling instrument – from the category of ICT products and services during factor analysis, because in the year 2008 it was owned by more than 90% of the young Romanian population, on the one hand, and because mobile phone use is not a specific ICT activity, on the other hand.

Constructing social class scheme

For operationalization of the social class structure of Romanian youth, we approached the class theory of Bourdieu (1984, 1997), based on the different volumes of economic and cultural capital, and the class scheme of Erikson and Goldthorpe (1992), especially for the classifying the occupations, but the way of class scheme computation is different from both approaches. The construction of social class structure had the following steps:

- as a first step we created a complex index by means of principal component analysis which contains the form and extent of material and cultural consumption, as well as working circumstances. As a second step we combine factor values indicating consumption with occupational status.

We have created this so-called status index from the following components:

1. The index of material goods consumption which has been created based on the following formula: (every asset owned was valued 1 and 0 if it was missing): $3^* \text{ own apartment} + 2^* \text{ own car} + \text{mobile phone} + \text{PC} + \text{internet} + \text{car in use (some else's property)}$.
2. The level of cultural capital, measured by the „high culture consumption factor” which is based on the frequency of consuming its legitimate forms in Bourdieu’s (1997) sense (theatre, opera, concert, reading literature).
3. The nature and quality of the job and payment conditions: which has been created based on the cumulated value of measuring the existence or default of the five conditions about the salary, co-workers environment, promotion opportunities, influence and management position.

We standardized these variables into z-score and transformed them into a single component by means of main component analysis, naming it status index.

After that, we created the social class scheme, delimiting five class situations. During this grouping we took into consideration the division employed by Kolosi and Róbert (2004). However, when naming class situations and classifying occupational groups according to the deciles values of the status index we proceeded in a different way in many respects. Based on Bourdieu’s (1984) class scheme, we grouped the population into upper, middle and lower classes. Yet, we broke down the middle class into upper and lower middle class, because there are big differences according to the volume of capital, and finally we delimited from the social class structure the group of deprived persons as split off stratum. The deprived category members are unemployed and/or subsist by performing occasional jobs and they are characterized by multiple deprivation and the culture of poverty (Domanski, 2001, 40-65). We called them *deprived*.

The class structure elaborated based on this classification is somewhat „artificial”, because we could have provided a different classification of the status index decile values, therefore the boundaries between the following, rather „theoretical” classes may not be regarded inflexible or unequivocal.

During this classification into the class structure, the distribution of 18-35 years old young people from Romania is the following: 8.5% of young people belong to the *elite or upper* class, 15.4% may be grouped into the *upper middle* class, almost 45% are part of the *lower middle* class, 17.4% represent the *lower* class (or *working* class), while 17.4% may be included into the class of the deprived.

OLS Regression

We used ordinary least squares (OLS) regression as the data processing method for predicting the social and demographic determinants of the lifestyle factors and of the frequency of ICT use.

This method is most appropriate because all the dependent variables are interval level. Similar regression methods were applied by Hargittai and Hinnant (2008), but the outcome and the goals were different.

Independent Variables: We are interested in the predictive power of the following variables: gender, age, education (university degree = 1), ethnicity (if roma or not), type of locality (urban = 1), occupational status, with three variables: non manual occupations (if working with degree, clerks and other non manuals is services = 1), workers (manual and agricultural workers = 1), unemployed (unemployed, housewives = 1), and cumulated material situation (calculated $3^* \text{ own apartment} + \text{own car} + \text{mobile phone} + \text{car in use}$, coded each one 1, if yes), and subjective evaluation about the income level (the resulting index variable ranges from 1 and 5, where 1 = Our incomes did not cover the basic needs, 5 = We can afford more ex-

pensive things without limitations). We use the completed degree for the level of education – having a college degree serves as the base in the models.

In the second step of the regression model, we introduced in model, as independent variables, if the respondents have home computers and internet access (if yes = 1).

We checked the correlations and other diagnostics among the independent variables, and none of them were prohibitively high, so they may be included in the regression model (see Appendix A2).

Dependent Variables: For explaining the social determinants of cultural and leisure lifestyles, as dependent variables, we used the factors: screenagers, clubbing and sport, high culture, and home reading.

The frequency in use of ICT are measured by aggregating the responses of daily users to eight questions about the purposes of using computer and internet, presented above (see Appendix A1). The interval level index shows the number of purposes when ICT products (computer and internet) are used daily (scale values from 0 to 8).

Analysis and results

The labour market position, social situation and ICT use

In this subsection we shall make a comparative analyses of the situation of 15(16)-29 years old young people from Romania during 2008-2016, based on official EU data, from three points of view. The first one is

labour market position and educational level, the second one is social position and the third one is computer use frequency and skills, as well as the frequency of internet use and the incidence of associated skills among young people in EU member states and associated Central and Eastern European countries. We analysed these phenomena based on available data at the beginning and at the end of the 2008-2016 period, but certain data have been available only from 2011 or up to 2014. However, even thus it is possible to draw some conclusions regarding these two time references.

Analysing the labour market position of young people from Romania, we may assert that about 60% of 15-29 years old young people have been not employed. Between 2008 and 2016 their percentage has only decreased with 1%. The employment rate was worse or similarly low only in Bulgaria and Hungary. The highest rates may be observed in Estonia and Slovenia (49.8 and 54.9%). By 2016, the employment rate has significantly increased in most countries by a few percent, except Bulgaria and Croatia, where it has decreased a little, just like the EU average, which in 2016 is 48%, but it is still much higher than the Romanian value (41.5%). According to sexes, we may observe that the employment rate of men is approximately 8% higher (than that of women) in 2008, both at national and EU level. Yet, while in Romania the employment disadvantage of women has increased to 13% by 2016, in most countries it has decreased or stagnated (see Table 1).

Table 1: Employment rate in CEE countries by sex, 15-29 years (2008, 2016)

Country	Employment rate					
	Total		Males		Females	
	2008	2016	2008	2016	2008	2016
European Union (28 countries)	50.6	48.3	54.2	50.8	47.0	45.6
Bulgaria	40.8	38.4	45.6	43.2	35.6	33.2
Czech Republic	45.6	47.6	52.8	55.1	38.0	39.6
Estonia	49.8	53.9	56.7	59.0	42.4	48.5

Country	Employment rate					
	Total		Males		Females	
	2008	2016	2008	2016	2008	2016
Croatia	45.2	39.4	51.9	42.4	38.2	36.2
Latvia	50.1	51.7	56.0	53.7	43.9	49.5
Lithuania	40.9	47.6	44.3	50.5	37.4	44.5
Hungary	38.7	45.1	44.3	50.5	33.0	39.5
Poland	45.0	47.7	50.2	53.4	39.8	41.8
Romania	40.4	41.5	44.5	47.8	36.1	34.9
Slovenia	54.9	45.3	58.5	48.6	51.0	41.8
Slovakia	43.2	44.2	50.3	52.5	35.8	35.6
Former Yugoslav Republic of Macedonia, the	:	28.7	:	33.9	:	23.2
Turkey	:	42.5	:	56.6	:	28.3

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

At the same time, in 2008 the employment rate of 15-29 years old young people is similar to the EU average, which is slightly increasing, to 13.1% by 2016. Except the FYR of Macedonia, outside the EU, where the rate is 48% in 2008, as well as Croatia and Turkey, where it is 15-16%, the unemployment rate is higher only in Slovakia (14%) than in Romania. In Hungary and Poland it is about 12%, while in other plac-

es it is lower, between 6% (Czech Republic) and 11% (Latvia). According to data from 2016, in most of the countries it has increased by 2-3%, except Macedonia, as well as Hungary and Poland (the decrease from Hungary is actually just virtual, because people employed in "community service", paid well below the minimum wage, are decreasing the previous number to 9%).

Table 2: Unemployment rate in CEE countries, 15-29 years

Country	Unemployment rate					
	Total		Males		Females	
	2008	2016	2008	2016	2008	2016
European Union (28 countries)	12.0	14.7	11.9	14.9	12.2	14.5
Bulgaria	9.4	12.2	10.1	13.3	8.3	10.8
Czech Republic	6.4	7.4	6.0	6.3	7.0	8.9
Estonia	8.6	10.0	7.9	11.1	9.5	8.6
Croatia	16.0	24.6	13.2	23.9	19.7	25.5
Latvia	11.2	13.3	11.1	14.7	11.3	11.6
Lithuania	9.5	10.4	10.0	11.5	8.8	9.0
Hungary	12.7	9.1	12.3	8.9	13.2	9.2
Poland	12.0	11.8	10.7	11.7	13.5	11.9
Romania	11.8	13.1	13.0	13.5	10.3	12.6
Slovenia	8.3	14.7	7.2	13.5	9.7	16.1
Slovakia	14.1	15.5	13.1	13.9	15.4	17.9
FYR of Macedonia	48.1	40.6	46.9	41.2	49.9	39.7

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

In order to measure the degree of involvement on the tertiary (higher) education

of young people pursuing their studies we have analysed the 20 year-old age group,

because they have already finished high-school by then and if they are continuing their studies, they do it within the framework of tertiary education. Here, the available data are from 2013. In Romania, 36% of the 20 years-old age group are pursuing some form of higher education, which in most CEE EU member states is higher, reaching even 45%. Only Hungarian and Macedonian data are a few percent lower (see Table 3). Accordingly, we have analysed educational level among 24-34 year-olds, whose majority have already graduated their BA studies, and the proportion of tertiary education

graduates is only 18% in Romania, which is similar to the Czech Republic, Slovakia and Croatia, being (significantly) lower only in Macedonia (15%), while in several countries it has almost reached or exceeded 30% (Estonia, Poland, Slovenia). But what is even more serious, by 2016, the proportion of 25-34 years old young people with tertiary educational level is only 24% in Romania, while in all other countries it is above 30%, exceeding even 40% in many places, such as in the Baltic states, Poland and Slovenia (see Table 4).

Table 3: Students enrolled in tertiary education - as % of 20 years old

Countries	Enrolled in tertiary education (levels 5-8), %		
	2013	2014	2015
Bulgaria	45.1	45.2	45.4
Czech Rep.	42.3	41.9	41.3
Estonia	39.6	37.0	35.9
Croatia	47.8	47.3	46.3
Latvia	43.7	44.5	44.6
Lithuania	53.2	53.1	54.2
Hungary	33.7	31.5	28.8
Poland	45.0	43.1	46.1
Romania	36.4	35.1	33.7
Slovenia	57.8	60.1	58.9
Slovakia	36.3	35.8	35.3
FYR of Macedonia	34.3	35.7	37.0
Serbia	46.1	46.1	47.1

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

Table 4: Population by educational attainment level, from 25 to 34

Country	Tertiary education attained (levels 5-8) %	
GEO/TIME	2008	2016
European Union (28 countries)	30.9	38.2
Bulgaria	26.0	32.8
Czech Republic	17.7	32.6
Estonia	35.8	41.2
Croatia	19.9	33.0
Latvia	28.8	42.1
Lithuania	41.5	54.9
Hungary	24.1	30.4
Poland	32.1	43.5
Romania	18.8	24.8
Slovenia	30.0	43.0
Slovakia	18.4	33.4
FYR of Macedonia	15.1	32.2

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

We have analysed the social position of young people by means of four indicators.

The first one, the value of the “Young people’s at-risk-of-poverty or exclusion rate by sex and country of birth” indicator in Romania has increased from 42,4% to 44% between 2008 and 2013. This indicator is only this high in Bulgaria and the closest value is registered in Hungary (33%).

The second indicator: *Severe material deprivation* rate of 16-29 years old young people in Romania has been attenuated from 33% to 30% between 2008 and 2013, while in Bulgaria it has increased from 37% to 42% and in Hungary from 20% to 31%. In most CEE EU member states, however, this

proportion is below 20% and there are also values below 10% in 2013 (Czech Republic, Estonia, Slovenia).

The value of “the housing cost overburden rate for young people” is 42% in the Czech Republic, being only 18% in Slovenia, in 2008. In Romania it has decreased from 39.6% to 34%, just like in Hungary, while in Baltic states and Slovenia it has increased from the previous 20% to mostly above 30%.

The value of the “Severe housing deprivation rate” has been 66% in Romania, the highest in the region, while by 2013 it is still one of the highest, but it has decreased to 53,7% (see Table 5).

Table 5: Young people’s social situation and vulnerabilities, from 16 to 29

Country	Young people’s at-risk-of-poverty or exclusion rate by sex and country of birth		Severe material deprivation of young people by sex and age		Housing cost overburden rate for young people by sex, age and poverty status		Sever housing deprivation rate	
	2008	2013	2008	2013	2008	2013	2008	2013
EU 28 countries)	:	28.1	:	11.4	:	40.4	:	16.5
Bulgaria	42.2	46.1	37.1	42.1	31.3	29.3	59.3	53.3
Czech Republic	14.4	16.7	7.5	8.2	46.7	46.0	18.6	14.2
Estonia	18.8	22.3	3.9	7.6	20.8	37.1	20.1	9.8
Croatia	:	27.4	:	15	:	30.4	:	18.5
Latvia	31.4	33.2	16.5	21.7	20.9	34.6	47.3	38.4
Lithuania	27.4	28.4	12	14	23.8	29.4	40.1	23.4
Hungary	33.6	39.5	20.6	31.4	41.6	36.7	42.2	51.1
Poland	28.3	27.0	17.6	13.1	30.5	31.3	35.7	22.9
Romania	42.4	44.2	33.1	30.7	39.6	34.0	66.2	53.7
Slovenia	13.1	17.9	7.2	6.7	18.9	25.9	29.4	19.2
Slovakia	20.1	20.7	12.7	10.9	17.4	30.5	15.2	16.3
Serbia	:	:	:	27.4	:	70.9	:	30.7

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

The computer use frequency and the computer and internet skills of the youth is the focus of our study. The earliest European comparative data available are from 2011. In this time in Romania, only 49% of the 16-29 year old young people used computer daily, while the EU average value was 80%, the proportion of daily computer users in

Bulgaria was 71%, and in most CEE countries was around 80% or even higher.

In the year 2015, the daily computer users in Romania reached 69%, in this conditions the “gap” to EU average became “only” around 10 percent, but still is the lowest in Central and Eastern European EU context, excepting Turkey. Analysing the sex/gender

divide, in some countries, the proportion of the female users are even higher (in Romania and Baltic countries), but in most of the CEE

countries the sex/gender differences are not significant (see Table 6).

Table 6: Frequency of computer use: daily %

Country	Computer use: daily					
	Total		Males		Females	
	2011	2015	2011	2015	2011	2015
European Union (28 countries)	80	79	81	80	80	77
Bulgaria	71	78	71	78	70	77
Czech Republic	74	88	75	89	73	87
Estonia	88	90	87	89	90	92
Croatia	84	83	83	90	84	75
Latvia	86	88	85	87	87	90
Lithuania	84	86	82	85	86	87
Hungary	82	83	82	84	82	82
Poland	84	89	84	88	84	90
Romania	49	69	48	69	51	68
Slovenia	90	85	92	84	89	85
Slovakia	87	88	88	89	86	87
FYR of Macedonia	:	84	:	82	:	86
Serbia	:	89	:	91	:	87

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

As for internet use, we may observe that while until 2011 the proportion of 16-29 year-olds using the internet on a daily basis has been 47%, by 2016 this proportion has increased to 73%. Meanwhile, the EU average has increased from 79% to 91%. This proportion is higher in every CEE country than in Romania, although the lag has decreased by 2016. However, it is still 8% lower as compared to the internet use of young

people from the next country in row, i.e. Bulgaria. From the next column of Table 6 it also becomes clear that the main reason for this lag is that while in Romania only 46% of young people have acquired IT skills within the framework of formal education, in other CEE EU member states this proportion exceeds even 80%. More than 60% have had IT classes even in Bulgaria and Croatia (see Table 7).

Table 7: Frequency ('percentage') of daily Internet use and the proportion of the IT skills

Country	Internet access: daily		IT skills through formal education (school, university, etc.)
	2011	2016	
EU (28)	79	91	67
Bulgaria	69	81	63
Czech Republic	71	91	82
Estonia	87	98	86
Croatia	82	94	60
Latvia	86	95	91
Lithuania	83	93	93
Hungary	80	92	82
Poland	81	89	84
Romania	47	73	46

Country	Internet access: daily		IT skills through formal education (school, university, etc.)
	2011	2016	2011
Slovenia	88	94	73
Slovakia	85	92	86
FYR of Macedonia	:	93	

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

In 2011, the lag is still bigger as far as the most important ICT skills are concerned, but in 2013 much of this lag has been recuperated by Romanian young people. For example, the proportion of individuals who can “search engine to find information” has increased from 66% to 71% in 3 years, which Romanian value in 2013 is above the proportion of Bulgarian young people with this skill, but it is behind most of the CEE countries with 15-20%. According to the

aggregated index showing the proportion of individuals who have carried out three or four of the six internet related activities, we observe that in Romania this value is 40%, when in Lithuania is only 23%, in Bulgaria 31%, in Slovenia, Croatia and Estonia is between 41 and 43%, in Hungary 47%, and only in few countries is the proportion of aggregated index significantly higher, over 50% (see Table 8).

Table 8: ICT skills of youth, from 16 to 29

Country	Search engine to find information		Messages to chat rooms, news-groups or an online discussion forum		Have used peer-to-peer file sharing for exchanging movies, music, etc.		File sharing: movies, music, etc.		Who have carried out 3/4 of the 6 internet related activities	
	2011	2013	2011	2013	2011	2013	2011	2013	2011	2013
E U (28)	87	87	66	72	33	32	21	18	49	51
Bulgaria	68	69	48	54	34	44	10	12	37	31
Czech Republic	93	90	68	68	25	21	17	12	52	59
Estonia	96	91	77	74	52	50	28	29	45	42
Croatia	91	82	84	65	60	49	23	12	44	41
Latvia	95	90	96	71	73	55	24	16	25	43
Lithuania	93	92	82	94	70	74	22	24	27	23
Hungary	91	91	69	76	55	40	23	19	47	47
Poland	83	85	60	85	41	36	20	15	46	56
Romania	66	71	47	52	19	14	15	9	34	40
Slovenia	91	95	84	75	66	52	23	24	50	41
Slovakia	95	96	56	71	32	35	15	13	57	61
FYR of Macedonia	:	71	:	51	:	31	:	16	:	50

Source: <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/> (downloaded at 10.04.2017).

The general ICT situation of Romanian young people

The analysis of Romanian young people life conditions in 2008 is a reflection of the

general situation of the Romanian society and economy in the second year following the accession of the country to the European Union in 2007, after a period of 8 years of economic increase, when the Romanian

GDP has increased more than three times even calculated in Euros (it has increased from 40 billion Euro in 2000 to 136 billion Euro in 2008¹).

Regarding to ICT accession, on the national level, taking into consideration all generations, Romania has seen an increase from only 3,6% in internet penetration in 2000 to 23% in 2007, while this percentage has increased to 35% by 2010. However, Romania is still lagging behind most EU member states, where internet use has already exceeded 50% on average in 2008².

According to our survey data, internet provision is considerably higher (52%) among Romanian young people aged 16-35 than in total population. ICT provision of young people is relatively high, especially mobile phone provision, as mobile phones are available to 92% of young people and computer provision, as 68% have a PC. It has been demonstrated in several countries (Wilson, Wallin and Reisler, 2003; DiMaggio et al., 2001; Hargittai and Hinnant, 2008, 603) that there is a digital divide according to sex, urban - rural differences, education, and, in the USA, also race. Although these differences may have decreased or changed due to massification in internet penetration, digital divide may also be demonstrated among young people from Romania according to several variables. Facer and Furlong (2001) have a critical attitude; they identified that, in England, the tendency to associate home ownership of computers with aca-

demic success should be faced as a matter of concern. They suggested that research programs should focus on the everyday experiences of young people across a wide range of experiences and attitudes, rather than on emergent trends of youth cultures.

Our data shows that digital divide in access to ICT, according to gender and age, especially among 16-35 years old people, diminished. As some researchers have suggested, access and ability are two separate issues, defined as the 'first level' and 'second-level digital divide' (DiMaggio et al., 2004; Hargittai and Hinnant, 2008).

However, in Romania, some differences still persists regarding in home ICT access, like education level, student status, size and type of residence locality, ethnicity/race. The most advantaged categories in home PC and internet access are the people with university degree (89.5% and 78%), people from urban areas, especially the big cities with more than 200,000 inhabitants (85.9%) and students (86% and 70.9%).

The most disadvantaged categories are the rural population and Rroma minority. Only 54% have computer and 30% have internet access among the people from rural areas, and in case of Rroma/Gypsy ethnic/racial minority the ICT accession level is even lower, it is only 30% and 25%, respectively (see Table 9). This is why the housing conditions of a part of the Roma population are, much under majority population's level (*Liegeois and Gheorghe, 1995*).

Table 9: The Romanian young ICT owners according to socio-economic variables, % (N = 991)

	Mobile phone	Home computer	Internet access at home
Total	92.0	68.3	52.0
Gender			
male	90.7	69.2	53.8
female	93.3	67.1	49.9
Age groups			
16-19 years age	88.2	71.8	50.9
20-24 years age	97.0	73.5	60.6
25-29 years age	91.8	65.1	50.0
30-35 years age	89.1	65.6	47.0

	Mobile phone	Home computer	Internet access at home
Study or not			
Student	95.8	86.1	70.9
Finished the studies	91.2	64.5	47.9
Educational level			
8 classes or less	78.9	36.1	16.5
Vocational school	86.6	41.1	24.1
High school	95.6	76.5	58.6
University	98.2	89.5	78.0
Ethnic belonging			
Romanian	92.5	69.1	52.2
Hungarian	90.2	67.2	52.5
Rroma/Gypsy	75.0	30.0	25.0
Other	92.9	78.6	71.4
Size of settlement			
over 200,000	98.8	85.9	81.6
100,000-200,000	94.2	77.4	63.8
30,000-100,000	90.5	79.8	69.0
Towns under 30,000	93.3	63.5	42.6
Rural	86.9	54.1	30.0
Total	92.0	68.3	52.0

With another set of questions we analyzed the frequency and the purpose of computer and internet use (see table 1). Here, we analyzed the percentage of those who use computers and the internet on a daily basis and we also analyzed differences according to gender, type of settlement and age groups.

Totally, 47% of 16-35 year-old young people from Romania use their computers daily, daily computer use among women (43%), people living in rural areas (30%) and 30-35 year-old people (36.4%) is below average, while daily computer use among men (50%), people living in urban areas (58.5%) and among these: people from big cities and the capital (Bucharest), as well 16-19 year-old and 20-24 year-old young people (57.8 and 60.7%) is above average.

Computers are used by 23.5% of young people for music, movies and games on a daily basis, while differences according to sex, type of locality and age signalled above are the same. 38.7% of young people, 43.5% of men, 33.6% of women, 51.1% of people living in urban areas and only 20% of the

rural population, i.e. more than two times less than in urban areas use the internet daily. 31% use the internet for communication and information on a daily basis, and 9.4% for on-line games. Almost 20% of 16-19 year-old young people play on-line games daily. The penetration of ICT products among young people from big cities who are below 25, especially among boys is very high, defining their lifestyle. Therefore, we have assumed that it is worthwhile analyzing lifestyle types that can be differentiated by means of statistical methods if we proceed from participation in several types of cultural and spare-time activities.

The frequency of ICT use according to socio-demographic and social class variables

We are analysing the social background of Romanian youth according to the frequency of use of information and computer technology (ICT), based on the computed variable concerning the frequency of ICT

use for different purposes (see Appendix A1), with three nominal values, presented in Methodology chapter. Accordingly, the distributions of the analysed population at national level is the following: 32.8% of

young Romanian people may be considered frequent ICT users, 16.7% are average users, while 50.5% are specifically non-ICT users and do not use computer and internet in their everyday life .

Table 10: The distribution of ICT user status in Romania, according to socio-demographic variables, (%) (N = 933)

	Frequent ICT users	Average ICT users	Non-ICT users	Total
Total sample	32.8	16.7	50.5	100
Age groups***				
16-19	41.3	19.3	39.4	100
20-24	45.5	17.4	37.1	100
25-29	28.8	17.1	54.1	100
30-35	23.5	14.8	61.7	100
Gender*				
man	36.6	16.0	47.4	100
women	28.9	17.5	53.7	100
Marital status***				
Married	19.5	17.0	63.5	100
Cohabitation	29.7	12.5	57.8	100
Single	45.0	16.7	38.3	100
Size/type of settlement***				
over 200,000	49.2	20.3	30.5	100
100,000-200,000	46.2	17.9	35.8	100
30,000-100,000	47.0	16.9	36.1	100
Town under 30,000	26.8	18.8	54.4	100
Rural	18.1	13.2	68.7	100
Educational level***				
8 classes or less	7.7	10.3	82.0	100
Vocational school	5.4	9.0	85.6	100
High school	39.9	17.0	43.1	100
University	50.4	24.1	25.5	100
Historical Region*				
Moldova	25.6	19.7	54.7	100
Muntenia	30.0	19.5	50.5	100
Dobrogea	29.1	9.1	61.8	100
Oltenia	13.2	4.7	82.1	100
Banat	23.1	25.6	51.3	100
Transylvania	41.0	14.6	44.3	100
Crisana-Maramures	28.8	17.5	53.8	100
Bucharest	63.1	21.4	15.5	100
Ethnic belonging**				
Romanian	33.2	17.3	49.6	100
Hungarian	32.8	9.8	57.4	100
Roma/Gypsy	5.0	15.0	80.0	100

Sig. of Chi square: *** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

Obviously, if we analyze the types of social demographic determining variables according to ICT use frequency, we found that frequent ICT users are highly overrepresented among university graduates (50.4), 20-24 and 16-19 year-old young people (45.5% and 41.3%), men (36.6%), singles (45.0%), people from big cities (49.2%), especially those from Bucharest (36.1%), slightly overrepresented among those with a high-school diploma (39.9%) and significantly underrepresented among those with a lower educational level, representing only 5-7%, as compared to the average 32.8%. Ethnic minorities, especially Roma are se-

riously underrepresented (5%) among ICT users (see Table 10).

According to class situation, the differences according to the frequency of ICT use are very high: the majority of frequent ICT users are primarily part of the upper middle class (66.4% of them), secondly – a lower percentage (37.2%), but above average – are part of the lower middle class, and 60.8% of upper class are frequent ICT users. We may observe that the smallest percentage of those from the lower class and the deprived are to be found among frequent ICT users, 6.7% and 7.2% respectively, while 84.9% from the lower class and 86.8% from deprived are non-ICT users (see Table 11).

Table 11: The distribution of young people according to screenager status and social class (%)
(N = 871)

	ICT user status**			Total Romania
	Frequent ICT users	Average ICT users	Non-ICT users	
Upper class	60.8	14.9	24.3	100.0
Upper middle class	66.4	20.1	13.4	100.0
Lower middle class	37.2	24.4	38.5	100.0
Lower class	6.7	8.4	84.9	100.0
Deprived	7.2	5.9	86.8	100.0
Total	34.3	17.5	48.2	100.0

Sig. of Chi square: ** p < 0,001

If we analyse the internet use for different purposes according to class position, we can see the similar divide by social classes as the aggregated indicator for ICT uses frequency, showed above.

Anyway, other researches found (Attewell and Battle, 1999; Livingstone and Helsper, 2007) that even if access to home computers is equal, children belonging to higher social class or status-group (SES) have greater educational gains than children from lower SES backgrounds. Previous researches have found (Howard et al., 2001; Hargittai and Hinnant 2008) that education has a strong influence on the types of online activities a person does. For example sending e-mails, searching for financial, govern-

ment or political information, e-banking are all associated with higher education.

In Romania, the ‘first level’ of digital divide, measured by home ICT access is so high that differences in ‘second level’, in purposes of use and skills reflect differences according to ICT access patterns.

The lifestyle's social background

The first factor, created by factor analysis presented above, is represented by screenagers who use frequently ICT products and consume culture by means of the internet, they get informed and communicate through the internet, explaining 22.9% of the total variance. They are followed by clubbing

culture consumers who represent 16.2% of the total variance, while the third group is represented by high culture consumers who make up for 13% of the total variance. These latter ones have indicated the theatre, the opera, concerts and the cinema, and modern music concerts have also been included

here. Finally, the fourth factor is represented by home literature readers who are different from the previous ones, explaining 9% of the variance (see Table 12). Studies using similar methods (Van Wel et al., 2008; Wilska, 2002) identified different structure and different types of lifestyles in other countries.

Table 12: Rotated factor scores of cultural lifestyles in Romania (N = 965)

Cultural/leisure activities	Factors*			
	1. Screeneger	2. Clubbing and sport	3. High culture	4. Home reading
How often you use the internet	,810			
How often ... use computer in general?	,960			
How often ... computer for music, movies, games?	,702			
...make sport		,352		
...read literature/beletristics				,982
...see movies?			,776	
...go to opera, theather, classical concert?			,605	
...light music concert?		,489	,403	
...go to club, discotheca?		,867		
bar, restaurant, coffie shop?		,585		

* Extraction Method: Maximum Likelihood. Rotation Method: Varimax with Kaiser Normalization.

OLS regression results: determinants of the lifestyles and the ICT use

Using ordinary least squares (OLS) regression as the method, we analysed the data in different regression models according to the lifestyle factors and ICT use frequency as dependent variables.

According to correlation coefficients among the independent variables, we stated that none of them were prohibitively high, so they may be included in the analyses simultaneously (see Appendix A2).

First, with OLS regression analysis we tried to explain the social and demographic differences in youth lifestyles and the frequency of ICT use, to understand how

social conditions influence the lifestyles of Romanian youth. We present the results of initial models in Table 13. In the second step we added as independent variables if they have or not home computer and home internet access.

First, we look at the relationship of the social and demographic variables to lifestyle factor, without the inclusion of home PC and internet access variables in the model.

The strongest explaining value have the Screenager model ($R^2 = .398$), followed by ICT use frequency model ($R^2 = .333$), by Clubbing and sport ($R^2 = .272$), by Home reading ($R^2 = .127$) and by High culture ($R^2 = .121$).

Table 13: Ordinary Least Squares Regression Predicting youth lifestyles and ICT frequency use, Model without PC and internet at home (standardized Beta Coefficients)

Independent variables:	Dependents				
	Screenager	Clubbing and sport	High culture	Home reading	ICT use frequency
	Standardized Beta Coefficients				
Age	-.097**	-.396**	-.032	-.041	-.139***
Gender (1 = Men)	.064*	.211**	-.046	-.142***	.094***
Roma	-.032	-.038	.006	-.054	-.007
Urban	.175***	-.027	.124***	-.142***	.112***
Student	.094*	.007	.099	.118*	.123**
High school	.263***	.082*	.068	.101*	.227***
University or college	.311***	.039	.221***	.325***	.295***
Material situation	.014	-.098**	-.064	.052	-.036
Non manual occupation	.112**	.005	.042	-.022	.085
Unemployed	-.114**	-.058	-.071	-.111*	-.094*
Workers	-.060	.012	-.007	-.009	-.093*
Income situation	.154***	.060	.042	-.073*	.138***
R ²	.398	.281	.121	.127	.333
Adjusted R ²	.390	.272	.109	.116	.324
N	918	918	918	918	945

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

The results, according to standardised Beta coefficients, in case of screenager model suggest that education level have the strongest predictive value, especially those with university and college degree (.311) like the screenager lifestyle, followed by high school graduates (.263), people from the urban areas (.175), with better income situation than the average (.154), non-manual and intellectual occupation (.112), younger age (−.097) and man (.064) also tend to like the screenager lifestyle, but the predictive values are weak.

Clubbing and sport lifestyle model is explained, relatively strongly, by younger age (−.396) and gender, more like man (.211), with weaker material situation (−.098). High culture lifestyle model can be explained primarily by university or college degree (.221) and urban residence (.124), other variables are not significant. Home reading lifestyle are preferred also by people with degree e (.325), but for rural areas (−.142). Weak but significant association is with student status (.118), employed (−.111) high school gradu-

ates (.101), slightly worse income status like the average (−.073).

The results, according to ICT use frequency suggest that education have the strongest predictive value, especially with university degrees (.295), but also the high school graduates (.227), followed by income situation (.138), young age (−.139), student status (.123) and urban residence (.112). Higher aged youngsters and women (.094) are considerably more likely to report lower frequency in PC and Internet-related activities. We also find that respondents with less than a high school education, or a vocational school, or some post secondary education are statistically significantly less knowledgeable about the Internet than those with a university degree. Hargittai and Hinnant (2008) pointed out, on data collected from 16 and 24 years old youngsters form United States, that more highly educated people are more inclined to undertake capital enhancing activities on the internet (as visits to capital-enhancing sites).

Results after modifying the Regression models: one can observe some modification in the models, especially in the explaining power of the regression, after the variables: if they own a PC and if they have a home internet connection, are introduced in the OLS

regression model. In the screenager's model, the R² value has been substantially increased to .605 (from .398), and the ICT use frequency to .454. However the differences in R² to the other lifestyle factors are not significant (see Table 14).

Table 14: Ordinary Least Squares Regression Predicting Youth lifestyles and ICT frequency use, Model with PC and internet at home (standardized Beta Coef., R²)

Independent variables:	Dependents				
	Screenager	Clubbing and sport	High culture	Home reading	ICT use frequency
		Standardized Beta Coefficients			
Age	-.079**	-.396***	-.032	-.041	-.126***
Gender (1 = Men)	.050*	.208***	-.051	-.141***	.077**
Roma	-.014	-.041	.001	-.052	-.009
Urban	.121***	-.040	.103**	-.136***	.035
Student	.019	.004	.094	.119*	.063
High school	.122***	.079*	.060	.103	.126***
University or college	.146***	.031	.205***	.328***	.161***
Material situation	-.040	-.094**	-.060	.050	-.062
Non manual occupation	.053	.004	.040	-.022	.040
Unemployed	-.063*	-.057	-.069	-.111**	-.064
Workers	-.035	.012	-.007	-.009	-.084*
Income situation	.044	.054	.031	-.070	.048
PC at home	.497***	-.068	-.086	.032	.080*
Internet connection at home	.096***	.092*	.133**	-.042	.380***
R2	.605	.285	.129	.128	.454
Adjusted R2	.599	.274	.115	.115	.446
N	918	918	918	918	945

*** p < 0,001; ** p < 0,01; * p < 0,05

The purpose of the variables in the models has not change significant to screenagers, only the influence of the income situation become more significant. The new introduced variables have however decisive power of predicting: especially the PC home, with a standardised value Beta of .497 and the home internet connection with .096. At the ICT regression model the use frequency, the student status, and the urban residency are not any more significant, neither is the income situation.

A variable with stronger explicative power becomes home internet connection

(.380) and PC at home has a lower importance (0.80) – internet connection implies the existence of a computer in the house.

This proves that is not the material situation or the level of income that counts in explaining the screenager lifestyle or the frequent use of ICT, but the existence of sufficient resources and will to have a computer and internet at home.

An interesting factor is that Internet connection at home has a significant predicting value to other lifestyles as well, such us clubbing and sport (0.092) and high culture (.133)

Conclusions

In Romania, the accession to the EU represents the last significant influence of globalization. As for labour market situation and educational level of young people from Romania, in comparison with the young people from other CEE countries, has been worse in 2008, but by 2016 this lag has been reduced, therefore Romania became part of a group made up of several countries, especially Bulgaria, Hungary and Croatia. As for social position and ICT use frequency and skills, while during 2008-2011 Romania has been in last place from the point of view of almost every indicator, by 2013-2016 a significant recuperation may be observed and as far as the cumulated analyses of several ICT skills is concerned, Romania has not been lagging behind most of the other CEE countries in 2013 already.

In Romania, the ICT penetration – as a tool of globalisation – was very fast between years 2002-2008, but still the gap to most CEE EU countries were important, and also there are significant social and class specific differences, and other socio-demographic determinants in ICT status. This digital disadvantages were created mainly because of the low level of digital education in formal school system, especially until 2008.

The elements of ICT related cultural and leisure lifestyles, can be indentified with global trends (Griffin 1993; Wilska 2002), but the structure of lifestyles are country-specific. The first significant lifestyle, according to factor analysis method, was the ICT activities based, called *screenagers*, clearly delimited from other lifestyle groups like *clubbing and sport*, *high culture consumers* or *home readers*. Romanian screenagers may be considered the „slaves” of computers: for the communication, information, cultural or leisure activities, to play, to get information, to listen to music, to watch movies and, to a lesser extent, to do business or buying, they use the internet daily.

We can identify a very important digital divide according the social class position, educational level, age groups and location. It may be ascertained that the social class position of frequent ICT users is relatively better than the average; they are over represented among the upper and lower middle classes and in upper class, especially among the labourers with non-manual occupations and the students.

The telecommunication services were available earlier in big cities, then in smaller cities and last they reached the village areas. The access to ICT services, and their use places in different zones of the Cassells' information society different geographical spaces and collectivities from social space: educated people, from cities and towns are in the nods of the “information flows”, that offer more chances to promote themselves, to have more mobility – territorial and social – and the young people with less education from rural space, and the roma minorities are in the “black holes”, where they have very few chances to rise up on social hierarchy, and they can not benefit of the advantages of information society.

The findings based on OLS regression showed us that level of education is the strongest predictive variable both for screenager status and ICT frequency use, their proportion is prominently high among people with higher education degree and, also above average among people with high school education. Habitants of big cities and the capital city are also more likely to have a screenager lifestyle and use ICT frequently. Material situation play a significant role in explaining the ICT frequency of use, but it's predictive role can be reduced on the existence of computer and internet access at home, other extents (house, car owners or not) are not significant. This can be related with the Wilson et al (2003, 140) conclusion, ‘the degree that the digital divides were created by the expenses associated with being an early adopter of a new technology, the divides should close as those expenses decrease’.

Lifestyles cannot be related exclusively to a specific social class, but the level of cultural and economic resources, determined by social class position, generates different levels of involvement in cultural and leisure habits. We found that screenager lifestyles have become the constitutive elements of middle class habitus, in Bourdieu's (1984) sense, but more lifestyles may also

be characteristic to the middle classes. As Griffin (2011) demonstrated in British context, we may conclude that in the case of the Romanian youth as well, clubbing and sport lifestyles are not dominant and no longer specific to lower (working) class, but more characteristic to upper and the lower middle classes.

Notes

¹ Own calculation, for sources see www.insse.ro/Comunicate_de_presa, for exchange rates: www.bnro.ro/curs_valutar.

² See: Internet User Statistics & Population, <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm>.

References

- Beck, U. (1999) *What Is Globalization?* Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, P. (1965) La hierarchie des legitimités, in P. Bourdieu, *Un art moyen*, 134-138. Paris: Minuit.
- Bourdieu, P. (1984) *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge.
- Bourdieu, P. (1997) Ökonomische Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital. *Soziale Welt*, Sonderband 2, 183-198.
- Blackman, S. (2005) Youth subcultural theory: a critical engagement with the concept, its origins and politics, from the Chicago school to postmodernism. *Journal of youth studies*, 8, 1, 1-20.
- Castells, M. (1996) *The Information Age - Economy, Society and Culture I-III* (vol. I.: *The Rise of the Network*). Oxford: Blackwell Publishers.
- Clarke, G. (1981) Defending ski-jumpers. *CCCS Working paper*, CCCS, University of Birmingham.
- Clarke, J. (2009) *No regrets? Reflections on the study of youth (sub) cultures*. Paper presented at ESRC research seminar, 'Rethinking youth cultures in the age of global media', 18 February, Institute of Education, University of London.
- Cohen, P. (1972) *Subcultural conflict and working class community*. Working papers in Cultural Studies 2. Centre for Contemporary Cultural Studies, University of Birmingham.
- DiMaggio, P. et al. (2001) Social implications of the Internet. *Annual Review of Sociology*, 27, 307-336.
- DiMaggio, P., Hargittai, E., Celeste, C. and Shafer, S. (2004) Digital inequality: From unequal access to differentiated use, in K. Neckerman (coord.), *Social inequality*, 355-400. New York: Russell Sage.
- Domański, H. (2001) A szegénység társadalmi meghatározói a posztcommunista társadalmakban (The Social Determinants of the Poverty in Postcommunist societies). *Szociológiai Szemle*, 4, 40-65.
- Erikson, R. and Goldthorpe, J. H. (1992) *The Constant Flux: A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Oxford University Press.
- Eurostat (2017) Available at <http://ec.europa.eu/eurostat/en/data/>. Accessed on April 10, 2017.
- Facer, K. and Furlong, R. (2001) Beyond the myth of the 'cyberkid': Young people at the margins of the information revolution". *Journal of Youth Studies*, 4, 4, 451-469.

- Gábor, K. (2004) Globalizáció és ifjúsági korszakváltás (Globalisation and Youth Transition), in Gábor K. and Jancsák Cs. (eds.), *Ifjúsági korszakváltás. Ifjúság az új évezredben (Youth Transition in New Millennium)*, 28-72. Szeged: Belvedere Meridionale.
- Griffin, C. (1993) *Representations of youth: the study of youth and adolescence in Britain and America*. Oxford: Polity Press.
- Griffin, C. E. (2011) The trouble with class: researching youth, class and culture beyond the 'Birmingham School'. *Journal of Youth Studies*, 14, 3, 245-259.
- Hall, S. and Jefferson, T. (eds.) (1975) *Resistance through rituals: youth cultures in post-War Britain*. London: Hutchinson.
- Hargittai, E. and Hinnant, A. (2008) Digital inequality: Differences in young adults' use of the internet. *Communication Research*, 35, 5, 602-621.
- Howard, P. N., Rainie, L. and Jones, S. (2001) Days and nights on the Internet: The impact of a diffusing technology. *American Behavioral Scientist*, 45, 3, 383-404.
- Internet User Statistics & Population* [online]. Internet World Stats, Miniwatts Marketing Group. Available at <http://www.internetworldstats.com/stats9.htm>. Accessed on October 10, 2011.
- Kolosi, T. and Róbert, P. (2004) A magyar társadalom szerkezeti átalakulásának és mobilitásának fő folyamatai a rendszerváltás óta (The Main Processes of the Transformation of Structure and Mobility in the Hungarian Society since the Regime Change), in Társadalmi Riport 2004, Budapest: TARKI.
- Maffesoli, M. (1986) *The time of the tribes: the decline of individualism in mass society*. London: Sage.
- McRobbie, A. (1978) Working class girls and the culture of femininity, in Women's Studies Group. Centre for Contemporary Cultural Studies (ed.), *Women take issue. Aspects of women's subordination*, 96-108. London: Hutchinson.
- McRobbie, A. and Garber, J. (1975) Girls and subcultures: an exploration, in S. Hall and T. Jefferson (eds.), *Resistance through rituals*, 209-222. London: Hutchinson.
- Rushkoff, D. (1997) *Children of Chaos surviving the end of the world as we know it*. London: Flamingo.
- Thornton, S. (1995) *Club cultures: music, media and subcultural capital*. Oxford: Polity Press.
- Van Wel, F., Maarsingh, W., Ter Bogt, T. and Raaijmakers, Q. (2008) Youth cultural styles: From snob to pop? *Young*, 16, 3, 325-340.
- Willis, P. (1977) *Learning to labour: how working class kids get working class jobs*. Farnborough: Saxon House.
- Wilson, K. R., Wallin, J. S. and Reisler, C. (2003) Social Stratification and the Digital Divide. *Social Science Computer Review*, 21, 2, 133-143.
- Wilska, T.-A. (2002) Me – A Consumer? Consumption, Identities and Lifestyles in Today's Finland. *Acta Sociologica*, 45, 195-210.

Labour Market Integration of Young People in Bulgaria: The Implementation of Youth Guarantee and Youth Employment Initiative

Lyuba Spasova*

Institute for the Study of Societies and Knowledge, Sofia

Abstract: The Youth Guarantee and its financial tool the Youth Employment Initiative as EU level initiative, aim to answer the rising concerns caused by the growing problems of youth unemployment by fostering youth activation and labour market integration. Both are associated to specific recommendations for member states to enhance intra-agency coordination and to expand the scope of labour market policies, while both present a good case for research regarding policies' coordination and government, and in-policy content. The paper analyses the process of introducing and implementing YG and YIE in Bulgaria and outlines changes in the activation policy and strategies for youth labour market integration with focus on both substantial and procedural reforms. For the empirical purpose of the study, desk-research on relevant policy documents, existing national evaluations, country-based literature and statistics, media publications and expert interviews conducted with policy actors from agencies involved in the implementation of labour market programs. The article contributes to the state of art by presenting and analysing details and insights on policy changes as well as existing short-term data on policy outcomes and tries to go further by suggesting policy recommendations to improve existing measures.

Keywords: *youth; labour market integration; Youth Guarantee; policy reforms.*

Cuvinte-cheie: *tineret; integrarea pe piața muncii; Youth Guarantee; reforme ale politicilor.*

Introduction

Unemployed youth are one of the main target groups annually defined in the National Employment Action Plan and addressed with priority in the activation policy discourse over the past decade. The analysis of the funds allocated for 2007-2013, however, shows a discrepancy in the prioritizing on paper and the actual financing. Although unemployed youth are about one-fifth of all unemployed in the period, the average costs of specialized policies for youth in 2007-2013 are only 0.02% of GDP, while the total spending for labour market activation

policies is 0.16% of GDP (Stoyanova, 2016, 148).

Insufficient financing and declarative prioritizing are just part of the obstacles for solving the problem regarding youth unemployment in the 2007-2013 period. First, the low levels of employment of youths in the age groups, 15-24 and 25-29, indicate structural problems stemming from mismatch in labour market demand and supply (Todorov, 2013). Second, the large share of long-term unemployed youths is a difficulty specific to Bulgaria in recent years (BG – 10.8%, EU28 – 7.1% in 2013)¹ that is not adequately met by activation policies even considering the changes following the financial crisis. Next,

* Institute for the Study of Societies and Knowledge at the Bulgarian Academy of Sciences. Sofia, 1000, 4 Serdika Str. E-mail: lyuba_spasova@hotmail.com.

the NEETs are an even more serious challenge because of their large numbers (age group 15-29: BG – 25.7%, EU28 – 15.9% in 2013)² and the specific characteristics of the country (UNICEF, 2015) and, therefore, were until very recently not targeted either.

Aiming to address those issues and foster labour market integration and activation of young people, the Youth Guarantee (YG) is introduced in 2013 (EC, 2013) as an EU level initiative, a part of the Europe 2020 Strategy. The initiative combines the results-oriented approach with focus on long-term goals – lasting integration on the account of social investments, homogenization of the unemployment benefits, and risk re-categorization with special focus on NEETs. The fulfilment of those objectives requires improved horizontal coordination mechanisms and this is stated specifically in the Council recommendation. With the introduction of Youth Employment Initiative (YEI) as a complementary financial mechanism alongside the European Social Fund (ESF) and the national budget, the vertical coordination mechanisms are further strengthened as well.

The paper analyses the process of introducing and implementing the YG and YEI and outlines changes in activation policy and strategies for labour market integration of young people in Bulgaria. The analysis focuses both on substantial, i.e. level of policy content, and on procedural, i.e. level of governance, reforms (van Berkel et al., 2011). The main contribution of the paper is to present and analyse details and insights on the changes brought by the implementation of the YG in Bulgaria – a topic that, despite its importance for youth employment policies, has until now not been subjected to academic studies.

The paper will analyse, as well, existing data on policy outcomes (short-term because of the time-frame) and will go further by suggesting opportunities for developing and enhancing coordination across governance levels. Even though path dependence

(Pierson, 2000; Peters et al., 2005) of labour market policies, especially in terms of content and horizontal coordination mechanisms, is a well-documented phenomenon, the data from comparative research on youth labour market transition in post-socialist countries (Kogan et al., 2011) might suggest certain shared features, providing grounds for the possible relevance of policy suggestions to other post-communist countries in the EU, as well.

The structure of the paper is as follows: the first part presents the theoretical framework and concepts that the study is built upon. The second part outlines the methods and research design; the next part presents the results of the study and the findings about the introduction and implementation of YG and YEI as well as existing policy evaluation and the last part concludes with a brief discussion about the shortcomings of current policies and measures and suggests recommendations for future development.

Theoretical framework and concepts

Following van Berkel (van Berkel et al., 2011) a distinction is made between policy reforms connected to coordination and governance of policies – procedural reforms, and policy reforms related to the content of policy and specific measures – substantial reforms. Although differing, the two types of reforms are sometimes aspects of one policy change (Carmel and Papadopoulos, 2003) but are more often separate policy changes that may presuppose each other: formal policy changes lead to revisions of governance, and vice versa (de Graaf and Sirovátka, 2012).

As made evident by previous research (Bredgaard and Larsen, 2005; Hooghe and Marks, 2001; Peters and Pierre, 2001; van Berkel et al., 2011; de Graaf and Sirovátka,

2012), procedural reforms connected to coordination of policies and initiatives between actors are becoming increasingly important in the context of labour market activation approaches, and for multi-level governance, and especially with the introduction of new public management (Newman, 2001) and social investment policies in the EU (Hamerjik, 2012; Nolan, 2013).

Since YG and YEI are EU level initiatives, the starting point for understanding the mechanisms of their implementation is vertical coordination. In analysing vertical procedural mechanisms, in the context of the European Union, the most influential paradigm is the concept of multi-level governance (Marks, 1993; Hooghe, 1996; Hooghe and Marks, 2001; Peters and Pierre, 2001; Lopez-Santana, 2015) understood as “a system of continuous negotiation among nested governments at several territorial tiers” as a result of ‘a broad process of institutional creation and decisional reallocation that had pulled some previously centralized functions of the state’ up and down” (Marks, 1993, 392). In order for the MLG of the EU to be functioning government of policies is reformed by parallel processes of decentralization and capacity building on a regional level and centralization of the regulation (Mosley, 2009). In this context, it is important to stress, centralization and decentralization are not in dichotomy (Lopez-Santana, 2015).

In the recent years, the development of the MLG of the EU in the field of employment measures and labour market integration initiatives gradually progressed from the Open Model of Coordination (OMC) to the European Semester type of regulation. In the OMC member states decide on the ways of implementing the policies, different organizations are involved in the process (Keiser and Prange, 2002) and, most importantly, there are no sanctions to make decisions and policies compulsory and it works mainly on a peer pressure principle (Hodson and Maher,

2001; Radaelli, 2000). Although gradually replaced in recent years, this type of coordination mechanism is still operational as the Social OMC in the context of Europe 2020. By contrast, under the European Semester, member states apply jointly agreed policies according to guidelines and recommendations by the European Commission and the EC monitors the implementation according to common criteria. The main new feature of the European Semester is its restrictiveness as it provides sanctions and specific regulation mechanisms. In the field of social issues, gradually increasing in share after 2011 (Zeitlin and Vanhercke, 2014) the main regulation mechanisms are Country specific reports, Council conclusions; Joint Employment Report (JAF), Employment Performance Monitor (EPM), and social protection performance monitor (SPPM).

Horizontal coordination mechanisms refer to the ways in which policies and services are administered and offered (van Berkel and Borghi, 2007), making changes in horizontal coordination closer to policy content reforms. Horizontal coordination, being a factor for the processes of decentralisation, marketization, integration, and interagency cooperation is crucial for social investment and activation approaches (de Graaf and Sirovátká, 2012). Previous research points out that the most important factors fostering coordination initiatives are high unemployment, activation policy and fragmentation of the system (Champion and Bonoli, 2011), fragmentation being seldom a consequence but different from specialization (6, 2004). Other important factors for the course of the coordination initiative are the management capacity – veto points vs. concentration of power and the path of development – the number of institutions and the model of shared responsibility. In contrast to vertical coordination, horizontal coordination as well as policy content depend to a much greater degree on the historical development of labour market policies and the specific context

in the country (Pierson, 2000; Peters et al., 2005).

Regarding substantial, i.e. concerning the content of policies, reforms the “triple integration” concept of Clasen and Clegg (2011) is followed, according to which integration fostering is understood as the overlapping processes of homogenization of unemployment benefits, risk re-categorization and benefit activation taking place in most European countries (Clasen and Clegg, 2011). Homogenization of unemployment support, or standardization, is caused by higher insecurity and instability in labour marked that makes traditional unemployment insurance schemes, granting rewards in accordance with status and skill differentials, poorly equipped to provide the higher protection and incentives needed. Just as minimum standardization is expected to lead to diminishing the gap between insurance-based and secondary benefits. Risk re-calibration denotes a weakening of boundaries between in-work and out-of-work benefits, leading to a “broadening of unemployment” (Clasen and Clegg, 2011, 8). The third process, benefit activation, establishes closer links between activation and benefits programmes with the aim to improve labour market integration via modification of regulations to tighten job search conditionality and to develop programmes that foster rapid return to normal unsubsidised employment such as “work first” forms and “one-stop shops” (Clasen and Clegg, 2011, 9).

A possible intersection of the different types of policy reforms is the process of policy diffusion. As noticed by Champion (2013) despite differences, in the context of the European Union, horizontal coordination initiatives are as much a result of social learning (learning from own experience) as they are of policy diffusion (learning from the experience of other countries) and the same is valid for initiatives connected to substantial elements of policy (Dobbin et al., 2007). With the introduction of the European

semester and more unified policies, diffusion of policies both as content and as coordination approaches is to be expected to a greater extent and on issues which until recently were the prerogative of nation states.

Methods and research design

For the empirical purpose of the study, the following data sources are used: relevant policy documents, existing national policy/programme evaluations, country-based literature and statistics, media publications and expert interviews with policy actors from agencies involved in the implementation of labour market programs. First, the normative documents marking milestones of policy development (i.e. official decisions, strategies, and plans) and media publications (interviews of key officials and political actors, analytical and news publications) were collected and critically analysed to enable a reconstruction of the policy debates and the discourse on Youth Guarantee and Youth Employment Initiative. Next, normative documents on specific measures and programmes (i.e. guidelines on procedures, requirements for applicants), programme evaluations, statistics and reports were analysed in order to give evidence on the actual implementation of the policies and initiatives and the short-term results (because of the time-frame of the research). Third, interviews were conducted with representatives of key agencies dealing with labour market unemployment and youth unemployment in particular that have privileged access to policy formulation and debates and thus can provide insider knowledge. Six semi-structured interviews (90-120 minutes) were conducted in the period July-August 2016 with expert representatives of the Ministry of Labour and Social Policy from the Directorate of Labour Market Policy and Labour Mobility (LMPLM), Directorate of European Funds, International Programmes

and Projects (EFIPP), the Employment Agency's (EA) Directorate of European Funds (DEF) and General Directorate of Employment Strategies (GDES) and from Regional Employment Agencies (REA), and were afterwards transcribed and analysed. The respondents were selected adopting the "positional method" (Denzin and Lincoln, 2005).

Results and discussion: introduction and implementation of YG and YEI

As mentioned, YG is an EU level initiative aiming to foster labour market integration and activation of young people. The initiative combines the results-oriented approach with focus on long-term goals – lasting integration on the account of social investments and coordination between the educational system and labour market services, homogenization of the unemployment benefits, risk re-categorization with special focus on NEETs. Important new feature of the YG is the allocation of a specific budget as well, with the introduction of YEI as a complementary financial mechanism alongside the ESF and the national budget. The initiative is indicative for the intensified commitment to improving labour market integration of young people that is required from member states, yet the development of specific mechanisms is left as prerogative to national governments.

The body responsible for applying HRD OP and for conducting the national employment policy and YG in Bulgaria is MLSP. The coordinating and managing body for applying YG is the Directorate of Labour Market Policy and Labour Mobility (LMPLM), and the coordinating and managing body for HRD OP is the Directorate of European Funds, International Programmes and Projects (EFIPP). The implementa-

tion of YG is provided for and regulated mainly by: 1) the National Plan for the Implementation of the European YG 2014-2020 – NPIEYG (MC, 2013a) and a National Framework Agreement for the implementation of NPIEYG (MC, 2013b) which define the general policy approach and the responsibilities of the institutions and social partners in the implementation of YG. 2) The Human Resources Development Operational Programme (OP HRD) and its framework agreement which defines the parameters (target groups and indicators) to be reached when implementing YG goals with financing from YEI and ESF. 3) The annual National Employment Action Plans – NEAP (MLSP, 2013; MLSP, 2014; MLSP, 2015; MLSP, 2016d) which contain detailed provisions regarding the specificities of the concrete measures and programmes for putting YG in practice, including the specification of target groups, budget, etc., for the respective year – both for financing by the national budget and by the European funds.

According to NPIEYG, all young people aged 15 to 24 years (later expanded to include youths with ages between 25 and 29 years) must receive within four months after school-leaving or becoming unemployed, a job proposal or an offer for continuing education, professional training, or apprenticeship in Bulgaria. Specifically, for youths registered with the employment offices, the proposal should be made by the end of the fourth month after their registration. The fulfilment of these objectives requires enhanced horizontal coordination mechanisms and this is specifically stated in the Council recommendation. With the introduction of YEI, the vertical coordination mechanisms are enhanced as well.

Introduction of YG and YEI: Discourse and political process

Overall YG and YEI have not been widely discussed and are rather not a very popular

topic either for the general public or among expert analysers, despite their importance for youth employment policies and despite the fact that youth unemployment and NEETs are quite acute problems for Bulgaria both objectively (UNICEF, 2015) and according to public opinion.

In the media, YG and YEI are presented in articles and interviews most often by the specialized economic journals and sites. In the majority of publications, the initiatives are only mentioned and are not the main topic, or are discussed most generally together with other problems in the sphere of employment and social policies. Most of the articles mentioning YG are from 2014, when the preparation of NPIEYG and its presentation in different regions were covered. In 2015 and especially in 2016, the foremost topics—both in the statements of experts and politicians and in the analytical and information articles, shifts from policies to concrete operations under HRD OP; i.e. to the instruments for their implementation, and more specifically to the planned and achieved results. Publications in which youth unemployment and the employment measures are a central topic, though few in number, provide quite detailed data on the achieved levels and success in providing employment.

Starting from 2013, when the YG idea is first presented, the goals and means for youth employment policies coming from the EU through YG and YEI are generally viewed positively and considered a good opportunity for Bulgaria. Even in the early years of the initiative, there is no national debate on whether, and how, YG and YEI will bring actual benefits as part of the active labour market policy. The lack of debate is not due to lacking criticism, however, but to the reluctance of MLSP officials to answer the critiques. The ministers and experts of MLSP cite YG as simply an existing fact – they provide no arguments in support of the usefulness of the policies or for substantiating the approach, nor defending the

ideas or policy approaches. The main argument is that Bulgaria will receive EU funds. This impression is additionally strengthened by the radically different style and different emphases made by politicians at national as opposed to European level. While the MPs of the European Parliament, the European Commissioners and other politicians in European institutions talk vividly about, and fervently defend, the goals and ideas of YG and YEI in emotional statements full of strong qualifications (e.g. Andrei Novakov: “The problem with ...NEETs is a European-wide scourge”, interview in *Gabrovo dnes*, 08.01.2015; Antonia Parvanova: “...after long years of battle enough colleagues were persuaded by me to embrace the idea...”, interview *BNT*, 09.05.2014), the representatives of the MLSP talk about YG mainly quoting numbers and statistics about the current and targeted state of youth unemployment; and, in almost all articles and interviews, the emphasis is placed primarily on the funds that Bulgaria will receive from YEI and the ESF.

The more rational and oriented towards actual figures and measuring approach of politicians and experts at national level has different impacts at different stages of implementation of YG. In the first period, 2013-2014, when YG was presented and the implementation of the NPIEYG initiated through different activities mainly funded from the national budget and the other unspent funds from the ESF under HRD OP 2007-2013, the figures and percentages are far from sufficient to prove the usefulness of policies. In the next period, however, in 2015-2016, with the advance of the process of application of YG and YEI and the fulfilment of measures under HRD OP 2014-2020 and as real results are obtained both from the nationally financed measures and under the operational programme, this type of argumentation is much more convincing. The figures and percentages give a visual idea of the progress made in decreasing youth un-

employment – from 21.8% in 2013 to 13% in 2016 (data: EA, 2016)³ and present a practical proof of the impact of policies (at least up to date).

Overall, the priority topics in the discourse are the increase of funding and the growing number and scope of measures and operations for youth employment policies. The discussions focus primarily on the measures related to internship and vocational training as well as to measures that have so far been realized under HRD OP. The specific structural reforms discussed in relation to YG implementation are the introduction of dual training and the regulation of internship and apprenticeship. Reforms related to the restructuring of institutions and government units or the creation of one-stop services has not been discussed.

A large number of stakeholders have taken part in designing policies and specific measures, including social partners and NGOs. There is a significant discrepancy between the notions and goals set by different representatives at the start of the process ‘because (e.g. “Will Youth Guarantee Really Guarantee Employment for Young People?”) The Council of Ministers and the youths are looking in different directions regarding the investment of 100 million euros for youth employment until 2020’ (*Investor*, 21.07.2013). The priorities set by MLSP are internship, training, employment subsidies, entrepreneurship and mobility, whereby youth unemployment is to be decreased to 7% in 2020. The Ministry of Youth and Sports (MYS) proposes investing in the infrastructure and creating information centres where young people may acquire skills through mentorship under actual working conditions. For their part, youth organizations rely on becoming direct beneficiaries and receiving funds from the EU to launch their own small businesses. “...Due to misunderstanding the idea, and the process of what YG is, they imagine some money will pour down to them, and they take the money and

start doing something with it” (quoted from an interview for the study, expert of MLSP, LMPLM). It should be pointed out that the trade unions’ and employers’ organizations do not have such misconceptions and pretensions, since they have been taking part in discussing policies even before the YG and have had the possibility of actively applying each year with projects funded from the state budget (expert MLSP, LMPLM).

Later in the course of designing the NPIEYG and implementing the YG, the priorities of stakeholders are drawn closer among the activities laid down in the plan; priority is given to the MLSP’s approach but the ideas of the other participants are not being rejected either. The MYS is creating Youth Information and Consulting Centres, while the promoting measures of the annual NEAP envisage options for supporting the launching of business enterprises. An operation is also due to start, which involves as direct beneficiaries young people with innovative ideas and a designed business plan. NGOs are also given the possibility of taking part in identifying and activating NEETs in the “Actives” operation of OP HRD.

Implementation of the Youth Guarantee and the Youth Employment Initiative

Three essential differences should be pointed out between the specifics of the YG and YEI in Bulgaria, compared with those in most other European countries. As a result of these particularities, achieved through negotiations and argumentation with the EC, the implementation of the two initiatives is expanded in the country (partly, despite the points laid down in NPIEYG and the Framework Agreement). The first particularity, mentioned above, is expanding the age range of targeted youths to include those up to 29 years of age. Secondly, the possibility envisaged in NPIEYG of implementing YG in stages, whereby during the first stage, to

include as a priority group the long-term unemployed youths, or those with a long period of registration with the employment offices, instead of only those with up to four months of registration up to the year 2014. Experts (from MLSP, LMLMP) assessed this to be a good practice. Thirdly, the agreed-on procedure whereby the limitations on funding from YEI is circumvented: the decision is that the Southwest Region will be considered separately from the city of Sofia. Thus, the criteria in the case of the Southwest Region will be applied to districts, not to regions, a measure by which funding from YEI is provided for the other four districts in this region (experts from MLSP, EFIPP and experts from EA, DEF). This is necessary due to the specificity of this region, combining high employment rates in the district of Sofia-city, which reflect on the rate for the whole region and, at the same time, an obvious need for active policy in the other four districts of this region. Further, despite the lowest unemployment rate in the Southwest region in terms of percentages, in fact the absolute number of unemployed youths is biggest in the country⁴. This agreed on separation of the Southwest region and Sofia-city is assessed by experts to be a success for Bulgaria (experts MLSP, EFIPP, experts EA, DEF).

Some other specific features of the way YEI operates in Bulgaria are: 1) after the YEI initiatives conclude, the funding of programmes in Sofia-city and all districts, as agreed on, will be carried out through the ESF; and 2) for operations funded by YEI, there is no rule that youths should apply up to 4 months after they register with the employment offices because analyses show that a large part of the inactive youths have been registered at the employment offices for over one year (expert MLSP, EFIPP).

Actors and coordination

The managing bodies do not decide on policies, measures and operations independently of one another (experts from MLSP, LMLMP; experts MLSP, EFIPP; experts EA, DEF). In order to design each of the policy documents regulating YG, a series of discussions and respective inter-institutional workgroups are formed, with the participation of a number of institutions and stakeholders – social partners, employers, trade unions, scholars, and the nationally represented NGOs. Later, in the implementation process, horizontal coordination is ensured through the creation of special inter-institutional networks and bodies at national and at local levels, and through the Network Agreement on NPIEYG and local agreements on cooperation. According to the experts, these agreements have played a key role for mobilizing social partners and NGOs to work for the implementation of YG (experts MLSP, LMLMP). To ensure fulfilment, coordination and monitoring at national level, the following are established: Coordinating Council for Execution and Monitoring of Activities under NPIEYG (which observes the YG), a National Council for Promotion of Employment (which observes NEAP), a Committee monitoring HRD OP (which observes YEI and ESF). A wide range of stakeholders and representatives of various institutions are participating in all three structures, and they are in most cases “the same persons” (experts MLSP, EFIPP) – including ministers, directors of directorates, etc. Taking part in all of these are national and regional representatives of various institutions relevant to issues of youth employment as well as employers’, trade union and non-governmental organizations.

With regard to horizontal coordination and the partnership approach, it should be noted that important steps in this direction were taken even before YG – regional administrations and social partners (trade un-

ions and employers' organizations) have regularly been given the opportunity to take part with their own projects funded through the state budget. There are also the so-called coordinated operations, where different problems of the one and same person or group are resolved consecutively through their participation in operations and projects under different operational programmes. Yet having NGOs participate is an entirely new element.

The analysis shows an unexpected lack of reference to YG in any of the policy documents, strategies, or specific measures' documentation of the Ministry of Education and Science (MES). According to NPIEYG and the framework agreement, MES is supposed to have a key role in ensuring returning to school possibilities or providing education alternatives as part of YG measures and is responsible for operations under OP SESG; specific operations and measures of MES are mentioned in annual NEAP with regard to YG implementation. Yet, no word on YG exists in MES documents.

With regard to vertical coordination, although YG is the result of an EC recommendation and the country is free to choose specific measures for achieving it, the general end-result to be achieved after policy implementation is mandatory. The changes made in YG and YEI to expand their range of coverage were the result of negotiations and sound substantiation by the Bulgarian part. NPIEYG was designed at national level without intervention but was revised by the EC, and the annual fulfilment of measures under YG is observed by the EC, whereby the assessment becomes part of the monitoring report for Bulgaria. It should be stressed that the EC observes and follows the general implementation of YG and not only the activities financed under YEI. The registered shortcomings and recommendations are object of special attention and of reports and explanations given by MLSP. As put by the experts: "then they examine us several times

during the year... it's really an exam – quite exactly" (expert MLSP, LMLMP). Being part of HRD OP, the expenditures under YEI is subject to even stricter control inasmuch as it is tied to the agreed upon axes and investment priorities. The designing of the operations themselves is not observed by EC and falls under the competence of MLSP and of the Monitoring Committee, but it is absolutely mandatory that they lead to the achievement of the laid down and agreed upon indicators.

At regional and local levels, the policies are coordinated and "laid down" essentially (expert REA) through EA, by REA and REO. However, enough good and viable forms for feedback have been provided both in the course of design and in the course of applying measures and operations, including monthly reports, regular meetings, discussions before and during the implementation of the measures, etc.

Focal points of measures and reforms under YG and YEI (content of policy)

NPIEYG envisages two types of measures: 1) Early intervention and activation; and 2) Supporting measures for integration in the labour market. Depending on the youth's profile, they must be offered good-quality proposals for jobs (subsidized jobs or jobs on the initial labour market) or for training (training for professional qualification, for obtainment of key competencies; for continuing education). They may also be offered professional guidance, career consulting, and motivation training.

1. Measures for providing employment ("work first")

Measures for increasing employment consist in the following: 1) mediation for employment on the real labour market; 2) provision of subsidized employment through measures addressed to the employer, and 3)

measures for assisting persons for territorial mobility or entrepreneurship and business. The most important measure continues to be mediation for finding work on the initial labour market: during the period January-June 2016, 21,517 youths started working through the mediation of the Directorate of Regional Employment Offices (DREO) (Table 1). Subsidized employment is also of essential importance; here, most youths are hired for activities under HRD OP, where employment and training are combined (with the exception of the first stage of Employment and Training of Young People, which does not envisage apprenticeship or training).

As for all other measures, registration at the employment offices is a mandatory condition for receiving social unemployment relief (under the conditions defined by law), a job offer on the real labour market, or inclusion in the programmes. The key term here is “a good job offer” – which cannot be refused and thus represents a legislative “loophole” (expert MLSP, LMLMP) provided to prevent continuous unemployment and alienation from work.

2. Measures for increasing competencies (“enabling”), aimed at education and training

The basic types of activities for implementing the YG - as regards both funding from the national budget and under HRD OP – are precisely “enabling” measures, which help young people acquire experience and rise competences through apprenticeship and internship. This is especially true for operations under HRD OP inasmuch as during the current programme period, the connection with training and with the demand for respective competencies is among the conditions set by the EC (experts MLSP, LMLMP; experts from MLSP, EFIPP).

Moreover, falling under this category are trainings in key competences and train-

ing for professional qualification, offered by EA directly or through the employment offices or through vouchers for the professional training centres. In the first half of 2016, 1,152 youths were included in training for professional qualification (Table 1). The third type of adult training – in literacy – is carried out by schools. This is one of the basic ways for stimulating people who dropped out prematurely to return to education, just as unemployed persons in adult training are paid stipends, and expenses for transportation and accommodation. Employment offices conduct motivational trainings, meetings with psychologists, group, or individual guidance: 4,680 youths have used these measures in the first half of 2016 (Table 1). The particularly popular Job-seeking Workshops should be mentioned as well, which many young people attend (Table 1) and which are intended to develop key competences for finding suitable offers, filling in CVs, motivation letters, achieving adequate performance at job interviews with employers, etc.

3. Structural reforms

So far, there has been no large-scale structural reform to create institutions or unify the existing ones in the sphere of the so-called “one-stop services” in connection with youth policies and YG. There is, however, an on-going operation to create joint centres for employment and social assistance for all age groups.

Another major structural reform is the dual system of training introduced in Bulgaria by amendments to the Vocational Education and Training Act, reinforced by the YG implementation. This system assigns an active role to the employers in the course of education, as they take part in designing study plans and training, and in evaluating the trainees.

Table 1: Activities for Youth Guarantee under NEAP 2015 and 2016

Indicators	1-6 2016		1-6 2015	
			Youths up to 29 incl.	of them: up to 24 incl.
All registered by 30 June	32,510	12,372	47,781	20,024
Registered for a period of up to 4 months	15,462	6,075	19,247	8,485
Newly registered youths in the month of June	6,126	2,670	8,834	4,570
Included in consultancy and support for seeking jobs – unemployed with offered service, including newly registered with prepared individual action plans	63,057	26,372	139,501	69,440
Included in professional qualification training	1,152	509	180	72
Began work under employment measures funded from the state budget	228	115	1 585	880
Began work under employment programmes funded from the state budget	1,319	215	2,954	1,208
Began work under HRD OP	15,424	6,772	9,014	4,715
Began work on the initial labour market	21,517	8,080	42,164	17,070
Number of conducted youth job fairs	20		17	
Number of youths participating in job fairs	2,394	769	4,804	1,361
Number of youths who began work after participating in job fairs	279	98	4,245	887
of them – registered at DEO	212	72	2,870	270
of them – not registered at DEO	67	26	1,375	617
Work shop for job seekers	14,632	6,356	12,355	6,413
Individual consulting by case managers	887	429	658	313
Individual psychological support	828	378	840	380
Group consultations for psychological support	2,965	1,271	1,516	506

Source: MLSP (supplied for the study).

Finance and budget

Activities for the implementation of YG are funded by: 1) employment promotion measures and national programmes and projects, and training of adults funded by the national budget, as determined yearly based on the annual National Action Plan for Employment; and 2) operations under HRD OP 2014-2020, funded by the ESF and YEI, for which MLSP is the managing body; 3) operations under OP SESG (again, without mention of YG being made in the specific operations, though they are directly relevant to the strategies for the labour market integration of youths). Although funding under HRD OP must be “supplementary” and should promote activities by national funding for the implementation of YG (ex-

perts MLSP, LMLMP), due to the objective impossibility of encompassing a sufficient share of youths – because “resources are limited” and “the needs are numerous, and so are the NEAP measures” (expert MLSP, EFIPP) – we find that, in fact, the main number of people are targeted precisely through activities under HRD OP and the supplementary measures and programmes prove to be those funded through the budget.

The period 2014-2020, envisages considerably more resources under HRD OP than the preceding period. The financial resources envisaged for the implementation of YEI in the period 2014-2020 amounts to 120.1 million euros, of which 110.4 million are from the EU and 9.7 million are national co-funding. The funds allotted especially for YEI are of 55.2 million euros, and the support

coming from the ESF is to the same amount. Another 47 million euros are planned to come from ESF for active labour market policies aimed at youths (NEAP, 2015; HRD OP 2014-2020 Bulgaria).

Funds from YEI and ESF for active labour market policy aimed at youths fall under the framework of Priority Axis 1 Improving Access to Employment and Job Quality, and are calculated based on different yet mirror-like investment priorities. This mirror-image correspondence between the two priorities has been a purposely-sought effect that permits fulfilling the activities for the whole country and for all youths. This is a particular feature that is assessed by experts to be a major challenge, but also a good practice when programming HRD OP (expert MLSP, EFIPP) and the only way to avoid discrimination of youths based on place of residence (experts MLSP, LMLMP).

The resources under SESG OP that are directly related to the labour market inclusion of youths under the six procedures that are currently in course of implementation amount to 36.2 million euros. It is expected that another 4 procedures will be announced by the end of 2016, amounting to a total value of 11.8 million BGN euros.

Quality and Innovations

According to NPIEYG, a good job proposal must meet as many of the following criteria as possible: to match the education/qualification of the youth; to be suited to his/her health status; to match the youth's individual profile; to offer employment security; to meet the requirements of healthy and safe working conditions; to provide the possibility for the youth's individual growth. These criteria, and the term "good job proposal", that limits the unemployed persons' option of refusing the job offer, are not elaborated for YG but are part of the applied practice and legislation (experts MLSP, LMLMP; experts EA, DEF; experts EA, GDES). A good job proposal for youths aged 15 to 18 years

must be connected primarily with return to the educational system and inclusion in continuing education, training, and apprenticeship. A good training proposal must meet as many as possible of the following criteria: to match the profile and inclinations of the youth, to be in demand on the labour market, to be tied to a specific workplace.

Regarding the lack of criteria in NPIEYG, or in the Recommendation of the Council, relevant to the level of wages which is pointed out as one of the basic weaknesses of YG (ESP, 2015), the adopted national methodology for defining the remuneration of subsidized employment under HRD OP resolves this issue based on the requirement of providing no less than the minimum social security contributions threshold for the respective position (as opposed to the minimum wage used in the preceding programme period). Moreover, in the HRD OP operations, advantages are provided for employers who guarantee payment above the minimum social security threshold and who intend to keep the youths at their jobs after the end of the programme (experts MLSP, EFIPP). All employers and training organizations must abide by the conditions for providing a good job.

Gender specifics are not taken into account in the programmes aimed at youths. However, there are separate initiatives aimed at all ages, including youths, where such issues are given priority. The same is true regarding the issue of multiple exclusion.

The most significant innovations regarding policies and measures for youth employment stemming from YG can be summed up as follows: 1) the focus on NEETs, who have so far remained outside the scope of measures and programmes for employment and integration – despite the high percentage of NEETs in Bulgaria; 2) the time framework for inclusion of youths in the initiatives, i.e., the requirement that this should happen up to 4 months after registration with the employment office; 3) the requirement that operations under HRD OP should combine

employment with the development of competences and that training should take into account the demand for labour force; 4) the inclusion of dual education and the amendments in the regulations for professional education, internship and apprenticeship; 5) youth mediators and youth employment mediators; 6) operations involving application tendering based on the project principles by consortiums of partnering institutions and organizations; 7) regulations of the participation of social partners and NGOs through the Framework Agreement and through the cooperation agreements at local level.

Evaluation

The assessment of activities under YG is made with regard to the success of the separate measures and taking into account the overall success of the policy; assessment is made by comparing time-periods. As regards programmes under HRD OP funded from YEI and ESF, the output/achievement indicators are laid down in EU Regulation № 1304/2013⁵ and include indicators for immediate results from YEI (employment/training of the participant when leaving the ESF operation) and indicators for long-term results (measurement of the effects 6 months after leaving the operation). Assessment of the current implementation is contained in the annual NEAP, in the annual EC recommendations, in the monitoring reports under HRD OP. Three analytical reports are available at this point: an on-going assessment of measures under YEI (MLSP, 2016b), and an annual report on the implementation of HRD OP for 2014 and 2015 (MLSP, 2016 a) and a recent evaluation of the YG implementation (EC, 2016b). A net assessment was planned for 2017 regarding the activities developed within the active labour market policies for youths, and an interim assessment by the EC under HRD OP is expected for 2018.

Academic assessments and analyses of YG and YEI and of the efficacy of the new approaches to labour market integration of

youths are lacking at present (probably due to, until very recently, lack of sufficient empirical data for in-depth studies). After YG implementation, the scientific analyses of employment policies, including youth employment, are few and focused on analysing previous periods, especially the time of the financial crisis (e.g., Stoilova, 2016; Atanasova, 2015), methodological problems (Sedlarski and Toshkov, 2015), while international studies are performed likewise for past periods (Todorov, 2013).

According to a recent evaluation of the YG implementation by the EC (EC, 2016b), YG has provided a new impetus and has accelerated policy development in Bulgaria, yet there are still significant challenges. The report states that in 2015 the YG scheme in Bulgaria reached only 14.3% of NEETs aged under 25, a decline by 5 percentage points compared to 2014. Additionally, only just over a third (35.9%) of those leaving the scheme in 2015 took up an offer within 4 months of registration, though this is an improvement compared to 2014 (27.6%) (EC, 2016b, 128). According to the report, less than a quarter (23.4%) of those leaving the YG in 2015 were known to be in employment, education or training 6 months later, a slight improvement against 2014 (19.6%), though both figures are likely to be understated as the subsequent situation was unknown for the majority of leavers (74.6% in 2015 and 78.2% in 2014). Longer-term follow-up of those leaving in 2014 shows little change in positive outcomes after 12 or 18 months (18.5% and 18.8% respectively) (EC, 2016b, 128).

Conclusion and policy recommendations

With regard to coordination reforms, the main conclusion that emerges is that, although YG is a soft type of measure as it is a result of an EC recommendation and the

country is free to choose specific measures for achieving it, the general end-result to be achieved after the policy implementation is mandatory and strictly monitored. Under the European semester vertical coordination rules and monitoring reports, the removal of weaknesses registered in the implementation are observed strictly, and successes or failures require detailed and regular explanation before the EC. Since YG is adopted, horizontal coordination between different institutions and stakeholders has improved considerably as result of the signed agreements and the building of networks and partnerships and a partnership with NGOs is introduced.

With regard to content of policy reforms, the main innovation is the focus on NEETs and the introduction of project-based procedures that give opportunity to consortiums of various stakeholders to apply for direct funding.

Data show that with the implementation of YG considerable progress has been made to limit youth unemployment, including long-term unemployment of young people and number of NEETs. Analysis of activities and measures under NEAP, YEI and ESF for implementing YG and improving youth's labour market integration, and critical analysis of the existing assessments and analytic texts that deal with active labour market policy, however, reveal existing shortcomings of the policies.

Firstly, better selection of measures and programmes needs to be made in order to respond as best as possible to the different demands and characteristics of the various sub-groups of unemployed youths. According to an analysis by the Institute of Market Economy (IME), even the normative and documentary preparation of such programmes is challenging, since, for instance, the labour, and social rights of persons aged 15, and for those aged 22 are very different (IME, 2014). The same is true regarding the NEETs group, which comprises youths

of very different status, levels of economic activity and labour market behaviour (UNICEF, 2015). It is necessary to additionally adjust the measures, especially to the specific needs of youths in higher education – the preliminary net assessment, based on the interim assessment of YEI, shows zero, or even negative, effect among highly educated youths (MLSP, 2016b).

Secondly, with regard to designing measures of higher effectiveness, it is crucially important to collect additional information on economic activity and on the state and needs of specific sub-groups by conducting additional studies, observations among the labour force, in order to improve the functionality of the information system of the EA, etc.

Next, it is necessary to go on to a qualitative model of assessment of policies, a model based not only on the number of employed persons under separate programmes but also on long-term analysis of economic activity and employment of included persons. Moreover, it is necessary to trace regularly the success of the different instruments in order to make timely corrections and subsequent adaptations to the particularities of the target groups, the partner organizations and the social-economic context (MLSP, 2016a).

Further, greater efforts are required to raise interest for involvement in the activities and measures under YG through better information provision and through different channels of impact and information, but also to improve the mechanism of impact of the measures by facilitating the application procedure for employers and by designing administrative measures for control on the offered jobs. According to data from the interim assessment of YEI, the discrepancy between the functional obligations of the declared job vacancy and the actual requirements of the employer is one of the reasons why part of the youths drop out of the programmes (MLSP, 2016b).

Finally yet importantly, the data on the educational characteristics of unemployed

youths in Bulgaria prompt the conclusion that the main efforts should be oriented to keeping young persons in the education system and improving the qualification of persons having basic, or lower than basic education (IME, 2014). Also, inasmuch as measures under YEI have a considerable

positive effect precisely on youths with basic or lower education (MLSP, 2016a), mechanisms should be provided for more intensive inclusion of such youths in the procedure, including youths who are long-term unemployed, youths with disabilities, and/or youths of Roma origin (EC, 2016b).

Acknowledgements:

This article is elaborated within the NEGOTIATE project, which has received funding from the European Union's Horizon

2020 research and innovation programme under grant agreement No 649395.

Notes

¹ Eurostat: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_120&lang=en. Accessed on April 20, 2017.

² Eurostat: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=yth_empl_150&lang=en. Accessed on April 20, 2017.

³ EA. Information Bulletin of EA for the period January-September 2016. Available at <https://www.az.government.bg/bg/stats/view/3/191/>. Accessed on April 20, 2017.

⁴ Eurostat: http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=lfst_r_lfu3pers&lang=en. Accessed on September 20, 2016.

⁵ Official Journal of the European Union, issue L 347/470 from December 20, 2013.

References

- 6, P. (2004) Joined-Up Government in the Western World in Comparative Perspective: A Preliminary Literature Review and Exploration. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 14, 1, 103.
- Atanasova, M. (2015) Aktivna politika na pazara na truda v usloviata na kriza v Bulgaria [Active Labor Market Policy in Times of Crisis in Bulgaria]. *Narodnostopanski arhiv*, 2/2015, 3-23.
- Bredgaard, T. and Larsen, F. (2005) *Employment Policy from Different Angles*. Copenhagen: Djøf Publishing.
- Champion, C. (2013) *Organizational Reforms in Active Welfare States: A Comparative Analysis of the Turn to 'Single Gateways' in Western Europe*. IDHEAP, Lausanne: University of Lausanne.
- Champion, C. and Bonoli, G. (2011) Institutional fragmentation and coordination initiatives in western European welfare states. *Journal of European Social Policy*, 21, 4, 323-334.
- Clasen, J. and Clegg, D. (eds.) (2011) *Regulating the Risk of Unemployment. National Adaptations to Postindustrial Labour Markets in Europe*. Oxford: Oxford University Press.

- CM (2013a) *Natsionalno ramkovo sporazumenie za realizatsia na NPIEGM 2014-2020* [National Framework Agreement for the Implementation of NPIEGM 2014-2020]. Available at http://www.bcci.bg/resources/files/Ramkovo_sporazumenie.pdf. Accessed on September 19, 2016.
- CM (2013b) *Natsionalen plan za izpalnenie na Evropeiskata Garantsia za mladezta*. [National Plan for the Implementation of the European YG 2014-2020]. Available at <http://www.strategy.bg/StrategicDocuments/View.aspx?lang=bg-BG&Id=883>. Accessed on September 19, 2016.
- De Graaf, W. and Sirovátká, T. (2012) Governance reforms and their impacts on the effects of activation policies. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 32, 5/6.
- Denzin, N. and Lincoln, Y. (2005) *The Sage handbook of qualitative research*. Sage.
- Dobbin, F., Simmons, B. and Garrett, G. (2007) The Global Diffusion of Public Policies: Social Construction, Coercion, Competition, or Learning? *Annual Review of Sociology*, 33, 449-472.
- EA (2016) Information Bulletin of EA for the period January-September 2016. Available at <https://www.az.government.bg/bg/stats/view/3/196/>. Accessed on April 20, 2017.
- EC (2013) Recommendation made by the Council of the EU regarding the creation of a European Youth Guarantee. *Official Journal of the European Union*, issue 2013/C 120/01 from 26.04.2013.
- EC (2016a) Country Report Bulgaria 2016. Including an in-depth review on the prevention and correction of macroeconomic imbalances, Brussels, 26.2.2016, SWD (2016) 72 final. Available at http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/csr2016/cr2016_bulgaria_en.pdf. Accessed on April 20, 2017.
- EC (2016b) Commission Staff Working Document, Accompanying the document “Communication from the Commission to the European Parliament, the European Council, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions: The Youth Guarantee and Youth Employment Initiative three years on”, part 2/2, Strasbourg, 4.10.2016, SWD (2016) 323 final. Available at <http://ec.europa.eu/social/main.jsp?langId=en&catId=1079&newsId=2629&furtherNews=yes>. Accessed on October 12, 2016.
- European Court of Auditors (2015) *Special Report First Steps of the European “Youth Guarantee” and Possible Risks to its Implementation*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Grande, E. (2001) Institutions and Interests: Interest Groups in the European System of Multi-Level Governance. *Working Paper No. 1/2001, Chair for Political Science, TU Munich*.
- Hemerijck, A. (2012) When Changing Welfare States and the Eurocrisis Meet. *Sociologica*, 1. Doi: 10.283/36887.
- Hodson, D. and Maher, I. (2001) The Open Method as a New Mode of Governance: The Case of Soft Economic Policy Coordination. *Journal of Common Market Studies*, 39, 4, 719-46.
- Hooghe, L. and Marks, G. (2001) Types of Multi-Level Governance. *European Integration online Papers*, 5, 11. Available at <http://eiop.or.at/eiop/texte/2001-011a.htm>.
- Institute for Market Economics (2014) *Mladezkata bezrabotitsa v Bulgaria* [Youth unemployment in Bulgaria]. Sofia: IPI.
- Kogan, I., Noelke, C. and Gebel, M. (eds.) (2011) *Making the Transition: Education and Labor Market Entry in Central and Eastern Europe*. Stanford CA: Stanford University Press.
- López-Santana, M. (2015) *The New Governance of Welfare States in the United States and Europe: Between Decentralization and Centralization in the Activation Era*. Albany: State University of New York Press.
- Marks, G. (1993) Structural Policy and Multilevel Governance in the EC, in A. W. Cafruny and G. G. Rosenthal (eds.), *The State of the European Community, Vol.2: The Maastricht Debates and Beyond*, 391-410. Boulder: Lynne Rienner.
- MF (2016) 2020: Natsionalna programma za reformi. [2020: National Reform Program]. Available at <https://www.minfin.bg/bg/page/867>. Accessed on April 08, 2017.
- Minas, R. (2014) One-stop shops: Increasing employability and overcoming welfare state fragmentation? *International Journal of Social Welfare* 2014, 23, S40-S53.
- MLSP (2013) *Natsionalen plan za deistvie po zaetostta prez 2013*. [National Employment Action Plan 2013]. Available at <https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIESI&lang=&l=249>. Accessed on September 21, 2016.

- MLSP (2014) *Natsionalen plan za deistvie po zaetostta prez 2014* [National Employment Action Plan 2014]. Available at <https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIESI&lang=&I=249>. Accessed on September 21, 2017.
- MLSP (2015) *Natsionalen plan za deistvie po zaetostta prez 2015*. [National Employment Action Plan 2015]. Available at <https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIESI&lang=&I=249>. Accessed on September 21, 2017.
- MLSP (2016a) *Godishen doklad za izpalnenieto na operativna programa "Razvite na choveshkite resursi" 2014-2020 za 2014 I 2015 g* [Annual Report on the Implementation of the Human Resources Development Operational Program 2014-2020 on 2014 and 2015]. Available at https://www.eufunds.bg/images/eu_funds/files/OP_Human_Resources_2014_2020/Komitet/repo/Report-AIR2014-2015_KH030616_Final.pdf. Accessed on September 21, 2016.
- MLSP (2016b) *Otsenka na merkite po Initsiativata za mladezka zaetost v ramkite na prioritetna os 1 na OP RCHR 2014-2020* [Evaluation of the Measures for the Youth Employment Initiative under Priority Axis 1 of the Human Resources Development Operational Programme 2014-2020]. Sofia. Available at <http://esf.bg/otsenka/>. Accessed on September 19, 2017.
- MLSP (2016c) *Operativna programma "Razvite na choveshkite resursi" 2014-2020* [Human Resources Development Operational Programme 2014-2020]. Available at <https://www.eufunds.bg/archive/documents/1427818154.pdf>. Accessed on September 19, 2016.
- MLSP (2016d) *Natsionalen plan za deistvie po zaetostta prez 2016* [National Employment Action Plan 2016]. Available at <https://www.mlsp.government.bg/index.php?section=POLICIESI&lang=&I=249>. Accessed on September 21, 2017.
- Newman, J. (2001) *Modernising Governance. New Labour, Policy and Society*. Sage.
- Nolan, B. (2013) What use is ‘social investment’? *Journal of European Social Policy*, 23, 5, 459-468.
- Peters, B., Pierre, J. and King, D. (2005) The Politics of Path Dependency: Political Conflict in Historical Institutionalism. *The Journal of Politics*, 67, 4, 1275-300.
- Peters, G. and Pierre, J. (2001) Developments in intergovernmental relations: towards multi-level governance. *Policy & Politics*, 29, 2, 131-35.
- Pierson, C. (2000) Increasing Returns, Path Dependence, and the Study of Politics. *American Political Science Review*, 94, 2, 251-67.
- Radaelli, C. (2000) Policy Transfer in the European Union: Institutional Isomorphism as a Source of Legitimacy. *Governance*, 13, 1, 25-43.
- Sedlarski, T. and Toshkov, L. (2015) Metodologicheski problem I nasoki v analiza na mladezkata bezrabotistsa [Methodological issues and guidelines for analysis of youth unemployment]. *Ikonomicheska misal*, 1/2015, 80-98.
- Stoilova, R. (2016) The Welfare State in the Context of the Global Financial Crisis: Bulgaria - Between Financial Stability and Political Uncertainty, in S. de Vilita-Kuhlmann, *Challenges to European Welfare Systems*. Springer Publishing, Cham, 59-78.
- Stoyanova, D. (2016) *Makroikonomitcheski analiz na mladezkata bezrabotitsa I politiki za neinoto preodoliavane* [Macroeconomic Analysis of Youth Unemployment and Youth Unemployment Policies]. Unpublished PhD thesis, Plovdiv: Plovdiv University.
- Todorov, T. (2013) *Sravnitelen analiz na natsionalnite politiki za mladezkata bezrabotitsa v Bulgaria I Velikobritania* [Comparative Analysis of National Policies on Youth Unemployment in Bulgaria and the UK]. Available at http://bezgranici.brtim.com/uploads/wysiwyg/images/Анализ%20Т_%20Тодоров.pdf Accessed on September 19, 2016.
- UNICEF (2015) *Otsenka na sastoiianieto I analiz na profila na podrastvashtite I mladezite, koito ne rabotiat, ne uchat I ne se obuchavat (NEETS)* [Assessment of the Situation and Analysis of the Profiles of Adolescents and Young People Not in Employment, Education, or Training (NEETS)]. Available at https://www.unicef.bg/assets/Conferences/NEETs/NEETs_BG_Summary.pdf. Accessed on September 19, 2016.
- Van Berkel, R. and Borghi, V. (2007) New modes of governance in activation policies. *The International Journal of Sociology and Social Policy*, 27, 7, 277.
- Van Berkel, R., de Graaf, W. and Sirovátka, T. (2012) Governance of the activation policies in Europe. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 32, 5/6, 260-272.

- Zeitlin, J. and Vanhercke, B. (2015) Economic governance in Europe 2020: socializing the European Semester against the odds? in D. Natali and B. Vanhercke (eds.), *Social policy in the European Union: state of play 2015*, 65-95. Brussels: ETUI.

Postcomunismul românesc. O posibilă tipologie¹

Emanuel Copilaș*

Universitatea de Vest din Timișoara

Abstract: After three decades since the 1989 revolution, is postcommunism still a relevant concept for understanding Romania's profound transformations after the fall of Ceaușescu's national-communist regime? For a number of reasons detailed in the introductory section, I aim to offer a positive answer to this question: postcommunism is still a valid theoretical tool in apprehending this new stage of Romania's development, although its relevance is not so powerful as it was back in the 1990s. This study tries to differentiate several major directions of analysis regarding Romanian postcommunism. The typology it proposes is by far not a complete one, not even a very complex one; it just tries to identify, grosso modo, what I consider to be the main dimensions of this complex social phenomenon. Of course, the debate can go on, and it is highly recommendable to go on, both by expanding and/or contesting the present typology. After I analyze the ideological, political, economical, social and cultural components of Romanian postcommunism, the idea I try to bring forward is that of the irreducible particularity of this ideology, the more prolific as its discursive efforts to present itself as the 'end of history', common sense, reality or non-ideological universalism - were more intense.

Keywords: *ideology; politics; economics; society; culture.*

Cuvinte-cheie: *ideologie; politică; economie; societate; cultură.*

Introducere: controverse și clarificări/delimitări conceptuale

În ce măsură mai este relevant conceptualul de postcomunism la aproape trei decenii de la revoluția din 1989? Discuția este una amplă și merită redată, cel puțin în parametrii săi esențiali. Astfel, în sensul deja clasic al termenului, așa cum transpare el din analizele lui Leslie Holmes, postcomunismul ca reacție imediată și critică la ideologiile și practicile teoretice ale fostelor regimuri comuniste este în mare măsură epuizat (Holmes, 2004). Anii 1990 sunt cu mult în urma noastră, și avem deja un deceniu de când ne-am integrat în structurile politico-economice și de securitate ale Occidentului. În același timp, criticii lui Alexandru Polgár,

conform căreia termenul de postcomunism este impropiu deoarece regimurile est-europeene aflate la putere între 1948 și 1989 nu au fost comuniste, falsificând nucleul doctrinar al marxismului originar (Polgár, 2015, 91-94) – i se poate răspunde prin aceea că nicio filosofie politică sau ideologie nu poate avea o practică perfect identică în raport cu propriul conținut teoretic. Nici capitalismul contemporan nu este atât de dereglementat, de inovativ și de dispus să își asume riscuri pe piață pe cât este prezentat în acest fel de autori ca Ludwig von Mises, Friedrich Hayek sau Milton Friedman. Sigur, critica lui Polgár se susține prin simplul fapt că experiența istorică a comunismelor real-existente nu anulează pe viitor posibilitatea unor noi proiecte emancipatoare, indiferent de terminologia prin care acestea vor fi identificate și interpelate pentru a produce reali-

* Universitatea de Vest din Timișoara, Bd. Vasile Pârvan, nr. 4, Timișoara.
E-mail: emanuel.copilas@e-uvt.ro.

tăți noi, bazate pe proiecte de societate mai puțin polarizate social. Din acest punct de vedere, postcomunismul se poate dovedi un termen cu o puternică încărcătură conservatoare. Numai că acest fapt nu anulează totuși teleologia asumată comunistă a regimurilor leniniste est-europene, chiar dacă împinsă, pe măsură ce se acumulau tot mai multe dificultăți practice, într-un viitor tot mai incert, nici necesitatea unor concepe noi, care să pună la lucru o practică teoretică pe măsura dinamicii sociale prospective, concepe care să își extragă conținutul mai degrabă din viitorul teoriei critice decât din trecutul ei.

O recuperare persistentă a postcomunismului vine pe filonul „mentalităților” aparent tributare vechiului regim, care ar împiedica modernizarea și dezvoltarea societăților est-europene. Așa cum voi argumenta în secțiunile de mai jos, această perspectivă este una superficială și neconvincătoare. Mai departe, din punct de vedere al lipsei de credibilitate a instituțiilor, respectiv al mefieșterii cotidiene care fragmentează societățile est-europene, cu precădere pe cea românească, acest concept își păstrează relevanța (Vesalon, 2017, 62-65; Holmes, 2004, 42). Dacă luăm în considerare și paralele substantive existente între postcomunism și postcolonialism, ca ideologii pornind din același trunchi al discursului hegemonic neoliberal provenind din spațiul occidental, avem încă un motiv consistent să discutăm în continuare despre postcomunism (Ștefanescu, 2013). Aș mai adăuga, pe urmele lui Gaspár Miklós Tamás, că turnura naționalistă a regimurilor comuniste est-europene din anii 1970-1980, deși având pretenția de a se fi debarasat, cel puțin la nivel retoric, de prejudecățile xenofobe și de atitudinile ostile la adresa minorităților naționale, ambele specifice naționalismelor „burgheze” – au pavat în postcomunism drumul unor naționalisme cu accente fasciste și antisemite lipsite de orice echivoc². Pe lângă naționalism, pe care comunismul a căutat să îl stăpânească resorbându-l ideologic fără succes, fascinația

naivă și în același timp inevitabilă, datorită privațiunilor, a consumerismului capitalist și încercarea mai degrabă polițienesc-presivă (contraproductivă și în același timp insuficientă) a comunismului de a îl contracara la nivel social au netezit practic parcursul postcomunismului ca ideologie hegemonică adaptată la particularitățile locale (Karnouh, 2016, 42). Mai mult, consider că putem extrapolă astăzi conceptul de „postfascism” al lui Tamás, creat inițial pentru a înțelege și contextualiza dinamica ideologică a societăților occidentale – în cadrul societăților postcomuniste, evidențind nu atât re-crudescența, cât mai degrabă continuitatea și adaptabilitatea, în cadrul unor contexte noi, a prejudecăților rasiste, xenofobe, misogine sau, nu în ultimul rând, homofobe (Tamás, 2004, 11-34).

Miza acestei discuții este dată de necesitatea problematizării postcomunismului românesc în calitate de fenomen social, politic și economic deosebit de complex, evidențierind în același timp resorturile ideologice ale acestuia. Deși sunt mai puțin sau chiar deloc identificabile la nivelul experienței directe, articulațiile ideologice ale postcomunismului sunt cu atât mai importante pentru a hașura particularitatea sa istorică și limitele de clasă care îi corespund. Din acest punct de vedere, articolul contribuie la consolidarea și augmentarea literaturii de specialitate deja citată în text, punând în lumină factorii conceptuali care, împreună cu analizele empirice solide ale unor cercetători ca Vladimir Pasti, Cornel Ban, Cătălin Zamfir sau ale jurnalistului Mihai Goțiu – oferă o imagine de ansamblu a obiectului de studiu mai bogată și în același timp mai coerentă.

Exceptând introducerea și metodologia, articolul începe prin a discuta componenta ideologică a postcomunismului românesc. Urmează apoi componenta politică, cea economică, cea socială și, respectiv, cea culturală. Toate aceste dimensiuni sunt strâns și funcțional interconectate dar, aşa cum am argumentat în cadrul secțiunii care prezintă

concluziile acestui proiect, cea ideologică este preeminentă deoarece le traversează și le încorporează pe toate într-un tip de discurs unitar, în ciuda diversității reale a elementelor din care este alcătuit.

Metodologie

Utilizând analiza comparativă și analiza de discurs, acest studiu își propune să traseze câteva direcții majore de analiză a postcomunismului românesc. Nu emit pretenția că tipologia de mai jos este una exhaustivă, nici măcar una de anvergură, ci doar una care șă susțină, *grosso modo*, ceea ce consider a fi principalele dimensiuni ale fenomenului. Evident că dezbaterea poate continua, și chiar ar fi indicat să continue, atât prin extinderea tipologiei, cât și eventual prin contestarea ei. După ce analizez componentele ideologică, politică, economică, socială și culturală ale postcomunismului românesc, ideea pe care încerc să o acreditez este aceea a particularității ireductibile a acestei ideologii, cu atât mai pregnantă cu cât eforturile sale discursivee de a se prezenta pe sine drept „sfârșit al istoriei”, bun simț comun, realitate sau universalism non-ideologic – au fost mai intense.

Componenta ideologică: de la anticomunism la anticorupție via sfârșitul istoriei

Componenta ideologică este, de departe, cea mai importantă componentă a postcomunismului românesc, respectiv a postcomunismului pe ansamblu. Ea subîntinde și în același timp configerează dinamic toate celelalte componente, proiectându-le sinergic în direcția legitimării unei stratificări de clasă opresivă și injustă.

Postcomunismul trebuie înțeles ca ideologie deoarece este un discurs care pretinde că reprezintă interesele generale ale societă-

ții românești, dar nu face decât să privilegieze de fapt interesele particulare ale intelectualilor anticomuniști, a tehnocraților necritic pro-europeni și a unei părți a clasei de mijloc încă receptive la mesajul dur neoliberal specific primei decadă a tranzitiei³. În sens mai larg, postcomunismul reprezintă o adaptare particulară a ideologiei sfârșitului istoriei, aşa cum a teoretizat-o Francis Fukuyama: un neoliberalism triumfator care se imagina pe sine drept universal și, odată cu implozia regimurilor comuniste, drept unică ideologie relevantă la nivel global (Fukuyama, 1992). Să clarificăm puțin terminologia utilizată. Postcomunismul este o formă specifică a neoliberalismului, ideologia care domină relațiile internaționale de la sfârșitul anilor 1970 și care preia din liberalismul clasic doar proiectul economic al pieței libere și îl absolutează în detrimentul dimensiunii politico-civice a acestuia. Originat în Statele Unite și în Marea Britanie de către politicieni ca Ronald Reagan și Margaret Thatcher, neoliberalismul s-a dovedit extrem de rezilient în timp, adaptându-se și potențând în același timp dictaturi sud-americană de dreapta, democrațiile liberale occidentale, dar și democrațiile fragile și autoritare ale Europei de Est postcomuniste. Astăzi, neoliberalismul face casă bună și cu naționalismul populist american promovat de către președintele Donald Trump și administrația acestuia.

Revenind la discuția noastră, ideologia neoliberală reprezintă proiectul de societate al modului de producție capitalist contemporan, recurgabil mai simplu prin intermediul etichetei depolitizate și, în același timp, ultra-culturalizată a globalizării. În spațiul est-european, postcomunismul acționează deci ca o formă specifică de neoliberalism pentru a crea, prin intermediul unor practici urmând a fi detaliate pe parcurs, o societate capitalistă „multilateral dezvoltată”. Postcomunismul nu poate fi redus la tranzitie, parcurs care practic s-a încheiat în 2007, anul în care România a devenit membră a Uniunii Europene, chiar dacă tranzitia

a reprezentat cea mai vizibilă și, în același timp, cea mai intensă formă a sa. Astăzi, în cadrul tranzitiei intra-europene, postcomunismul rămâne deocamdată, din motivele menționate în secțiunea introductivă, un concept politic util: România este de abia la începutul experienței sale europene instituționalizate.

Dar cum putem singulariza postcomunismul în cadrul diferitelor ideologii existente în spațiul discursiv românesc? În primul rând, prin intermediul accesului privilegiat la resursele mediatice și culturale, multe dintre ele având, măcar parțial, o proveniență occidentală. În acest sens, postcomunismul reprezintă ideologia hegemonică a elitelor, deosebită de ceea ce Vladimir Pasti numește „ideologia cotidiană a populației”, pentru care averile care depășesc media s-ar datora integral unor practici oneroase, toți politicienii sunt hoți în bloc, capitalul extern nu a contribuit aproape deloc la modernizarea țării, insuficiența salariilor și a pensiilor legitimează ocazional furturile, nu se poate rezista în fața autorității legitimate politic, birocratic sau cultural din cauza unor cunoștințe insuficiente în aceste domenii și, în sfârșit, pentru care veniturile, indiferent de proveniența lor, sunt cel mai important criteriu semnificativ de departajare socială, în timp ce munca onestă ar fi cel mai irrelevant criteriu. În contraponere, ideologia hegemonică postcomunistă afirmă axiomatic superioritatea capitalului în raport cu munca, politica și administrația, prezintă marii antreprenori de după 1989 ca pe niște eroi meritocratici ce necesită protecție din partea imixtiunilor inopertune ale statului care, conform dogmei neoliberale, nu poate cauza decât probleme și sincope atunci când intervene în procesul economic, rolul său fiind limitat la garanțirea legislației în vigoare – legitimează piața internațională în defavoarea măsurilor suveraniste de (re)distribuire a resurselor și se raportează în mod anistoric la mecanismele procedurale ale democrațiilor liberale ale Occidentului ca și cum acestea ar reprezenta

sfârșitul politicii, pentru a parafraza expresia lui Francis Fukuyama (Pasti în Copilaș, 2017, 52-54, 59-60, 65-66).

Înainte de a completa ideologia elitelor cu anticomunismul și anticorupția, să ne oprim puțin asupra „ideologiei cotidiene a populației”. Ca orice ideologie, și aceasta asumă și interiorizează necritic poziții cel puțin discutabile. Capitalismul extern a contribuit în mare măsură la dezvoltarea României, dar a făcut-o din perspectivă economică, culturală (incluzând aici și drepturile minorităților⁴) sau urbanistică, nu însă și din perspectivă socială. Stau mărturie în acest sens șomajul masiv, gradul de ocupare al populației active scăzând de la 70% în 1989 la 50% în prezent (Pasti în Copilaș, 2017, 55), respectiv emigrația a milioane de oameni în afara țării. Cât despre generalizarea furtului și a „nemuncii” drept principalele mijloace de înavuțire a elitelor, consolidate sau în curs de formare – dincolo de judiciozitatea difuză a acestei atitudini, probată de altfel prin numeroase procese de corupție, trafic de influență etc. – ea există totuși și ca prejudecată apriorică a categoriilor sociale defavorizate la adresa claselor conducătoare. Guy Hermet o numește plastic „insolența funcției” (Hermet, 2007, 52). Însă ceea ce diferențiază în mod fundamental ideologia cotidiană de cea a elitelor este faptul că prima este defensivă, adaptându-se prin diferite tipuri de mijloace la o dinamică din care este exclusă, la care nu participă în mod activ, în calitate de subiect, ci doar pasiv, ca obiect perpetuu transformabil – în timp ce ultima este ofensivă. La prima impresie, am putea crede că elitele, mai ales cele culturale, dețin o mai bună proprietate a termenilor, fapt care dezorientează și delegitimează ideologia cotidiană. Dar, la o privire mai atentă, și utilizînd criteriile de legitimare științifice existente în revistele proeminente la nivel mondial – făcând abstracție de politica și ideologia științei occidentale, care desigur că există, într-o anumită măsură, dar ea nu impregnează câmpul științific atât de masiv

pe cât se consideră uneori, acesta având capacitatea de a își păstra autonomia și criteriiile interne de funcționare și fiind de asemenea foarte plurivalent pe filieră ideologică – se poate observa că nici elitele culturale nu sunt atât de „europene”, de competente și de adaptabile pe cât le pretind claselor dezavantajate să fie. „Subcultura” nu este deci numai apanajul „maselor”, aşa cum aroganță și punitiv consideră marea majoritate a elitei culturale publice din România (Giugălă în Copilaș, 2017, 313-320).

În ceea ce privește ideologia elitei politice postcomuniste, nu a elitelor postcomuniste în general, Pasti consideră că avem de-a face, sub diferite nuanțe, cu ideologia liberală. Deși identitatea acesteia s-a diluat cu timpul, infuzând sistematic celealte ideologii politice, liberalismul rămâne recognoscibil în orice ideologie prin accentul pus pe individualism, moralitate abstractă, beneficiile profilactice ale comerțului pentru toți protagonistii, respectiv dereglementare. Patru tipuri de liberalism ar fi animat gândirea și comportamentul clasei politice după 1989: liberalism tehnocratic, liberalismul istoric, liberalismul civic (sau umanist) și liberalismul social. Primul tip de liberalism, a nu se confunda cu tehnocrația guvernului Cioloș, deși deosebirile sunt relativ superficiale, s-a conturat încă din anii 1970-1980 în interiorul elitei comuniste birocratice, a Securității și a celor însărcinați cu serviciile, mai ales cu acesta-numitul „comerț socialist”. Toți aceștia au adunat averi considerabile, pe care regimul politic ceaușist îi împiedica însă să le valorifice. Ajunși la putere în intervalul 1990-1996, liberalii tehnocrați au demarat o campanie sistematică de descentralizare și privatizări, ignorând în același timp costurile sociale ale acestui demers. Liberalismul istoric, cel promovat de partidele istorice reînființate și ajuns la putere între anii 1997-2000, partide asupra căror voii insistă mai mult în secțiunea următoare a studiului, a continuat și amplificat acest comportament, întărind de asemenea integrarea României pe orbita

economică și de securitate a Occidentului. Liberalismul civic-umanist nu reprezintă altceva decât falsul liberalism, pe care Adrian-Paul Iliescu îl identifică judicios ca neoconservatorism (Iliescu în Matei, Dobrescu și Copilaș, 2017, 181-193) – al elitei umaniste formate în jurul grupului de la Păltiniș și al Editurii Humanitas, fosta Editură Politică, elită foarte apropiată politic de liberalismul istoric. În sfârșit, liberalismul social ar fi cel pus în practică după anul 2000 de către soci-al-democrația românească; eticheta „social” poate induce în acest caz în eroare, pentru că discutăm despre un partid care a privatizat masiv și în dauna interesului cetățenilor resursele statului și resursele naturale. În cel mai bun caz putem considera acest partid liberal din punct de vedere economic, populist din punct de vedere politic și conservator-paternalist din punct de vedere social.

Voi adăuga acum ideologiei elitelor, așa cum este compartimentată ea de către Pasti, ideologia derivată a anticomunismului post-comunist. Despre aceasta a început să se scrie destul de mult în ultimul deceniu. Tot mai multe voci din spațiul public au început să conteste nu anticomunismul în sine, ci interesele și mizele private din spatele acestei convingeri. Deoarece subiectul este unul destul de complex și nuanțat, am să încerc să ofer în rândurile de mai jos o abordare tripartită a fenomenului.

Aș insista, pentru început, asupra *anticomunismului (neo)legionar*, care ar putea fi numit și anticomunism de extremă dreaptă. După 1989, între revirimentul ideologiilor de dreapta radicală și național-comunismul xenofob, eliberat de ultimele încorsetări ale ideologiei leniniste, a existat un anumit proces de întrepătrundere. În cu totul alte condiții, se poate considera că bazele sale au fost puse chiar începând cu anii 1970, când Securitatea a început să racoleze tot mai mulți foști legionari și naționaliști radicali din exil dispuși să se pună în slujba național-comunismului românesc, pentru care simțeau o reală afinitate (Totok și Macovei,

2016, 53). Însă neolegionarismul și național-comunismul, deși au ca numitor comun glorificarea necritică și partizană a trecutului, antisemitismul și xenofobia, se despart în ceea ce privește interpretarea regimului comunist. În timp ce neolegionarismul are tendința să condamne în bloc perioada comunistă, național-comunismul postcomunist exultă aşa-numita Epocă de Aur și consideră că Nicolae Ceaușescu a fost, în ciuda defectelor sale, un exemplar patriot, în timp ce epoca dejistă este interpretată, cel puțin până în 1952, ca una a comunismului alogen, „moscovit”, impus cu forță de către Armata Roșie și minoritățile naționale (Copilaș în Mișcoiu și Naumescu, 2015, 187-206; Copilaș în Mihăilescu, 2017, 238-239).

Anticomunismul (neo)legionar este fragmentat, pe de o parte, între diferite grupuscule care se revendică în calitate de continuatoare directe ale mișcării legionare interbelice, iar pe de altă parte, este un discurs identificabil, în forme aparent mai estompeate, în mediile teologic și academic, respectiv în mass-media. Mișcări ca „Sfinții Închisorilor”, de exemplu, publicații patronate de către Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului sau serialul „Memorialul durerii”, produs de către Fundația Academia Civică – toate acestea, și lista rămâne deschisă, încercă să acredeze ideea patriotismului democratic al legionarilor care au luptat în cadrul grupurilor armate anticomuniste în primul deceniu de după instaurarea comunismului. Rolul minorităților în cadrul acestui demers nu este amintit, la fel cum este trecut sub tăcere sau relativizat și antisemitismul și radicalismul naționalist al legionarilor alcătuind aproximativ jumătate dintre membrii „bandelor din munți”, cealaltă jumătate fiind alcătuită oricum din naționaliști radicali, țăraniști, liberali etc. – aceștia lăsându-se, voluntar sau nu, contaminați ideologic de legionarismul majorităților din cadrul respectivelor „bande” (Totok și Macovei, 2016; Cinpoes în Mezler și Serafin, 2013, 169-198).

Mai departe, cea mai mare parte a pozițiilor anticomuniste exprimate public pot fi reunite sub egida *anticomunismului oportunist*. Anticomunismul oportunist are mai multe funcții suprapuse și, ocazional, mutual constitutive: legitimarea unor compromisuri rușinoase cu sau a unei tăceri la fel de rușinoase în fața puterii înainte de 1989, camouflarea unor eșecuri politice (guvernamentale) sau legate de implementarea unumitor politici publice, camouflarea absenței unor politici sociale adecvate prin recurgerea obsesivă și trunchiată la trecut, ideologizarea științei pentru a face să răspundă unor imperative politice și ideologice, delegitimarea firavilor tentative de disidență anti-neoliberală, impunerea unui nou consens moral în care denunțul, de data aceasta prin recurgerea la arhiva Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS), nu în fața forurilor conducătoare de partid și de stat – se perpetuează, invalidarea apriorică a oricărui proiect emancipator alternativ, nu numai a celui aparținând defunctului „socialism real”, excluderea unor categorii tot mai largi de oameni de cadrul relației capital-muncă și încercarea simultană de a le inocula ideea că în sfârșit sunt liberi să-și ia destinul în poprile mâini și, finalmente, abandonarea deliberată de către intelectualii publici, așa cum se întâmplă și în prezent, a civismului tradus printr-un raport întotdeauna critic cu puterea, oricare ar fi ea (Ernu et al., 2008; Karnoouh, 2014, 170-178; Ernu, 2013, 214; Iliescu în Gherghina și Mișcoiu, 2012, 203; Tamás, 2014, 65, 109-110; Polgár, 2015, 51-62, 75-77; Barbu, 2004, 30-31, 107-120; Tichindeleanu, 2016, 203-206; Tichindeleanu în Copilaș, 2017, 230-235; Poenaru, 2017, 141-142, 145-149, 157).

În sfârșit, *anticomunismul progresist* nu este mai mult decât un curent intelectual incipient, nefind la fel de bine coagulat ca anticomunismul (neo)legionar sau cel oportunist, dar reprezentând totuși, spre deosebire de majoritatea pozițiilor intelectuale critice din România contemporană, care sunt ne-co-

muniste în cel mai bun caz (mă refer desigur la fostele regimuri comuniste est-europene, nu la comunismul filosofic din secolul XIX sau la marxismul cultural occidental din secolul următor) – o formă de anticomunism. Cuprindătoare, foarte empatică din punct de vedere științific, dacă se poate spune așa ceva, și, nu în ultimul rând, dovedind un discernământ complex. Am în vedere aici autori, cum ar fi Katherine Verdery, Michael Shafir sau Cornel Ban, care s-au ocupat de-a lungul timpului de impletirea dintre comunismul românesc și naționalism, de suferințele îndurate de țărani înainte de 1989 în cadrul unui gigantic proces de urbanizare din care ei erau efectiv excluși, în timp ce rezultatele muncii lor alimentau configurarea economică și socială a unei muncitorimi incapacitate politic, de „schimbarea simulată” a regimului Ceaușescu pe plan intern, respectiv de „permanența simulată” acestuia pe plan extern și, în sfârșit, de raportul de cauze externe-interne în procesul degringoladei economice dublate de un autoritarism crescut prin care comunismul românesc a trecut în ultimul deceniu al existenței sale (Verdery, 1991; Kligman, Verdery, 2015; Shafir, 1985; Ban, 2014).

Pe lângă aceste trei tipuri articulate și relativ coerente de anticomunism, chiar dacă extrem de diferite în ceea ce privește probitatea lor științifică, mai există cu siguranță și un anticomunism dezinteresat, subsumabil ideologiei cotidiene a populației mai sus discutată (Pasti). Reprezentanții acestuia își amintesc fără nicio satisfacție de penuria alimentară, agravată în anii 1980, de autoritarismul politic exacerbat, de corupția omniprezentă, de nefițea în raport cu instituțiile statului și ale partidului, care a reverberat în același timp și la nivelul relațiilor interpersonale, de cenzură, de „seceta” culturală care a făcut să fie private cu ostilitate sau, mai rău, cu indiferență, operele politice și literare capitale traduse în această perioadă și distribuite la prețuri accesibile populației, de descurajarea oricărei forme de asociere

neînregimentată oficial, și de multe altele. Dar, pentru a fi cără o atitudine morală credibilă, acest anticomunism dezinteresat și popular trebuie dublat în permanență de o critică sistematică și la adresa neajunsurilor postcomunismului. Pentru că altfel riscă să fie bănuit de un anumit partizanat, de anumite mize care i-ar anula astfel complet caracterul dezinteresat.

În ultimul timp, mai ales după integrarea europeană, ideologia anticomunistă s-a îmbogățit cu un nou alton, dacă îmi este permisă exprimarea: anticorupția. Discuția este vastă, și am să încerc să o rezum pe cât posibil. În primul rând, combaterea corupției, sub orice formă apare ea, este întotdeauna dezirabilă. Sub orice formă. Adică și sub forma corupției exercitată de către capitalul internațional, nu numai cea existentă în cadrul capitalului local. Altfel, anticorupția pare că este unilaterală și instrumentată politic, fiind reductibilă deci la o strategie în cadrul luptei pentru putere purtată între taberele politice rivale. Mai mult, ea poate funcționa și ca mit justițiar, având rolul de a „asana” moral societatea în vederea acceptării noii economii politice și a sacrificiilor sociale inerente acesteia ca fiind singura posibilă (Băcanu în Copilaș, 2017, 20). Dincolo de funcția sa politică, ideologia anticorupției provine tocmai din succesul anticomunismului politic, acesta reușind cu timpul înlocuirea clasei politice din anii 1990. „Acestă misiune odată îndeplinită, anticomunismul și reprezentanții săi intelectuali și dizidenți au început să iasă din scenă, locul lor fiind acum luat de jurnaliști, oameni de știință, experți, tehnocrați și aliații acestora din sistemul burocratic al statului, toți devotați cauzei anticorupției. Dintre aceștia se recrutează azi atât vocile publice cu notorietate și beneficiind de încredere publică, cât și cadrele pentru posturile ministeriale sau parlamentare deopotrivă în guvernele așa-zise tehnocrate și pe liste partidelor mai noi sau mai vechi. Intelectualii (sic!) anticomuniști nu au dispărut complet și nici nu sunt irelevanti, așa cum poate părea la prima

vedere, însă rolul lor este cu mult diminuat. Ei joacă acum rolul pe care și l-au atribuit mai demult: unul conservator, de menținere a statu-quouului” (Poenaru, 2017, 155).

Un mijloc prin intermediul căruia anticorupția lucrează în favoarea capitalului internațional este acela al susținerii dereglementării ca formă de combatere intrinsecă a corupției (Borțun în Copilaș, 2017, 155; Rogozanu, 2013, 237-239). În acest fel, delegitimarea statului și recalibrarea economiei politice românești din perspectiva piețelor internaționale contribuie la consolidarea supremătiei capitalului extern asupra celui autohton. Nu vreau să creez în niciun caz impresia că rețeta capitalistă autohtonă ar fi în vreun fel superioară celei externe: ambele tipuri de capitalism au formele lor bine puse la punct de depoziitate a producătorilor de rezultatele muncii lor. Ba chiar capitalul autohton o face deseori mai direct și mai violent decât cel extern. Problema este că, pe lângă faptul că resursele exploataate de către capitalul autohton pot reintra mult mai ușor în proprietatea publică, subordonarea capitalului autohton celui extern creează o relație de dependență care obstrucționează posibilitățile de dezvoltare reale ale României. O economie de tip lohn, bazată pe salarii „competitive” și pe exporturi la fel de „competitive”, este o economie care funcționează pentru piețe, nu pentru cetățeni. Democrația și progresul social sunt astfel împins pe un plan secund și chiar delegitimize.

Pentru Vladimir Pasti, problema anticorupției ca formă ideologizată a competiției pentru resurse între capitalul autohton și cel extern poate induce în eroare. Asta deoarece capitalul extern nu poate înlocui niciodată capitalul autohton și nici nu este interesat în cele din urmă de o astfel de alternativă. Capitalul extern caută să decredibilizeze și să încorseze capitalul autohton cu ajutorul statului. Cum? Simplu: admonestându-l că este corrupt. Nu că nu ar fi într-adevăr corrupt. Dar ceea ce este în joc aici este marea corupție, marile oportunități antreprenoriale pe

care capitalul extern dorește să le exploateze în folos propriu, împreună cu resursele naturale și cu forța de muncă ieftină și relativ calificată. Corupția cotidiană a micilor antreprenori, a dotorilor, medicilor, funcționariilor, a controlorilor de tichete din trenuri și mijloacele de transport în comun – corupția care afectează într-o măsură mai mare viața de zi cu zi a marii majorități a populației, funcționează în continuare (Pasti, 2006). Desigur, a trecut peste un deceniu de când Pasti a scris *Noul capitalism românesc*. Între timp, corupția cotidiană nu mai este atât de pregnantă. Dar statul a devenit progresiv un instrument al capitalului extern în lupta sa pentru subordonarea capitalului intern și a menținerii forței de muncă într-o stare precară și în același timp profitabilă.

Așa cum observă Vasile Ernu, corupția este un fenomen specific oricărei forme de societate. În fostele state comuniste din Europa de Est, corupția îndeplinește funcții multiple: dominație simbolică a unui grup social față de altul, redistribuire economică, transfer inter sau intra-instituțional, concomitent cu pomovarea profesională și, nu în ultimul rând, „privilegiu pe care statul îl acordă unor categorii sociale nereglementat și informal, care se poate transforma oricând într-un instrument de control și influență” (Ernu în Copilaș, 2017, 226-228; subl. în orig.). Dar condescendența pretins civilizațioare a Occidentului la adresa Europei de Est în ceea ce privește corupția nu se justifică: corupție există și în Occident, numai că în forme mult mai subtile, încorporate juridic. Este vorba, printre altele, de activitățile de lobby, care permit elitelor să își negocieze interesele și să le instituționalizeze juridic, în detrimentul categoriilor sociale mai puțin favorizate (Ernu în Copilaș, 2017, 231-232). Astă ca să nu mai vorbim de formele de corupție perfect adaptate la culturile locale ale marilor corporații multinaționale, cum sunt, de exemplu, cele utilizate de către companiile miniere (Goțiu, 2014, 17-19).

Înainte de a analiza componenta politică a postcomunismului românesc, merită să

încheiem această secțiune dedicată componentei ideologice a acestuia cu un citat care rezumă perfect esența (pseudo)conceptuală a anticomunismului nedemocratic, forța motrice a ideologiei postcomuniste atât în faza tranzitiei „nouăzeciste”, cât și, sub forma și alături de anticoruptie, în faza modernizării

de factură europeană: „Acest anticomunism actual nu este inamicul comunismului (pe care nici nu și-l poate imagina), ci a (sic!) democrației burgeze, iar aspirația lui centrală este confiscarea emancipării. În privința aceasta, putem să declarăm învingător fascismul, căci programul fascismului era: destrămarea societății burgeze prin cucerirea celui mai mare inamic al ei. Antipolitica de azi habar n-are de rădăcinile ei fasciste. Lucrul cel mai straniu este poate faptul că însuși comunismul iese nevătămat din asediul din ce în ce mai puternic – orientat însă împotriva a altceva – al anticomunismului” (Tamás, 2014, 121-122).

Componenta politică: dereglementare, devalizare și capitalism politic

Consubstancială, la fel ca toate celelalte componente ale postcomunismului, care urmează să fie detaliate mai jos – componente ideologice, componenta politică implică în primul rând deciziile majore care au dus la suita de consecințe structurale ce au afectat și continuă să afecteze România și în prezent.

Prin urmare, înainte de a discuta despre consecințele sociale și economice concrete ale postcomunismului, trebuie avută în vedere opțiunea politică prin intermediul căreia s-a susținut acest tip de procesualitate în detrimentul alteia, mai puțin păgubitoare pentru societate, în special pentru precariat. În acest sens, dereglementarea a devenit, în consonanță cu neoliberalismul triumfalistic profesat în Occident, o politică oficială a sta-

tului român. Dereglementarea și minimalizarea rolului statului pe plan economic și social au făcut posibile privatizările nejustificate și oneroase din perioada tranzitiei care au afectat economia României mai mult decât a făcut-o al Doilea Război Mondial (Poenaru, 2017, 7).

Putem vorbi deci de o devalorizare continuă și conștientă a activelor statului și nu numai, care stat a început să se comporte la rândul său mai degrabă ca un actor privat, interesat în primul rând de bunăstarea politicianilor transformați peste noapte în antreprenori și de crearea unor condiții cât mai optime pentru atragerea capitalului extern – nu de bunăstarea proprietarilor cetățeni. Nu că privatizările și investițiile externe ar fi un lucru rău în sine; dimpotrivă, reglementate coerent, și având binele comun ca obiectiv, ele pot avea un impact general pozitiv, aşa cum economiile scandinave ne dovedesc cu prisosință. Dar, în cazul României, lucrurile nu au stat nici pe departe aşa: statul a fost capturat de o rețea de oligarhi proveniți în primul rând din cadrul fostei elite comuniste activă mai ales în domenii ca serviciile și comerțul și a urmărilor acesteia, dând naștere unui capitalism politic postcomunist foarte diferit de capitalismul rațional occidental.

Distincția dintre cele două tipuri de capitalism ii aparține lui Max Weber. Sociologul german argumenta că în timp ce capitalismul rațional se bazează pe investiții pe termen lung și acumulare de profit pe piață prin mijloace pe cât posibil legale – neglijând însă dimensiunea internațional-colonială a capitalismului și originile sale bazate pe acumulare primitivă, care numai raționale nu au fost – capitalismul politic caută să obțină profit prin infiltrarea politicului și pe cai „prădalnice”, gândind și acționând pe termen scurt. În spațiul postcomunist, capitalismul politic a evoluat și pe fondul „debiocratizării statului”, care a transformat funcționarii publici, într-un context confuz, haotic și rapace, în agenți interesați exclusiv de propriile interese – cuplată cu demantelarea proprietăților și

a resurselor marilor firme de stat cu ajutorul aşa-numitelor „firme-căpuşă”. „Strategia”, scrie Cătălin Augustin Stoica, „presupunea existenţa unor firme de stat, aflate în centrul retelei, şi a mai multor firme private cu rol de sateliţi, în jurul lor. Firmele satelit erau controlate (direct sau indirect) de directorii firmelor de stat sau, ca la noi, alți apropiați ai conducerii, lideri sindicali etc. «Proprietatea recombinată» (...) venea la pachet cu practici contabile ingenioase: profiturile mergeau la firmele private satelit, în timp ce pierderile erau transferate în întregime asupra firmei de stat” (Stoica în Copilaș, 2017, 20; Stoica în Mihăilescu, 2017, 260-266; Stoica, 2004, 241-242). Iată deci originile mitului statului prost administrator, care ar trebui să își delege gradual funcţiile unor actori privați mai specializați, mai competenți și, într-o nouă paradigmă politică, mai competitivi decât el.

Înlocuind direct monopolul statului cu monopolul privat asupra economiei, într-o societate care nu avea efectiv cum să dezvolte simultan experiența concurențială necesară funcționării pe cât posibil a acestui demers și la sugestia unui Occident îngrijorat în mod nejustificat că un rol mai pronunțat al statului ar recrea oarecum alianța cu Rusia⁵ – s-a ajuns practic inevitabil la distrugerea și exploatarea sistematică a resurselor publice prin mijloace private. Managerii firmelor de stat și care acționau în același timp și ca proprietari ai unor firme particulare au avut tot interesul, aşa cum am constatat mai sus, să raporteze pierderile în sectorul de stat și profiturile în sectorul privat. Procedând aşa, aceștia nu numai că urmăreau să acumuleze ilegitim capital ci, în același timp, aveau ca obiectiv decredibilizarea statului și falimentarea firmelor acestora pentru a le putea achiziționa apoi la prețuri avantajoase ca patroni, într-un gigantic proces de acumulare primitivă. Așa cum scrie sociologul Cătălin Zamfir într-un paragraf care merită redat integral, „Prins în cleștele responsabilității politice pentru economie și abandonul controlului cu o mână de fier al acesteia, în numele unui li-

beralism naiv (nu poți avea o politică liberală într-o economie dominată de întreprinderi proprietate de stat), singura funcție reală a statului a fost de a susține economic întreprinderile falimentare. Incapacitatea statului de a acționa ca un proprietar responsabil a făcut ca el să devină victimă propriilor sale întreprinderi. S-a intrat într-un cerc vicios. Retragerea statului din funcția de administrare a întreprinderilor sale l-a făcut vulnerabil la presiunile combinate ale managementului acestora și ale sindicatelor de a susține prin finanțare/imprumuturi, rar returnate, o producție neglijent administrată și grav «căpușată». El a trebuit să plătească continuu din bugetul său pierderile întreprinderilor sale, să plătească jafurile la care ele au fost supuse. Statul a devenit prima victimă a jafului generalizat din economie. Este greu de acceptat teza că întreprinderile de stat nu puteau fi conduse mai bine. S-a declanșat un proces cu autoîntărire: strategia catastrofală de management a întreprinderilor de stat a dus la o agonie prelungită a zonei de stat a economiei, singura soluție fiind privatizarea imediată a întreprinderilor de stat, chiar dacă o asemenea abordare ar fi distrus o mare parte a acestora. O asemenea abordare ar fi fost corectă doar dacă se acceptă *inevitabilitatea* performanțelor dezastruoase ale sectorului de stat. O asemenea teorie nu este însă de susținut. Sectorul de stat a funcționat relativ bine multe decenii în economiile occidentale performante. Chiar și în cadrul unei economii conduse irațional și politic, ca cea comunistă, întreprinderile de stat reușeau performanțe net superioare întreprinderilor de stat din perioada tranzitiei” (Zamfir, 2004, 41).

Argumentele în favoarea unei retrageri a statului din economie din motivele mai sus amintite nu a ținut deloc cont de faptul că în economiile occidentale, nu numai în cele comuniste, au existat și continuă să existe numeroase sectoare planificate, Franța fiind un bun exemplu în acest sens. Dezbaterea era însă pierdută înainte de a fi început. La pachet cu anticomunismul oportunist, culpa-

bilizarea statului în anii 1990 s-a făcut doar pentru a îl putea secătui de resurse, nu pentru a găsi în comun soluții la probleme care erau extrem de grave și complexe deopotrivă care confruntau societatea românească. În forme mai atenuate, acest proces, la care trebuie să adăugăm și interesele directe ale unor companii multinaționale de a elimina/prelua diferențe firme de stat din România care le concurredau cu succes – continuă și astăzi.

Cum? Sub forma austerației impusă în perioada președenției lui Traian Băsescu, respectiv pe durata guvernării tehnocratice a cabinetului condus de Dacian Cioloș. Deși avem tendință să interpretăm austerația preponderent în termenii impactului social pe care l-a avut, ea a fost totuși o decizie eminentă politică. Scăderea pensiilor și a salariilor, dublată de diminuarea graduală a bugetului alocat protecției sociale între 2010 și 2014 – ultimul an în care sunt disponibile statisticile Eurostat (<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&plugin=1&pcode=tps00098&language=en>) – arată că avem de-a face cu un stat preocupaț în primul rând de crearea unor condiții de piață optime pentru capitalul extern (Partidul Social Democratic (PSD) a protejat în primul rând capitalul autohton – Pasti, 2006, 490-497), nu de diminuarea impactului crizei economice globale asupra proprietelor cetățeni. Pentru fostul președinte Băsescu însă, arhitectul proiectului de „modernizare a statului” – „Majoritatea românilor își dorește un aparat de stat suplu și eficient, nu o puizerie de agenții bugetofage. Este o schimbare radicală de care România are nevoie și pe care români o așteaptă de mulți ani” – lucrurile stăteau cum nu se poate mai diferit. Iată ce declară acesta în 2009: „Aș vrea să știu că în România, în mod direct sau indirect, există 11 milioane de asistați, prea mult! Ceea ce arată că ajutorul social nu este focalizat cum trebuie. Unul din palierele reformei structurale a statului ar trebui să vizeze flexibilizarea pieței muncii, ca instrument de combatere a sărăciei” (Băsescu, 2009, 127, 132).

Sigur că statul putea funcționa mai bine în anumite sectoare cheie, să cum am constatat și din rândurile de mai sus. Numai că a utiliza acest pretext pentru a reforma statul într-o direcție și mai antisocială decât era până atunci arată cinismul fățuș și disprețul cu care au fost tratate interesele generale ale societății românești în cea mai vulnerabilă etapă a sa, exceptând începutul anilor 1990, din perioada postcomunistă (Vincze în Poenaru și Rogozanu, 2014, 250-256).

Înainte de a discuta despre componenta economică a postcomunismului, componenta politică nu ar fi completă dacă nu am aminti poziția partidelor politice istorice, dar și a celor recent înființate, la alegerile din 1992 (și nu numai), atunci când au pretins în mod direct și total antidemocratic intervenția Occidentului pentru a le oferi puterea politică pe care o pierduseră cu un scor zdrobitor. Da, Frontul Salvării Naționale (FSN) s-a transformat în partid politic după ce a declarat în mod repetat că nu o va face, dar e tare greu de crezut că altă forță politică aflată în aceeași situație nu ar fi procedat la fel: „mulțimea partidelor, lipsite de vreun suport semnificativ, puteau beneficia artificial de voturi în alegeri, fiind singurele acceptate legal în acest proces. FSN – și cu el cea mai mare parte a tehnocratiei (v. supra, n.m.) risca să fie înălțat prin alegeri de la putere de partidele nou-înființate. Transformarea FSN într-un partid, chiar dacă a fost percepță ca incorrectă moral, a fost singura posibilitate de reprezentare în alegeri a unei mase largi de actori sociali și politici care nu se regăseau reprezentanți de partidele deja constituite” (Zamfir, 2004, 122). Este vorba despre un simplu calcul politic, în absența căruia cea mai importantă forță politică a momentului risca să fie îndepărțată procedural de la putere de către partide al căror electorat nu depășea 20% din populația țării. Nu cauți o justificare pentru acțiunile tehnocratiei comuniste târziu, respectiv a membrilor fostei Securități, prezentați la rândul lor cu asupra de măsură în FSN; această tehnocratie s-a

concentrat strict pe problemele economice (cărora, aşa cum am menţionat, le-a oferit de cele mai mult ori soluţii aflate în contradicţie cu interesele generale ale societăţii), neglijându-le pe cele sociale. A învăţat să procedeze aşa încă din anii 1980, în timpul austeroţiei naţional-comuniste, atunci când cheltuielile sociale ale regimului Ceauşescu erau cele mai mici din Europa de Est (Ban, 2014, 95). Din acest punct de vedere, tehnocraţia neoliberală, ajunsă în prim plan în timpul cabinetului Cioloş, nu a făcut decât să continue tradiţia antisocială începută de către tehnocraţia „fesenistă”, adică tehnocraţia naţional-comunistă căreia îi fusese refuzat accesul la putere înainte de 1989.

Componenta economică: privatizare şi consumerism sau de la mitul la fundamentalismul pieţei libere

Privatizarea postcomunistă a fost abordată tangential în secţiunile anterioare. Fără a fi, pe cât posibil, redundant, am să încep analiza prin a menţiona că infuzarea neoliberală a postcomunismului reprezintă un fenomen specific întregii Europe de Est, nu numai României. Procesul de neoliberalizare, finanţat masiv de Occident, s-a impus în dauna unor viziuni reformiste alternative (Ban, 2014, 95). Merită amintit aici exemplul Rusiei postcomuniste, unde „terapia de şoc” neoliberală, privatizările rapide, de cele mai multe ori prădălnice şi ocazional lipsite de discernământ, a creat o degringoladă economică şi socială enormă şi a scăzut masiv nivelul de trai (Stiglitz, 2005), sau exemplul Republicii Moldova unde, între 1989 şi 2001, nivelul de trai a scăzut de patru ori (Negură în Negură, Sprânceană şi Ernu, 2016, 20), dar şi pe acela al Poloniei, din care Occidentul s-a străduit să facă un campion al tranziţiei postcomuniste. Şi a reuşit, până la un punct.

Însă relativul succes economic al Poloniei postcomuniste se datorează faptului că impactul „terapiei de şoc” a fost atenuat de anularea a jumătate din datoria externă (Sandu, 1999, 91), pe lângă cheltuielile sociale mai mari decât în România, care şi în anii 1990 avea cel mai mic buget alocat protecţiei sociale dintre toate statele est-europene (Zamfir, 2004). Atitudinea favorabilă a Occidentului se explică, printre altele, datorită puternicului lobby polonez existent în politica externă a Statelor Unite. Chiar şi la începutul anilor 1980, când Polonia acumulase deja o datorie externă de aproape 40 de miliarde de dolari, de patru ori mai mare decât cea a României, presiunile pentru returnarea acesteia nu au fost atât de mari ca în cazul României, deoarece Polonia reuşise să menţină legături diplomatice consistente cu superputerile Războiului Rece, pe când România lui Ceauşescu se încăpătâna să fie independentă, astă însemnând, pe plan extern, exporturi mai scumpe, iar pe plan intern, o creştere a austeroţiei cuplată cu o inevitabilă creştere a autoritarismului politic. Iar toate acestea se întâmplau pe fondul crizei economice globale antrenată de şocurile petrolifere din 1973 şi 1979, criză care a făcut posibilă ascensiunea modelului neoliberal (Ban, 2014, 48-61).

Nu privatizările în sine au reprezentat problema României postcomuniste – multe dintre ele fiind inevitabile –, ci felul în care acest proces a fost gestionat, adică ignorând sistematic interesul general social. Pe plan social, de exemplu, – voi insista în secţiunea următoare asupra acestui aspect – transferea locuinţelor din proprietatea statului în proprietatea cetătenilor a fost o măsură salutară. Pe plan economic, dacă s-ar fi avut în vedere bunăstarea cetătenilor, nu profitul noilor oligarhi, multe privatizări, dublate de investiţii pe măsură, ar fi putut funcţiona în mod eficient. Dacă la nivelul industriei privatizările au fost accelerate nejustificat de mult, în domeniul turismului, în schimb, ele au fost temporizate nejustificat de mult,

deoarece această abordare a fost mult mai profitabilă pentru îmbogății tranziției: activele puteau fi utilizate fără a li se aduce ameliorări majore și generau astfel profituri la bugetul de stat dintre care o mare parte erau direcționate apoi înspre scopuri private. Pe cale de consecință, polarizarea economică a antrenat polarizare socială: pe măsură ce PIB-ul țării a scăzut constant și aproximativ 60% din capacitatea industrială existentă în 1989 a dispărut, sărăcia a explodat (Pasti, 2006, 295-307; Zamfir, 2004, 37, 44).

Mai concret, după 1989 au fost privatizate aproximativ opt mii de „unități productive”, multe dintre ele mărci cu renume pe piața internă sau chiar cea internațională. Majoritatea au dat faliment. Horea Băcanu distinge între două etape ale privatizării post-comuniste: prima, „mica privatizare”, a avut loc în anii 1990 și a constat în scoaterea la vânzare a capitalurilor firmelor prin acțiuni destinate în primul rând angajaților, dar și populației, la modul general. În contextul inflației galopante și a schemelor piramidale de tip Caritas, acestea și-au pierdut rapid valoarea. A doua, „marea privatizare”, a avut loc în timpul guvernării PSD de la începutul anilor 2000, deși unități economice importante au fost privatizate și mai devreme. Atunci, Autoritatea pentru Administrarea Activelor Statului (APAPS) a vândut aproximativ 600 de „ mari unități, cele mai multe deținătoare de mărci consolidate”. Suma încasată la bugetul de stat pentru aceste privatizări a fost în jur de 10 miliarde de euro. Pagubele aduse însă economiei românești sunt inestimabile. Așa au fost puse și bazele capitalului autohton, în primul deceniu de tranziție, respectiv așa s-a consolidat și prezența companiilor multinaționale pe piața internă, fapt care a transferat România pe orbita capitalului european și i-a deschis porțile integrării în Uniunea Europeană (UE). „Marile companii ce dețin azi primele cele mai importante o sută sau o mie de unități economice aflate în vechiul regim în proprietatea statului român sunt companii puternice pe piața europeană

și judecă schimburile produse și amplasarea capacităților de producție în logica pieței unice integrate. Prima motivație pentru admiterea noastră în această piață unică nu a fost, așadar, libera circulație a persoanelor, căt mai ales libera circulație a mărfurilor și capitalurilor, necenzurate de taxe vamale, adică la cele mai accesibile costuri” (Băcanu în Copilaș, 2017, 23-25; Gallagher, 2005, 154-155).

Cele mai controversate privatizări, pentru care statul a încasat, aşa cum am văzut, sume ridicol de mici, s-au derulat între 1997 și 2006. Acestea au inclus firme cum ar fi Banca Comercială Română, Romtelecom, Sidex, Petrom, Automobile Craiova, Alro, Rulmenți Grei Ploiești etc. Privatizările controverse ale căror dosare nu au fost încă definitivate includ nume ca Rompetrol, CFR Marfă, Oltchim, Enel, Petromidia Năvodari, Băneasa Investment sau Hotelul București. În urma sesizării opiniei publice cu privire la exploatariile forestiere ilegale ale firmei austriece Schweighofer sau în ceea ce privește intenția de a utiliza cianura de către Roșia Montană Gold Corporation pentru a valorifica zăcămintele aurifere de la Roșia Montană, privatizările rapace au început să scadă ca frecvență și intensitate (Panțu în Copilaș, 2017, 119-121). Nu putem spera decât că, pe viitor, această tendință se va menține și chiar amplifică.

Numai că, per ansamblu, situația nu este deloc încurajatoare. În consonanță cu practicile neoliberale internaționale, politica românească se transformă tot mai mult într-o problemă de marketing (Gaiu în Poenaru și Rogozanu, 2014, 24-26). Astfel, sloganul neoliberar „*there is no alternative*”, la pachet cu ideea tatcheristă conform căreia nu există societate, doar indivizi separați și atomizați nevoiți să acționeze conjunctural, ocazional împreună impun tot mai mult agenda politică a tehnocratiei ca dictatură a experților pro-austeritate, dereglementare și privatizare. De parcă eficiența politică a unui stat poate fi cuantificată în termeni strict eco-

nomici. O astfel de gândire asociază direct oamenii și mediul înconjurător cu mărfurile, exploataibile în numele profitului. Nu este de mirare deci că ne aflăm încă în criză socială și ecologică și în prelungirea directă a crizei economice globale din 2008, un context turbulent în care ascensiunea naționalismelor radicale devine tot mai îngrijorătoare pe zi ce trece. Pentru a o contracara, ținând cont și de Brexit, respectiv de alegerea național-populistului Donald Trump la preșidenția Statelor Unite, UE, erijată, alături de China, în salvatoarea globalizării, a introdus recent câteva firave măsuri sociale menite să diminueze nemulțumirile europenilor referitoare la politicile de austерitate prin intermediul căror băncile care au declanșat criza economică (americane) sau au amplificat-o (europene) au fost capitalizate cu bani publici, fapt care a dus la creșterea șomajului, înghețarea veniturilor, și la datorii suverane enorme (Blyth, 2015, 26-30, 34-45, 40-42, 86). Rămâne de văzut dacă aceste măsuri vor funcționa, adică dacă vor descuraja ascensiunea naționalismelor – cu care neoliberalismul poate coexista comod, dacă avem în vedere exemplul Statelor Unite – impulsionate de irresponsabilitatea neoliberală, pavând traseul unui liberalism mai social, să cum s-a întâmplat în primele trei decenii de după al Doilea Război Mondial. La mai mult, deocamdată, nu cred că se poate spera.

Odată cu integrarea în UE și cu boomul speculativ care a antrenat creșterea economică de la jumătatea anilor 2000, stopată abrupt de criza mai sus amintită, România cunoaște o amplificare a consumerismului. În ultimii ani, aceasta se află din nou în prim plan, odată cu relansarea consumului. Statistic, nu este nimic rău în asta. Clasicul model keynesian se bazează de altfel pe creșterea consumului prin politici publice intervenționiste și ușor inflaționiste ca mijloc de a evita sau de a lăsa în urmă o criză economică. Numai că, să cum voi insista în cadrul secțiunii dedicate componentei culturale a postcomunismului, consumerismul

ca ideologie se bazează pe „culturalizarea” unor probleme structurale și pe depolitizare.

Iar la baza consumerismului stă mitul pieței libere, atât de drag intelectualilor noștri consacrați în spațiul public, mit care consideră piață și individualismul antreprenorial care o articulează drept un panaceu pentru toate problemele sociale. În contraponere, orice idee care contravine, indiferent în ce măsură și din ce direcție, mitului pieței libere, este descalificată automat ca fiind comunistă și „sucind minti” (Pleșu, Patapievici și Liiceanu, 2016). Este foarte posibil, aşa cum observă Florin Poenaru, ca lecturile pe care le-au avut o parte dintre acești intelectuali înainte de 1989, și care includeau numeroși autori liberali justițiaři și abstracți sau filosofie existențială și nihilistă, lecturi care nu au fost niciodată corelate cu contextul economic și social concret în care aceștia își desfășurau existența și care, în același timp, constată Adrian Paul Iliescu (Iliescu în Copilaș, 2017, 85), nu au fost dublate de lecturi economice și politologice serioase, să le fi influențat în mod direct (in)capacitatea de a se raporta în mod concret la situații concrete (Poenaru, 2017, 146-147).

Pe urmele lui Karl Polanyi, consider că piețele au apărut odată cu primele forme de organizare umană, dar numai în epoca modernă li s-a permis, de către state, cele care au gestionat de altfel emergența capitalismului, contrar mitologiei ignorante liberale care afirmă contrariul – să imprime propria logica societăților. În acest fel, oamenii, natura și banii au ajuns să fie tratați ca mărfuri, iar egoismul și rapacitatea, care în cadrul organizațiilor sociale precedente erau expuse și condamnate ca atare, au fost glorificate prin mijloace științifice ca fiind premisele indispensabile dezvoltării concurențiale. Dar piețele, să cum a demonstrat-o și recenta criză economică, nu pot exister independent de state (Blyth, 2014, 157-159); prin urmare, efectele lor disruptive trebuie ținute sub control prin mijloace politice, altfel crizele economice și sociale sunt inevitabile (Polanyi,

2013, 148-149, 244-254, 384-385; Meiksins Wood, 2015).

În ciuda acestor considerente, care au o literatură bogată în spate, intelectualii publici proeminenți ai României continuă să se cramponeze de mitul pieței libere pe care, în ton cu neoliberalismul hegemonic, l-au interiorizat ca fundamentalism al pieței libere. S-a ajuns aici atât din ignoranță, cât și din oportunism. Așa cum am discutat mai sus despre capitalismul politic, adică despre slăbirea sistematică a statului, concomitent cu incriminarea lui ca administrator incapabil al economiei, totul pentru augmentarea unor profituri private colosale – cred că și în acest caz se poate discuta despre „intelectualism politic”. Glorificarea agresivă a pieței, în ciuda consecințelor antisociale ale neoliberalismului, pe care până și Fondul Monetar Internațional (FMI), unul dintre principalii arhitecți ai acestei ideologii, le-a recunoscut, simultan cu deținerea unor funcții importante și lucrative în cadrul unor instituții culturale publice conduc la concluzia că nu este clar în ce măsură vorbim aici despre ignoranță, oportunism, dezinvoltură cinică sau pur și simplu incapacitatea de a conștientiza o contradicție fundamentală, care numai dialectică nu este.

Componenta socială: precarizare, evacuare, incriminare

Marota competitivității și a alinierii discipline la structurile de securitate și economice ale Occidentului – România a făcut un merit din integrarea în UE la termenul convenit, 1 ianuarie 2007, fără a negocia nicio clauză, așa cum au procedat alte state est-europene, cum ar fi Polonia – a avut loc, așa cum am constatat, pe fondul transformării României într-o piață de desfacere pentru produsele industriei (mai ales ușoare) occidentale și într-o sursă de materii

prime și forță de muncă ieftină. Gradual, economia s-a transformat, după integrarea în Uniunea Europeană, într-o tip lohn: salarii competitive generatoare de exporturi competitive. Adică salarii mici generatoare de exporturi ieftine, rețeta perfectă pentru sporirea profiturilor capitalului extern și, în plan secund, a celui autohton. Deși se pare că acest model de dezvoltare a ajuns la final, datorită insuficienței forței de muncă cauzată de migrația a milioane de oameni în state membre ale UE sau în afara ei, precum și naționalității scăzute, va mai dura probabil destul de mult timp până va fi efectiv depășit. Până atunci, ar fi indicat să ținem cont de faptul că „nu există o forță de muncă ieftină atunci când costul vieții este ridicat și în creștere continuă; există doar o forță de muncă prost plătită și, drept consecință, o deteriorare a capacitații sale de refacere și reproducere, o scurgere permanentă a plusvalorii create peste hotare, urmată, odată ce e posibil, de fuga «creierelor» și a «măinii de lucru» cu tot cu purtători. Aici identificăm cauza primă a inegalităților, a distrugerii țesutului social, a scăderii productivității interne și începutul sfârșitului pentru sistemele de pensii și asigurări sociale” (Crețu în Copilaș, 2017, 109).

După ce a fost construită forțat de către național-comunism, prin exploatarea sistematică a țăranimii, muncitorimea urbană, hipertrofiată propagandistic, dar fără a avea o situație realmente de invidiat, mai ales în ultimul deceniu de existență al regimului – stau mărturie în acest sens revoltele de la Lupeni (1977), Motru (1983) și Brașov (1987) –, s-a trezit diabolizată în tranziție, de parcă noua ordine socială trebuia construită împotriva ei, nu împreună cu ea. Mai mult, rolul fundamental al muncitorilor în revoluția din 1989 a fost trecut cu vederea. A contribuit la acest deznodământ și ideologia anticomunismului oportunist, prin intermediul căreia regimurile impuse în 1948 prin forță și din exterior, este drept, au fost percepute drept excrescențe totalmente maligne și alogene pe un țesut democratic aflat în plin

proces de dezvoltare, fără a fi plasate în continuitate cu autoritarismele politice anterioare, pe care le-au resorbit sub diferite forme. În acest fel, tensiunile sociale din perioada precomunistă, comunistă și postcomunistă sunt eludate și „culturalizate” (Buden, 2012, 71-73; Iliescu, 2006, 258).

Au contribuit, desigur, și aşa-numitele mineriade, acestea numărându-se printre cele mai regretabile evenimente ale perioadei postcomuniste incipiente. Numai că, dincolo de vina minerilor însăși, cei care în 1977 s-au ridicat în mod direct și curajos împotriva regimului național-comunist și care, ca majoritatea cetățenilor români în 1990, nu aveau un discernământ politic bine dezvoltat fiind, în consecință, ușor manipulabili, avem de-a face cu o manipulare politică de proporții. Încercând să dezmembreze prin forță ceea ce percepdea ca fiind amenințarea venită din partea partidelor istorice, al căror comportament antidemocratic până la un punct a fost deja amintit, FSN-ul i-a curtat pe mineri, garantându-le că minele din valea Jiului vor continua să funcționeze și nu își vor pierde locurile de muncă (discuția era una mai veche, însuși Ceaușescu a încercat să facă anumite restructurări în programul de operare și productivitatea minelor în anii 1970, generând astfel mișcarea de protest din 1977). Scrie David Schwartz: „Practic, regimul interimar condus de Ion Iliescu a încercat atunci (1990, n.m.) să cumpere adeziunea minerilor – făcând o serie de promisiuni, întărite prin două ordonanțe de urgență, ce le garantau atât păstrarea drepturilor sociale, cât și continuarea activității minelor. Astfel, Frontul Salvării Naționale și-a construit în ochii minerilor imaginea unui partid socialist autentic, capabil să le respecte și apere drepturile. Aceste acțiuni politice oferă o înțelegere mai clară a adeziunii necondiționate a multor mineri la apelul televizat al lui Ion Iliescu din 13 iunie 1990. În paralel cu această propagandă bine pusă la punct, a funcționat desigur și un întreg sistem al serviciilor secrete, armatei, poliției și aparatului de stat, care a

permis minerilor să se mobilizeze exemplar: să ajungă în București în trenuri pentru călători, dar mai ales să ajungă de la Gara de Nord din București în toate zonele de interes pentru putere și aparatul represiv: Piața Universității – centrul protestelor anti-regim, diverse facultăți și cămine studențești, sediile partidelor de opoziție, cartierele locuite de populația romă”. Evident, membrii fostei Securități și ai altor servicii represive ale statului au facilitat și încurajat consumul masiv de alcool, instigând în același timp la violență împotriva studenților, romilor, partidelor istorice și a intelectualității de dreapta. Așa că „generizarea termenului de «mineriadă» este complet impropriu și nejustificată. Pe de o parte, o bună parte dintre violențele din zilele respective au fost opera poliției, armatei și securității. Majoritatea persoanelor decesate au fost împușcate în spate de militari. Multe dintre persoanele lovite au fost bătute în ziua de 13 iunie, când minerii nu aujunsese să încă în București. Cele mai multe persoane supraviețuitoare ale represiunii au fost sechestrante în unități militare din București, unde au fost bătute, torturate, violate, de către jandarmi și polițiști. Pe de altă parte, un număr foarte mic dintre mineri (sic!) activi la momentul respectiv au participat la «mineria» – din totalul de 45 de mii de mineri angajați atunci în Valea Jiului, nu au venit în București mai mult de câteva mii. În plus, mulți dintre aceștia nu au lovit pe nimenei” (Schwartz în Copilaș, 2017, 94-95).

Nu a mai contat însă: minerii, și, împreună cu ei, întreaga muncitorime, au fost condamnați în bloc. Însă oprobriul moral nu a fost nimic în comparație cu violența economică și politică la care au fost supuși în procesul tranzitiei. Orice încercare de a contesta sau măcar de a problematiza această violență structurală, pentru a utiliza expresia lui Johan Galtung, atrăgea aproape imediat acuza de „nostalgie comunistă” (Kiedekel, 2010).

Pe lângă muncitori, precariatul a avut cel mai mult de suferit în postcomunism.

Familiile nevoiașe care au locuit în imobile retrocedate știu cel mai bine despre ce este vorba. Profitând de regimul de proprietate incert sau de reintrarea imobilelor în proprietate privată, deseori abuziv și pe căi ilegale, mulți cetățeni vulnerabili au fost astfel evacuați, ajungând să trăiască pe străzi. Dacă adăugăm acestui fapt amănuntul că România are cel mai mic stoc de locuințe sociale din UE și că mentalitatea dominantă la noi este aceea a locuinței ca bun individual, dreptul social la locuire fiind marginalizat și neînțeles – se conturează un tablou social dezolant, în care pierderea domiciliului antrenează inevitabil pierderea altor drepturi corelative – care țin de educație, sănătate, sau de simpla luare în evidență. Practic, calitatea juridică de cetățean și drepturile aferente acesteia intră într-o spirală descendentală din care este foarte greu, dacă nu imposibil, să se iasă (Vrăbieșcu în Copilaș, 2017, 101-102; Vincze în Dohotaru, Harbula și Vincze, 2016, 57; Dohotaru în Dohotaru, Harbula și Vincze, 2016, 128).

Să luăm cazul concret al ghetoului Pata Rât din Cluj, cel mai mare din Uniunea Europeană, unde aproximativ o mie cinci sute de oameni trăiesc, grupați în patru cartiere, în jurul rampei de gunoi a orașului. Pe măsură ce Clujul se urbaniza, în anii 1960-1970, mulți dintre ei au venit aici pentru a trăi din colectarea și sortarea gunoaielor. După revoluție, acestora li s-au adăugat și persoane evacuate forțat de pe unele terenuri centrale ale Clujului sau din proximitatea gării principale a acestui oraș, terenuri a căror valoare imobiliară crescuse în mod exponențial și pe care primăria le-a atribuit fie Bisericii Ortodoxe Române, fie unor dezvoltatori imobiliari privați. Ne aflăm astfel în plin proces de gentrificare, despre care vom discuta mai detaliat la secțiunea dedicată componentei urbanistice a postcomunismului. De menționat faptul că persoanele evacuate, pierzându-și domiciliul, și-au pierdut și drepturile sociale mai sus menționate, terenul din preajma rampei de gunoi fiind

intabulat ca extravilan, nu intravilan. Mai mult, dacă înainte primeau aproximativ un leu pe kilogramul de gunoi colectat și sortat, desigur, pe diferite categorii, astăzi primesc aproximativ o treime din această sumă. În ciuda stigmatizării și marginalizării, această comunitate are un rol important în gestionarea gunoiului, ușurând astfel munca firmei de salubrizare și a autorităților locale. Acest rol crește dacă avem în vedere eludarea costurilor ecologice de către companiile multinaționale „prin raportări false de recuperare a deșeurilor ori prin negocierea unor cote cât mai mici de colectare” (Dohotaru în Dohotaru, Harbula și Vincze, 2016, 88). Deși în imaginarul social toți rezidenții de la Pata Rât sunt considerați romi, în realitate doar 60% aparțin acestei etnii, ceea ce demonstrează fără echivoc rasializarea sărăciei și prejudecățile cotidiene care ranforzează demersul neoliberal de marginalizare și excluziune socială, unul în care statul joacă un rol central (Dohotaru, Harbula și Vincze, 2016; Stănculescu și Berevoescu în Stănculescu și Berevoescu, 2004, 403-404). Concluzia lui Cătălin Berescu este cum nu se poate mai nimeriță: „Comunismul deporta oameni în Bărăgan, capitalismul îi aruncă în ghetouri. O perfectă simetrie care așteaptă date statistice pentru a fi comparabilă ca și (sic!) scară” (Berescu în Copilaș, 2017, 118).

Așa cum am amintit, toate aceste abuzuri nu ar fi fost posibile, cel puțin nu la aceeași scară, în absența fenomenului retrocedărilor. Retrocedările s-au dorit a fi o reparație morală și materială pentru naționalizarea comunistă de după 1948. Ceea ce este perfect legitim în sine. Numai că, la fel ca în cazul privatizărilor, multe retrocedări s-au făcut abuziv, ilegal și, după cum am constatat, cu un preț social pe măsură. În plus, prea rar s-a ținut cont de noul context în care imobilele și terenurile care urmău a fi retrocedate se aflau și de efectele disruptive asupra unor întregi comunități (Biriş în Copilaș, 2017, 267-277)⁶. Alte state est-europene au optat, din aceste considerente, pentru despăgubiri.

Statul român, timorat de anticomunismul virulent și infiltrat de interesele private ale tehnocrației „nouăzeciste” și apoi ale celei neoliberale, a decis să restituie integral bunurile care fuseseră naționalizate. În felul acesta a fost creată o adevărată „căstă” de funcționari coruși care, dincolo de clasa politică și minusurile acesteia, s-a dovedit unul dintre cei mai rapace actori ai tranziției postcomuniste (Băcanu în Copilaș, 2017, 26).

După cum observă Cătălin Zamfir, retrocedările au creat corupție, au încetinit dezvoltarea economică, au creat daune psihologice ireparabile chiriașilor din imobilele respective și au impulsionat fragmentarea socială și economică a societății. În plus, „costurile sociale și economice ale retrocedării sunt suportate de populația actuală, nu de cei vinovați. Cei care primesc proprietatea naționalizată sunt câștigătorii absoluiți ai tranziției, restul trebuind, într-un mod direct sau indirect, în calitate de susținători prin taxe, să plătească retrocedarea” (Zamfir, 2004, 173). În agricultură, retrocedările sub forma parcelelor individuale reduse ca dimensiuni au condamnat practic mediul rural la subdezvoltare și, în cel mai bun caz, subzistență (Zamfir, 2004, 46).

Un alt domeniu în care efectele neoliberalismului postcomunist devin din ce în ce mai vizibile este acela al sănătății. Un domeniu subfinanțat, în care extinderea spitalelor și a clinicilor private adâncește în continuu falia care desparte partea superioară a clasei de mijloc de restul societății, sănătatea devine din ce în ce mai puțin accesibilă cetătenilor de rând. Nu este nicio problemă că apar spitale sau clinici private. Problema apare atunci când, datorită subfinanțării sistemului public de sănătate, corupția se extinde (deși în ultimul timp s-a mai estompat), iar medicii din sistemul de stat își trimit pacienții pentru controale mai amănunte la propriile clinici private. Se pare că și statul a fost la un pas de instituționalizarea acestor practici, prin tentativa de acum câțiva ani de a introduce „coplata” și „tichetele de sănătate” în

sistemul public de sănătate (Domnișoru în Copilaș, 2017, 210-221; Guțu în Copilaș, 2017, 189-195).

Dacă punem problema postcomunismului în termeni de urbanizare, regimul comunist a fost mai modern decât succesorul său din simplul motiv că a crescut rata urbanizării. După 1989, datorită scăderii nivelului de trai și a lipsei de perspective, mulți dintre orășeni (re)vin în mediul rural și optează pentru o agricultură de subzistență. Urbanizarea descrește în continuare în România până în 2010, după care începe să stagneze (Pasti în Matei, Dobrescu și Copilaș, 2017, 106).

În ciuda acestei urbanizări inverse, sau poate tocmai datorită ei, în România postcomunistă se coagulează o clasă mic-burgheză insolită, cu o falsă conștiință puternică, care include în primul rând tineretul urban. În accepțiunea lui Pasti, ideologia acestei mici burghezii postcomuniste rezidă în „a eticheta normalul drept anormal și a identifica agenda de priorități politico-economice și sociale a populației (sănătate, educație, venituri stabilă, asistență socială, servicii publice etc.) drept manifestare a unor «mentalități înapoiate»” (Pasti, 2006, 497). Într-un vocabular plastic, Costi Rogozanu descrie conflictul dintre această mică burghezie în ascensiune și vechea clasă muncitoare, victimă materială și simbolică a postcomunismului: „Un tip, de obicei Tânăr, plătit bine ca să învârtă trei hârtii printr-un birou sau să mai fraierască cu asterisc o mânană de clienți, filmează și comentează muncitorii stând degeaba la lucrările pentru vreo stradă. Apoi pune înregistrarea pe youtube. Cruzimea celui care filmează e implicită și mă scoate din minti de fiecare dată. Munca fizică nu mai e deloc respectată. Empatia a dispărut complet. Toti se întrebă de ce stau ăia și mănană? (Să mă duc și eu într-o corporație să întreb de ce stau atâția pe Facebook?) Poate pentru că nu pot săpă și cără continuu? Poate pentru că munca nu trebuie să fie continuă și auto-distrugătoare. Disprețul pentru Dorel se ex-

tinde, devenind dispreț pentru așa-numitele «munci de producție». Avem o castă întreagă de speculatori, mici și mari, intermediari, care filtrează capitalul. Asta înseamnă să fii un om respectat. Și atât. Disprețul pentru Dorel ne face să nu-l mai chestionăm pe patronul care-l plătește prost pe Dorel și-i mai și spune la sfârșitul zilei: nu-ți convine, vine altul” (Rogozanu, 2013, 45-46).

Componenta culturală: elitism, postmodernism, oportunism

Boris Buden observă pertinent într-o lucrare publicată în 2009 și tradusă trei ani mai târziu și în limba română că una dintre principalele tehnici ale postcomunismului este depolitizarea prin culturalizare. Procedând în acest fel, postcomunismul escamotează mizele fundamentale ale dezbaterei, care ar trebui să se axeze în jurul noii forme de dependență în care este imersată Europa de Est. Da, observă autorul, comunismul a fost categoric o formă de colonialism, până la un anumit punct, state ca România reușind, începând cu anii 1960, să intre pe un traseu autonom, nu și independent – dar și postcomunismul este la rândul său o formă de colonialism (Buden, 2012, 68-69). Colonizarea postcomunistă se face, aşa cum am discutat mai sus, prin deposedare structurală, cuplată cu mirajul unei integrări culturale. Problema, aşa cum bine obsevă Cornel Ban, este că, paradoxal, statele-est-europene nu aveau prea multe alternative imediat după 1989, fiind într-o situație critică: din acest punct de vedere, colonizarea externă a UE era preferabilă totuși colonizării interne a capitalului autohton, cel care a provocat ravagii în economia României și a Rusiei postcomuniste, beneficiind din plin de dogmatismul și obtuzitatea „terapiei de soc” sugerată de neoliberalismul occidental (Ban, 2014, 219). Desigur, asta nu înseamnă trecerea cu vederea a prețului plătit pentru integrarea euro-

peană dar, în contrapartidă, nici nu trebuie să ignorăm drepturile sociale și culturale europene care au mai temperat abuzurile capitalului local și a noii oligarhii române, respectiv posibilitatea deloc neglijabilă de a beneficia de accesul pe piața europeană a muncii. Industria grea românească funcționa cu pierderi majore și înainte de 1989, care erau camuflate prin diferite forme pentru a păstra contractul social implicit al regimului. După revoluție, acest contract social a dispărut, iar milioanele de șomeri apărăți în procesul tranziției se puteau angaja în state membre ale UE în loc să fie o povară pentru bugetul de stat al României sau să îngroașe rândurile infractorilor. Se poate argumenta în acest punct că România nu a privatizat atât de repede coloșii industriali ca alte state est-europene (Polonia), din rațiuni în primul rând electorale (Zamfir, 2004), aşa că tranziția românească nu ar fi fost atât de agresivă socială pe cât se pretinde în acest articol și nu numai. Este adevărat că privatizarea nu s-a făcut atât de rapid, iar în sectoare ca turismul a fost întârziată nejustificat de mult, dar să nu uităm că România a alocat în anii 1990 cel mai mic buget protecției sociale dintre toate statele est-europene, fapt care, în contextul inflației scăpătă de sub control tocmai datorită acestor privatizări, printre altele, a prăbușit nivelul de trai al muncitorilor urbane. Și, aşa cum am amintit, Polonia a beneficiat după 1989 de o reducere substanțială a datoriei sale externe (50%), pe când România și-a epuizat rapid capitalul de imagine câștigat cu ocazia revoluției anticomuniste în timpul „mineradelor” orchestrate fără scrupule de către noua clasă politică.

Fără a lua în calcul aceste considerente, noua intelectualitate de dreapta a căutat sistematic să pună pe umerii dezavantajaților tranziției costurile culturale ale acesteia, în timp ce clasa politică și noua oligarhie i-au dat nota de plată în termeni materiali. Răspunderea pretins individuală, lenea, incapacitatea mentală sau apatia civică a populației – aceștia au fost factorii explicativi

furnizați de către intelectualitatea de dreapta pentru eșecul tranzitiei. Niciun cuvânt despre problemele structurale și despre responsabilitatea colectivă care ne incumbă tuturor, ca societate, pentru surmontarea acestora⁷. În schimb, s-au făcut pledoarii pentru reintroducerea votului capacitar, pentru protejarea democrației de tirania cantitativă a numerelor și pentru păstrarea acesteia ca apanaj intelectual și practic al unei reduse „aristocrații a spiritului” (Giugăl în Copilaș, 2017, 313-320). Cum să nu alimentezi astfel, în termenii lui Pasti, ideologia cotidiană a populației, prejudecățile împotriva elitelor, oricum și oricare ar fi ele, când prejudecățile elitelor împotriva populației au atins astfel de cote aberante? Și, în acest dialog al surzilor, vocea celor lipsiți de voce a fost estompată atât prin condescendență și ridiculizare culturală și mediatică, cât și prin deposidare materială sistematică. Nu în ultimul rând, în loc să păstreze o distanță critică față de putere, indiferent de coloratura politică a acesteia, intelectualii publici s-au raliat fără rest regimului Băsescu și, între 1997 și 2000, regimului Constantinescu. S-a perpetuat astfel, în ciuda anticomunismului oportunist virulent, modelul intelectualului comunista obedient față și stipendiat de către putere (Tudor și Gavrilăescu, 2002, 251-252). Apoi, dacă precariatul era admonestat pentru că nu ar fi fost capabil de a se adapta la individualismul competitiv al tranzitiei, fosta nomenclatură comunista era incriminată în bloc pentru toate neajunsurile din perioada anterioară, fapt care confirmă cu prisosință utilizarea unui dublu standard. Numai că, aşa cum i-a atras atenția Adam Michnik lui Gabriel Liiceanu, nu poți blama o categorie per ansamblu, și aşa „impropriu” decupată din întregul social, pentru niște culpe morale totuși individuale. Nu se poate generaliza nepermis de mult, mai ales într-un context atât de turbulent și de instabil cum era cel de la începutul anilor 1990, riscându-se compromiterea unor oameni pe viață prin intermediul unor acuze pripite în cel mai bun caz (Iovănel, 2017, 81;

Michnik, 2001, 163-164, 172). Până la urmă, doar comunismul atât de detestat de către intelectualii publici opera cu vini colective, atribuind obstrucționarea progresului unor anumite clase sociale.

Dogmatismul și ermetismul cultural al dreptei intelectuale conservatoare a atras, într-o primă fază, înainte de coagularea vizibilă a unor critici progresiste – critici substantive și pertinente din partea dreptei liberale. S-a încetătenit astfel sintagma „boierii minții”, prin care grupul intelectual cu acces privilegiat la resursele de producție culturală era acuzat, pe bună dreptate, că îngreunează circulația ideilor și reproduce un comportament elitist, de castă, care numai democratic nu este (Matei, 2007; Matei și Momescu, 2010). Orientarea anti-democratică a „boierilor minții” este dată și de cultul interbelicului ca pretins apogeu al dezvoltării intelectuale, politice și economice a României (Murgescu, 2010, 250-267; Iliescu, 2006, 15). Între aceștia și anticomunismul (neo)legionar mai sus discutat, distanță este, fără a intra în amănunte, care sunt multe și țin în primul rând de filonul heideggerian care alimentează, în diferite dozaje, ambele tabere, una de grad, nu una de natură: ambele poziții sunt deci recoscibile în interiorul aceleiași ontologii politice. În plus, obsesia intelectualilor publici pentru ceea ce percep a fi drept un rău metafizic radical care atacă din toate părțile societatea românească, împreună cu absența unei culturi a dialogului, orice critică fiind întâmpinată fie prin ironie, fie prin autovictimizare, fie ca un lînsaj public (Iliescu, 2006, 46-47), duce cu gândul la același tip de dihotomie specific ideologiilor manheiste: noi reprezentăm binele, deci orice critici sunt aduse demersurilor noastre intelectuale (și ocazional politice) nu pot veni decât din partea forțelor răului. Doar că aceștia uită un lucru esențial: „Obsesia pentru combaterea răului conduce la cea mai intensă propagare a Răului” (Iliescu, 2006, 164).

În afara conservatorismului și, mai ales, a neoconservatorismului intelectualilor pu-

blici din România, asupra cărora voi insista în cadrul componentei teologice a postcomunismului, mai există un alt curent cultural care a captivat destui intelectuali, și anume postmodernismul. În perfectă alinieră cu neoliberalismul, postmodernismul a contribuit la rândul său la relativizarea și la „culturalizarea” unor probleme eminamente social-economice. A clamat de asemenea și sfârșitul ideologiilor ca sfârșit al marilor metanarațiuni, mai ales a defunctei ideologii comuniste, dincolo de orizontul cărora ar fi fost posibilă acum libertatea neîncătușată. Totul pe fondul consumerismului hedonist occidental și a unui adevărat cult al multiculturalismului care, exacerbat, poate conduce la izolarea și autosuficiența grupurilor minoritare, periclitând astfel solidaritatea socială, precondiția esențială oricărui sistem democratic (Țichindeleanu, 2016, 118-119; Pavel, 1998, 168-170; Harvey, 2002, 69-70, 113-114, 348).

Componenta culturală a postcomunismului nu ar fi completă în cazul în care ar fi redusă strict la „marea cultură”. Problematici mai aplicate și, uneori, mai tehnice se impun a fi analizate în tandem cu cea a culturii aşa cum este profesată ea de către „boierii minții”: am în vedere aici educația, jurnalismul și literatura.

În ceea ce privește educația, impactul măsurilor neoliberale se observă în primul rând în învățământul superior, unde universităților li se pretinde tot mai mult să funcționeze ca niște firme care gestionează și oferă cunoaștere pe piața educațională pentru a fi achiziționată de către studentul-client, totul în numele autofinanțării și al câștigării de proiecte europene și nu numai, un bun prilej de a crea sau consolida rețele de nepotism și de a proteja nulitați vulnerabile din punct de vedere științific. Dar cunoașterea nu este o marfă, pentru că „stocul” de cunoaștere livrat de instituțiile de învățământ superior și cele de cercetare nu scade și crește în mod cantificabil. La fel, nici universitățile nu sunt „întreprinderi”. Concluzia aceasta a de-

venit foarte pregnantă mai ales după eșecul universităților private, care, investind tot mai puțină cunoaștere/muncă în diplomele oferite absolvenților, le-au depreciat substanțial, iar acest fenomen a reverberat, după principiul dominoului, și înspre universitățile de stat (Cernat în Copilaș, 2017, 160-168; Reisz în Copilaș, 2017, 169-175; Reisz în Copilaș, 2017, 177-188; Guțu în Copilaș, 2017, 233-240).

În mass-media, desprinderea de controlul politic în postcomunism a însemnat un evident pas înainte în raport cu perioada anterioară, comună. În acest caz, privatizarea a avut, într-o primă fază, efecte benefice, accesul la informații din surse diferite fiind o precondiție a civismului și a unei democrații funcționale. Nu trebuie să uităm, în acest context, șicanele făcute presei considerate de opozitie între 1990 și 1996, respectiv arestarea și intimidarea unor jurnaliști între 2000 și 2004. Numai că, gradual, ca pe orice piață, au început să apară concentrările, adică mari-le trusturi mediatici. În spatele lor au început să se profileze tot mai evident interese economice și politice particulare. Departe de a fi realmente eficiente, unele trusturi de presă au acumulat imense datorii la bugetul de stat, fapt pentru care sunt susceptibile la presiuni din partea politicului. Mai mult, sursele de finanțare ale acestor trusturi nu sunt făcute publice, ceea ce conduce din nou la ideea că, dincolo de libertatea de exprimare, sunt mize mult mai mari în joc. Iar statul, care poate utiliza aceste vulnerabilități ale trusturilor de presă în încercarea de a oferi vizibilitate și credibilitate agendei politice conjuncturale, rămâne prezent, prin intermediul Consiliului Național al Audiovizualului, în mass-media privată. În absența acestei instituții, care impune reglementări în privința publicității, a conținuturilor difuzate și a raportului dintre programele românești, europene și cele ale unor terțe state – calitatea mass-mediei românești ar fi cu siguranță mult mai îndoelnică decât este în prezent (Stănuș, 2012, 106-108, 139-140, 184; Baya, 2009, 78).

În sfârșit, literatura postcomunistă este traversată de tot felul de ideologii și conflicte intergeneraționale. Mituri și ideologii foarte active înainte de 1989, cele conspiraționiste și/sau protocroniste, își fac loc și în literatură contemporană, fiind asociate cu diferite genuri de consum: science-fiction, romane polițiște etc. (Iovănel, 2017, 183-196). Aș remarcă la o primă impresie faptul că, dincolo de cultura „mare”, filosofică, dominată de către intelectualii publici, literatura este impregnată într-o mai mare măsură de pre-judecăți și stereotipii specifice ideologiei cotidiene a populației, respectiv marotelor național-comuniste ale fostei Securități. Aș cum am constatat, ambele direcții sunt problematice.

În concluzie, sentința lui Julien Benda de acum aproape un secol cum că intelectualii, apropiindu-se prea mult de putere, își trădează menirea critică și universalistă, aceea de căutători ai adevărului pus în slujba binelui comun (Benda, 2008, 104-115), rămâne în continuare valabilă. Intelectualii postcomuniști au călcat astfel pe urmele politicienilor postcomuniști (Marga, 2016, 353), care la rândul lor s-au amestecat, în bună măsură, cu noua oligarhie postcomunistă.

Concluzii: de la dictatura întregului la răzbunarea particularului

Concluziile acestui vast studiu se impun practic de la sine. Fuzionând într-un întreg proteic, dinamic și mutual constitutiv, componentele mai sus analizate ale postcomunismului se potențează reciproc în procesul, voluntar și involuntar deopotrivă, de menținere a hegemoniei discursului neoliberal în România. Dintre toate aceste componente, cea care le unifică într-un tot coerent și le proiectează într-o direcție specifică este cea ideologică. Ea le încadrează pe toate celelalte și le conferă sens doar prin raportarea la

ea în primul rând, respectiv prin raportarea una la celalătă, în al doilea rând. Dacă ne uităm la alte state est-europene, care încep să alunecă pe panta unui naționalism tot mai amenințător, ar părea că situația în care ne aflăm nu este chiar atât de regretabilă. Si totuși, utilizarea unor probleme externe, cum este cea a naționalismului în ascensiune, sau a unor foste probleme, invocând fără încetare falsul pericol al unei resurgențe a comunismului atunci când este vorba de unele minime revendicări sociale – de cele mai multe ori, acestea trec neobservate, fiind sub nivelul preocupărilor intelectualității publice – pentru a decredibiliza și condamna aprioric orice formă de „dreptate distributivă”, aşa cum o numea filosoful politic John Rawls, mi se pare nu numai imorală, ci extrem de periculoasă. Adâncirea clivajelor sociale deja enorme nu face decât să erodeze democrația fragilă în care trăim, să ridice nivelul infracționalității și, nu în ultimul rând, să accelerize depopularea țării.

Dacă regimul communist a oferit drepturi economice și sociale populației, fie ele și minimale, interzicându-le în schimb pe cele politice și culturale, postcomunismul oferă din plin drepturi culturale și politice, neglijându-le însă pe cele economice și sociale. În primul caz, absența drepturilor cultural-politice a făcut ca drepturile structurale, cele economico-sociale, să fie percepute ca irelevante de o tot mai mare parte a populației, în special de către tineretul urban; în ultimul caz, diminuarea acestor drepturi substanțiale le proiectează în derisoriu pe cele culturale-politice. Pe cale de consecință, abundența unui anumit tip de drepturi nu va compensa niciodată absența celorlalte. Drepturile social-economice și cele cultural-politice nu au sens decât împreună, atunci când pot să se pună în valoare unele pe altele.

Ceea ce este îngrijorător în postcomunism este faptul că atât capitalul social, cât și cel uman se depreciază. Nu mai avem încredere unii în alții, investim tot mai puțin în noi însine din punct de vedere al cunoaște-

rii, fapt pentru care sistemul de învățământ subfinanțat și nevoit să se bazeze, din acest motiv, pe cadre didactice nu foarte competente, mai ales la nivel preuniversitar – este direct responsabil. În ciuda unor idei preconcepute, capitalul social era grav deteriorat și în perioada comunistă, când „teama instituțională” împiedica formarea unei societăți coeziive, în ciuda retoricii propagandistice oficiale. Însă capitalul uman a sporit în timpul comunismului, nivelul învățământului a crescut, în paralel cu procesul de urbanizare/industrializare, chiar dacă nu a beneficiat de un debușeu civic pe măsură, adică de o democrație reală și funcțională care să permită fructificarea nestingherită a competențelor acumulate, nu punerea lor în slujba unui proiect de modernizare coercitiv și complet lipsit de înțelegere față de libertatea negativă (individuală), așa cum o numește Isaiah Berlin (Sandu, 1999, 29).

Dacă ținem cont de ideile pe care le-a vehiculat în prelegerile sale de istorie a filosofiei, Hegel ar fi considerat probabil comunismul (românesc și nu numai) un fel de dictatură a generalului, a întregului, evident, aplicată inevitabil prin intermediul unei particularități cu potențial generic (proletariatul condus de către partid). Dar realitatea su-

combă întotdeauna în fața unei idei de societate perfectă în plan teoretic, din cauza dinamicii imperfekte care constituie totuși motricitatea și esența devenirii sale. O astfel de idee a fost și republica platoniciană, pe care Hegel o admira, dar căreia i-a contestat utilitatea practică (Hegel, 1963, 544). Orice idee emancipatoare trebuie să ghideze realitatea sub forma idealului, nu să i se substitue anulându-i contradicțiile care o fac posibilă și îi relevă în același timp obiectivele ca absențe surmontabile, chiar dacă nu integral. Din acest punct de vedere, dictatura întregului comunist a contribuit în mare măsură la răzbunarea particularului postcomunist. Unde se va ajunge de aici încolo nu știm și nici nu putem anticipa. Dar dacă nu vom reuși să construim un model de societate care să ia în calcul și binele comun, sau în primul rând binele comun, nu numai interesele separate, atomizate, ale indivizilor, este foarte posibil ca problemele mai sus enumerate și discutate să se amplifice. Dictatura întregului a reprezentat o experiență istorică aparte care și-a dovedit din plin limitele, dar asta nu trebuie să ne facă să uităm dictonul hegelian conform căruia adevărul rămâne totuși întregul (Hegel, 2000, 18).

Note

¹ Într-o formă considerabil extinsă, acest studiu a fost publicat în mai multe părți pe portalul de critică socială și politică *Baricada*, <http://ro.baricada.org/>.

² (Tamás, 2001, 208-251). Holmes discută de asemenea despre naționalismul postcomunist, dar îl atribuie mai degrabă „vidului ideologic” de după 1989, fără a îl relaționa cu național-comunismul care l-a anticipat în bună măsură (Holmes, 2004, 41).

³ Vezi, pentru perspectiva asupra ideologiei adoptată în cadrul acestui articol, respectiv pentru relația ideologie-discurs, lucrarea clasică a lui Ernesto Laclau și Chantal Mouffe, (Laclau și

Mouffe, 2001) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, London, New York, Verso Books, 2001.

⁴ (Pasti, 2006, 48). Sunt mai degrabă sceptic în raport cu această concluzie a lui Pasti: nu neapărat capitalismul extern, ci modernitatea de factură filosofică iluministă, care întreține cu capitalul o relație extrem de complicată și imposibil de dezvoltat aici, a contribuit la implementarea și consolidarea drepturilor minorităților în România. Vezi în acest sens Ridha în Sîrbu, Polgár, 2009, 158.

⁵ Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranzitiei. Ce va fi „după”*, Iași, Editura Polirom, 2004, p. 161. (Zamfir, 2004, 161). Alianța cu Uniunea

Sovietică era problematică încă din anii 1960, iar după 1991, anul colapsului proiectului sovietic, Rusia postcomunistă a fost unul dintre statele cele mai devote terapiei de soc neoliberale, adâncindu-se în scurt timp într-o criză economică și socială de proporții.

⁶ Vezi cazul satului Nadăș, care a fost restituit integral, cu toate terenurile aferente, și pe baza unor documente false, familiei Colțeu. Biriş în Copilaș, 2017, 267-277. Ioan Biriş, „De la mit

la jaf. Cazul satului Nadăș, județul Arad”, în Copilaș, *Marele jaf*, pp. 267-277.

⁷ Un exemplu de incapacitate de a înțelege sau de rea voință pur și simplu în ceea ce privește productivitatea scăzută a muncii în România comparativ cu alte state europene este atribuirea acesteia lenei și dezinteresului muncitorilor, nu tehnologizării insuficiente a proceselor de producție. Vezi Boguș în Copilaș, 2017, 245-246.

Bibliografie

- Ban, C. (2014) *Dependență și dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, traducere de Ciprian Șiulea. Cluj-Napoca: Tact.
- Barbu, D. (2004) *Republica absentă. Politică și societate în România postcomunistă*. București: Nemira.
- Baya, A. (2009) *The Concentration of Media Ownership in Romania*. Iași: Institutul European.
- Băcanu, H. (2017) Ideologia tranzitiei în România celei de-a Doua Republici, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 15-27.
- Băsescu, T. (2009) *Discursuri în Parlament, 2004-2009*. București: Monitorul Oficial.
- Benda, J. (2008) *Trădarea cărturarilor*, traducere de Gabriela Creția. București: Humanitas.
- Berescu, C. (2017) Câte ceva despre arta evacuării în România anilor 2000 cu scurte observații asupra unor probleme de fiziologie morală, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 112-122.
- Biriş, I. (2017) De la mit la jaf. Cazul satului Nadăș, județul Arad, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 267-277.
- Blyth, M. (2015) *Austeritatea. Istoria unei idei periculoase*, traducere de Silvia Dumitrache. Cluj-Napoca: Tact.
- Boguș, A. (2017) Câteva considerații asupra exploatarii muncitorilor români, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 241-253.
- Borțun, V. (2017) Corupția ucide... la fel și anticorupția, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 152-157.
- Buden, B. (2012) *Zonă de trecere. Despre sfârșitul postcomunismului*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu. Cluj-Napoca: Tact.
- Cernat, M. (2017) De căți săraci sau femei bătute e nevoie ca să te faci conferențiar universitar?, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 160-168.
- Cinpoes, R. (2013) Romania, în R. Mezler și S. Serafin (ed.), *Right-wing extremism in Europe. Country Analyses, Counter-Strategies and Labor-Market Oriented Exit Strategies*, Berlin: Friedrich Ebert Foundation, 169-198.
- Copilaș, E. (2015) Naționalismul de dreapta în România postcomunistă: implicații ideologice și impact politic, în S. Mișcoiu și V. Naumescu (ed.), *What Is Left From the Left-Right Cleavage? A Comparative Perspective*, București: Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, 187-206.
- Copilaș, E. (2017) Național-comunismul ca excepționalism? O punere în perspectivă, în V. Mihăilescu (coord.), *De ce este România astfel? Avatarurile excepționalismului românesc*, Iași: Polirom, 208-249.
- Crețu, G. (2014) Jefuirea speranței sau despre cum ne-am furat singuri căciula, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 99-112.

- Dohotaru, A. (2016) Marșul comemorativ „Suntem egali, nu ilegali”, în A. Dohotaru, H. Harbula și E. Vincze (ed.), *Pata*, Cluj: Fundației pentru Studii Europene, 128-137.
- Dohotaru, A. (2016) Scena antropologiei performative este cea a activismului stradal, oferind participanților o senzație de nădejde, împuternicire și solidaritate, în A. Dohotaru, H. Harbula și E. Vincze (ed.), *Pata*, Cluj: Fundației pentru Studii Europene, 62-95.
- Domnișoru, C. (2017) Avansul măsurilor neoliberale în sănătate: o scurtă retrospectivă, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 210-221.
- Ernu, V. (2013) *Sunt un om de stânga*. Chișinău: Cartier.
- Ernu, V. (2017) De la naționalizare la privatizare și despre mită-craie, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 222-232.
- Ernu, V. et al. (coord.) (2008) *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*. Chișinău: Cartier.
- Fukuyama, F. (1992) *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, traducere de Mihaela Eftimiu. București: Paideia.
- Gaiu, C. (2014) Anul 2004: perdantul, în F. Poenaru și C. Rogozanu (coord.), *Epoca Traian Băsescu*, Cluj-Napoca: Tact, 19-30.
- Gallagher, T. (2005) *Furtul unei națiuni. România de la comunism încoace*, traducere de Mihai Elin, Delia Răzdolescu și Horia Barna. București: Humanitas.
- Giugăl, A. (2017) Occident fără Occident sau despre discursul demagogic al elitelor autohtone, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 313-320.
- Goțu, M. (2014) *Afacerea Roșia Montană*. Cluj-Napoca: Tact.
- Guțu, D. (2017) Ce facem cu doamna Iordache? Scurt eseu despre privatizarea sănătății, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 189-195.
- Guțu, D. (2017) POSDRU, suflete moarte, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 233-240.
- Harvey, D. (2002) *Condiția postmodernității. O cercetare asupra originilor schimbării culturale*, traducere de Cristina Gyurcsik și Irina Matei. Timișoara: Amarcord.
- Hegel, G. W. F. (1963) *Prelegeri de istorie a filozofiei*, traducere de D. D. Roșca, vol. I. București: Academiei Republicii Populare Române.
- Hegel, G. W. F. (2000) *Fenomenologia spiritului*, traducere de Virgil Bogdan: București: IRI.
- Hermet, G. (2007) *Sociologia populismului*, traducere de Dan Burcea. București: Artemis.
- Holmes, L. (2004) *Postcomunismul*, traducere de Ramona Lupașcu. Iași: Institutul European.
- Iliescu, A. P. (2006) *Anatomia răului politic*. București: Ideea Europeană.
- Iliescu, A. P. (2013) Mitul purificării în România postcomunistă, în S. Gherghina și S. Mișcoiu (ed.), *Miturile politice în România contemporană*, Iași: Institutul European.
- Iliescu, A. P. (2017) Denaturarea neoconservatoare a liberalismului, în S.A. Matei, C. Dobrescu și E. Copilaș (ed.), *Liberalismul: pro și contra. O idee ce refuză să moară, deși nu știe ce o ține în viață*, Iași: Adenium, 181-193.
- Iliescu, A. P. (2017) Farsa reformei și responsabilitatea intelectualilor publici, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 78-91.
- Iovănel, M. (2017) *Ideologiile literaturii în postcomunismul românesc*. București: Muzeul Literaturii Române.
- Karnoouh, K. (2014) *Raport asupra postcomunismului și alte eseuri incorecte politic*. Suceava: Alexandria Publishing House.
- Karnoouh, C. (2016) *Pentru o genealogie a globalizării. Eseuri critico-filosofice ale unui sceptic în acțiune*, traducere colectivă. Suceava: Alexandria Publishing House.
- Kideckel, D. A. (2010), *România postsocialistă. Munca, trupul și cultura clasei muncitoare*, traducere de Șerban Vaetisi. Iași: Polirom.
- Kligman, G. și Verdery, K. (2015) *Tărani sub asediul. Colectivizarea agriculturii în România (1949-1962)*, traducere de Justina Bandol. Iași: Polirom.
- Laclau, E. și Mouffe, C. (2001) *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*. London, New York: Verso Books.

- Marga, A. (2016) *Gândirea altfel. Studii românești*. Cluj-Napoca: Ecou Transilvan.
- Matei, S. A. (2007) *Boierii minții. Intelectualii români între grupurile de prestigiu și piața liberă a ideilor*. București: Compania.
- Matei, S. A. și Momescu, M. (coord.) (2010) *Idoliu forului. De ce o clasă de mijloc a spiritului este de preferat „elitei” intelectualilor publici*. București: Corint.
- Meiksins Wood, E. (2015) *Originea capitalismului*, traducere de Veronica Lazăr. Cluj-Napoca: Tact.
- Michnik, A. (2017) *Restaurația de catifea*, traducere colectivă. Iași: Polirom.
- Murgescu, B. (2010) *România și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2000)*. Iași: Polirom.
- Negură, P. (2016) Republica Moldova la un sfert de veac de tranziție. Între un comunism ratat și un capitalism neînceput?, în P. Negură, V. Sprânceană și V. Ernu (coord.), *Republica Moldova la 25 de ani. O încercare de bilanț*, Chișinău: Cartier, 19-52.
- Ovidiu Ț. (2017) Despre racism postcomunist, anticomunism și decolonizare, în E. Copilaș, (coord.), *Sfârșitul istoriei se amâna. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, pp. 230-235.
- Panțu, A. (2017) Privatizările României post-comuniste, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 113-121.
- Pasti, V. (2006) *Noul capitalism românesc*. Iași: Polirom.
- Pasti, V. (2017) Liberalismul românesc post-comunist, în S. A. Matei, C. Dobrescu și E. Copilaș, (ed.), *Liberalismul: pro și contra. O idee ce refuză să moară, deși nu știe ce o ține în viață*, Iași: Adenium, 74-118.
- Pasti, V. (2017) Realitatea și imaginul *marelui jaf postcomunist*. O abordare sociologică, în E. Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfui și revanșa capitalismului*, Iași: Adenium, 44-66.
- Pavel, D. (1998) *Cine, ce și de ce? Interviuri despre politică și alte tabuuri*. Iași: Polirom.
- Pleșu, A., Patapievici, H. R. și Liiceanu, G. (2016) *O idee care ne sucește mințile*. București: Humanitas.
- Poenaru, F. (2017) *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*. Cluj-Napoca: Tact.
- Polany, K. (2013) *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre*, traducere de Ciprian Șulea. Cluj-Napoca: Tact.
- Polgár, A. (2015) *Politica*. Cluj: Idea Design & Print.
- Reisz, R. (2017) De ce universitatea nu este o întreprindere? (sau De ce universitatea?), în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amâna. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 169-175.
- Reisz, R. (2017) Mărirea și decăderea învățământului superior privat în România, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amâna. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 177-188.
- Ridha, L. (2009) Cum să scapi de modernitate. Odisee vestică și securtături estice, în A. Sîrbu și A. Polgár (coord.), *Genealogii ale postcomunismului*, Cluj: Idea Design & Print, 145-165.
- Rogozanu, C. (2013) *Carte de muncă*. Cluj-Napoca: Tact.
- Sandu, D. (1999) *Spațiul social al tranziției*. Iași: Polirom.
- Schwartz, D. (2017) De la „forță puternică cu înaltă disciplină civică” la „urangutani programabili la cerere”. Degradarea imaginii publice și a comunităților minerești în post-socialism”, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amâna. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 89-99.
- Shafir, M. (1985) *Romania. Politics, economics and society. Political stagnation and simulated change*. London: Frances Pinter.
- Stănculescu, M. S. și Berevoescu, I. (2004) În încheiere... România este și a lor, în M. S. Stănculescu și I. Berevoescu (coord.), *Sărăc lipit, caut altă viață! Fenomenul săraciei extreme și al zonelor sărăcate în România 2001*, București: Nemira, 401-408.
- Stănuș, C. (2012) *Libertatea de expresie, mass-media și politica în România postcomunistă*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană.
- Stiglitz, J. (2005) *Globalizarea. Speranțe și deziluzii*. București: Economică.
- Stoica, C. A. (2004), From Good Communists to Even Better Capitalists? Entrepreneurial Pathways in Post-Socialist Romania. *East European Politics and Societies*, 2, 236-280.

- Stoica, C. A. (2017) Capitalism postcomunist *a la roumaine?*, în V. Mihăilescu (coord.), *De ce este România astfel? Avatarurile exceptionalismului românesc*, Iași: Polirom, 250-276.
- Stoica, C. A. (2017) Elemente pentru o schiță a capitalismului politic postcomunist, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 16-26.
- Ștefănescu, B. (2013) *Postcommunism/Postcolonialism: Siblings of Subalternity*. București: Universitatea din București.
- Tamás, G. M. (2001) *Idola tribus. Esența morală a sentimentului național*, traducere de Marius Tabacu și Stefan Borbély. Cluj-Napoca: Dacia.
- Tamás, G. M. (2014) *Postfascism și anticomunism. Intervenții filosofico-politice*, traducere de Teodora Dumitru și Attila Szigeti. Cluj-Napoca: Tact.
- Totok, W. și Macovei, E. I. (2016) *Între mit și bagatelizeare. Despre reconsiderarea critică a trecutului, Ion Gavrilă Ogoranu și rezistența armată anticomunistă din România*. Iași: Polirom.
- Tudor, M. și Gavrilăescu, A. (2002) *Democrația la pachet. Elita politică în România postcomunistă*. București: Compania.
- Țichindeleanu, O. (2016) *Contracultură. Rudimente de filosofie critică*. Cluj: Idea Design & Print.
- Verdery, K. (1991) *National Ideology Under Socialism. Identity and Cultural Politics in Ceaușescu's Romania*. Berkeley, Los Angeles, Oxford: University of California Press, 1991.
- Vesalon, L. (2017) *Ecologia politică a postcomunismului*. Timișoara: Universitatea de Vest.
- Vincze, E. (2014) Glocalizarea neoliberalismului în România prin reforma statului și dezvoltarea antreprenorială, în F. Poenaru și C. Rogozanu (coord.), *Epoca Traian Băsescu*, Cluj-Napoca: Tact, 245-276.
- Vincze, E. (2016) Cercetarea activistă este un gest politic care rezultă în acțiuni practice ce își propun să schimbe ceva în relațiile de putere în favoarea celor nedreptățiți, în A. Dohotaru, H. Harbulă și E. Vincze (ed.), *Pata*, Cluj: Fundației pentru Studii Europene, 42-61.
- Vrăbiescu, I. (2017) Mai puțin cetățean. Despre regulile nevăzute ale deposedării de cetățenie, în E. Copilaș (coord.), *Sfârșitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Târgoviște: Cetatea de Scaun, 102-111.
- Zamfir, C. (2004) *O analiză critică a tranzitiei. Ce va fi „după”*. Iași: Polirom.

Schimbări în educația românească în perioada de tranziție postcomunistă. Efecte asupra tinerei generații

Sorin Mitulescu*

Institutul de Științe ale Educației, București

Abstract: The system of education during communism had many shortcomings: underfinancing, low performance, regret and even social discrimination (despite praise from official propaganda on „free education”). The post-communist education reform has been corrective and reactive, driven by global pressures and limited by budget constraints but not only. The comparison at the level of several post-communist countries highlighted their common orientation. Romania has similarly embraced the imitative modernization process in line with Western values, privatization (partial), liberalism, the adoption of the Bologna process in higher education. The results of youth opinion polls since 1996, conducted within the Center for Studies and Certification for Youth Problems, have allowed us to analyze how transition youth reacted to education reforms. Although the reforms responded to unsatisfied needs in the communist period, the result was not an increase in the interest and trust of young people in school. The rate of participation of young people in education, although significantly increased compared to the period of communism (especially in higher education), remains low in a comparative European context.

Keywords: corrective and reactive reforms, privatization in education, participation in education, intergenerational learning mobility, satisfaction with school.

Cuvinte-cheie: reforme corective și reactive, privatizare în educație, participare la educație, mobilitate educațională intergenerații, satisfacție față de școală.

Introducere

Judecarea tranziției (a postcomunismului) din perspectivă politică este o dezbatere mult prea extinsă și care lasă de multe ori loc abordărilor pur ideologice. De la glorificarea reașezării unei societăți sincronizate cu valorile civilizației occidentale (Vosganian, 2002) și până la acuzații grave de colonizare (Tichindeleanu, 2009) și acaparare secretă (perfidă) și trecând prin nuanțe intermediare (Pasti, Miroiu și Codără, 1997), aprecierile asupra tranziției și postcomunismului în România sunt dintre cele mai diverse.

Perspectiva sociologică asupra tranziției în educație și a efectelor sale asupra tineretului ar trebui să fie mai puțin cuprinzătoare (și ambițioasă). În schimb ar putea să încerce, pe baza informațiilor (nu foarte abundente) disponibile să urmărescă schimbările structurale produse în această perioadă în sistemul de educație și să evalueze efectele sociale din perspectiva importanței educației pentru tineri ca „beneficiari” ai unor „reformă” succesive.

În economia studiilor asupra tineretului în societățile postcomuniste referirea la educație ocupă un loc important atât pentru biografia Tânărului (la nivel individual), cât

* Institutul de Științe ale Educației, Str. Dr. Valea Argovei nr. 38, București. E-mail: sorin_mit@yahoo.com.

și pentru bunăstarea întregii societăți (dimensiune macrosocială). Urmărind din perspectiva beneficiarului de servicii de educație schimbările care s-au produs în perioada de tranziție – unele primite favorabil, altele controversate – vom putea să înțelegem mai bine ce dileme, ce așteptări și ce opțiuni a avut această generație Tânără a tranziției, dar totodată vom aduce mai multă cunoaștere și în ce privește dilemele, așteptările și opțiunile societății în ansamblu.

Articolul pornește de la o inventariere a principalelor schimbări produse în sistemul de educație din România în perioada de tranziție postcomunistă, în comparație cu ceea ce s-a întâmplat în alte societăți ex-comuniste. Ne vom opri asupra unor schimbări în ceea ce privește finanțarea învățământului, a raportului dintre învățământul public și cel privat și vom analiza câteva dintre consecințele acestor schimbări în planul inegalității de sanse și al accesibilității educației.

Partea a doua a articolului urmărește reacția principalilor beneficiari ai reformelor – tinerii, la schimbările amintite. Sunt identificate noi atitudini în ce privește școala, mobilitatea educațională, aspirațiile și planurile de carieră.

Metodologie

Analiza noastră vizează în principal situația din România postcomunistă. În această tentativă ne-am servit de analize primare, dar mai ales secundare folosind rezultate ale unor studii existente (unele chiar din perioada tranziției, altele chiar mai vechi) proprii sau aparținând altor autori. Totodată am apelat și la metoda comparației utilizând acolo unde s-a putut date din mai multe țări foste comuniste care au parcurs un proces cu schimbări pe alocuri asemănătoare, iar din alte puncte de vedere specifice (naționale), profitând din acest punct de vedere de participarea la proiectul internațional Harmony¹.

Din perspectiva sistemului de educație, tranziția ar putea fi considerată ca desfășurându-se din 1990 până la momentul adoptării Legii educației din 2011. Aceasta neînsemnând că reformele s-ar fi oprit odată cu adoptarea legii respective sau că educația din România ar fi atins atunci nivelul din țările dezvoltate sau că s-ar fi eliminat complet toate caracterisitice moștenite de la sistemul anterior, de tip comunist.

Punctul de plecare

Când judecăm schimbările și evoluția sistemului în anii reformelor de tranziție trebuie să ne raportăm și la punctul de plecare sau, altfel spus, la situația din epoca anterioară tranziției, cea comună. Mai ales că se manifestă o tendință a opiniei publice de „idealizare” a trecutului apropiat și de raportare excesiv critică la prezent, mai ales atunci când este vorba despre reforma în educație. Analize de istorie recentă (Murgescu, 2014) au demonstrat numeroasele racile ale sistemului din acel timp. În perioada comunismului, dincolo de succesele incontestabile înregistrate în privința reducerii ratei analfabetismului și a creșterii înrolării în învățământul secundar (ajunsă la 88% în 1989), calitatea educației lăsa mult de dorit. România nu aloca învățământului mai mult de 2,2% din PIB, nici acesta foarte mare, țara aflându-se (și atunci ca și în prezent) pe unul dintre ultimele locuri din Europa din acest punct de vedere. Tot la urma ierarhiei europene se găsea România (între 21 de state care furnizaseră date unei anchete a UNESCO la începutul anilor '70) și în privința ratei de înscriere în învățământul universitar cu numai 5,2% în rândul tinerilor de vîrstă 20-24 de ani. Si aşa cum este cunoscut, anii '80 au adus închiderea sau comasarea unor facultăți (deci implicit și reducerea numărului de locuri în învățământul superior), numărul acestor subdiviziuni

organizatorice ajungând de la 195 în 1969, la numai 101 în 1989, ceea ce a coincis și cu reducerea drastică a numărului de studenți: ajuns la un maxim al perioadei comuniste de 39.049 de absolvenți în 1982, învățământul superior românesc urmează apoi o traiectorie descendentală, scăzând până la 27.620 de absolvenți în 1989 (Comisia Națională de Statistică, 1991, 145).

Pe de altă parte, sunt autori ca Holmes (1997) care explică revoluțiile din 1989 tocmai prin tensiunile dintre populația deținătoare a unui stoc de educație considerabil și modul de organizare socială bazat pe forță.

Dar și din perspectiva accesibilității și a egalității de șanse, sistemul comunist oferea mult mai puțin decât avea pretenția. Un studiu realizat chiar la sfârșitul anilor '80 de Centrul de cercetări sociologice al Universității București semnala că școala românească, contrar celor afirmate în discursul oficial din acea vreme (că educația ar fi un factor al omogenizării sociale etc.), în realitate, preluna (din societate) o situație de inegalitate pe care în loc să o atenueze, o reproducea. Cercetătorii observau că în mod special în treapta a II-a a majorității liceelor investigate se manifesta o semnificativă stratificare a elevilor în funcție de originea lor socială: în timp ce fiii de intelectuali se găseau în clase cu profil „non-manual” (farmacie, laborator, matematică-fizică, artă), fiii de muncitori, chiar dacă prezenti și ei în aceleși licee, învățau în clase cu profil de „meserii manuale”: mecanică, electrotehnică, materiale de construcții, prelucrarea lemnului (Cazacu, 1988, 110-113).

Primele reforme în România postcomunistă

Literatura de specialitate nu este foarte generoasă în a oferi analize și sinteze asupra schimbărilor realizate în sistemul de în-

vățământ românesc pe parcursul tranzitiei. Cu câteva excepții notabile, analizele (chiar dacă aparținând unor autori din România) se găsesc în cuprinsul unor volume internaționale cu obiective comparative.

Texte care să descrie sintetic schimbările parcurse găsim mai degrabă în paginile presei cotidiene. Iată cum prezintă un ziar din Galați începuturile tranzitiei:

În primii cinci ani de după Revoluție, învățământul a funcționat pe un vid legislativ, fiind reglementat doar de câteva prevederi din Constituția apărută în 1991. Cum o lege nu era elaborată la vremea aceea, a fost nevoie de o „Hotărâre pentru funcționarea învățământului în România” în 1990-1991. Cele mai importante modificări ale acestui act normativ au fost: desființarea treptei a doua de liceu, reînființarea învățământului religios și apariția a 70 de unități particulare, care funcționau după legislația interbelică.

În anul 1991, se înființează învățământul superior de scurtă durată, prin colegele universitare cu durata cursurilor de trei ani.

Prima Lege a Educației de după 1989 apare în 1995, în timpul mandatului ministrului Liviu Maior. Aceasta a fost modificată și completată de mai multe ori, la presunția studentilor ieșiti în stradă și a sindicaliștilor din învățământ (Artene-Penciu, 2005).

Analize mai elaborate au pus în evidență principalele schimbări realizate până la momentul adoptării Legii Educației din 2011 confirmând semnalele din mass-media (Tabel 1). Din cele sintetizate în Tabelul 1 ar rezulta că reforma postcomunistă a educației a fost în principal una corectivă și reactivă, urmărind pe de o parte să asigure atingerea unor obiective minimale cu mijloacele (bugetare) limitate de care autoritățile puteau să dispună, iar pe de altă parte să răspundă unor presiuni exterioare (globale) ce rezultau din dorința atingerii unor ținte de tipul integrării europene.

Tabel 1: Schimbări în arhitectura sistemului de educație din România în perioada tranziției

Anul	Schimbări, reforme	Justificări, observații
1990	<ul style="list-style-type: none"> Revenirea la învățământul obligatoriu de 8 clase în loc de 10. Eliminarea din curriculum a conținuturilor ideologice. 	Reforme corective. Se caută de către noile autorități un sistem de educație mai eficient în locul celui comunist care se mândrea cu durată mare, dar de fapt nu putea asigura decât o calitate slabă a educației.
1991	<ul style="list-style-type: none"> Adoptarea noii constituții cu prevederi referitoare la o educație universal-pluralistică, democratică. Se garantează învățământul în limba maternă pentru toate minoritățile etnice. Profesorii, degrevați de obligațiile extracurriculare. Limitarea numărului de copii dintr-o clasă la 36. Se permite inițiativa privată în învățământul superior. 	Fază de stabilizare bazată pe cerințele noii Constituții de a se asigura pentru toți copiii accesul neîngăduit la toate nivelurile și tipurile de învățământ
1995	<ul style="list-style-type: none"> Prima Lege postcomunistă a educației. Schimbări în conținutul curriculei: se acordă un interes special competențelor tehnologice și celor de comunicare în limbi străine. 	Se dorește sprijinirea proiectului politic național de integrare europeană cât mai rapidă.
2003	<p>Amendamente la Legea educației:</p> <ul style="list-style-type: none"> Extinderea duratei învățământului obligatoriu (revenirea la 10 ani). Scăderea vârstei de începere a educației obligatorii de la 7 la 6 ani. Stabilirea traseelor pe care se poate ajunge la absolvirea celor 10 ani de școală obligatorie: prin școlile de meserii sau prin înscrierea la liceu. 	Se încearcă apropierea de un model european de educație.
2005	<ul style="list-style-type: none"> Măsuri vizând să asigure o mai mare mobilitate pentru student, dar și pentru profesorii din învățământul superior: trecerea de la ciclul de licență de 3 ani, urmat de 1-2 ani de master. Creșterea autonomiei universitare. 	România se înscrie în Procesul Bologna.
2011	<ul style="list-style-type: none"> Noua Lege a educației naționale prevede introducerea clasei pregăitoare (preluată de la grădiniță). Limitarea numărului maxim de elevi dintr-o clasă la 30. Perfecționarea metodologii de evaluare (acreditare) a instituțiilor de învățământ. Schimbări în metodologia finanțării publice a educației: o mai mare responsabilitate pentru autoritățile locale. 	S-a încercat și transferul clasei a IX-a de la liceu la școala generală, dar odată cu schimbarea guvernului în 2012 s-a renunțat la această măsură.

Sursa: Barzea și Fartușnic (2003); Curaj, Scott și Vlăsceanu (2012); Dumbrăveanu (2007); Jigău, (2008).

Nu de puține ori reformele au fost abandionate pe parcurs, apoi reluate și iar opriate, în funcție de orientarea specifică unui guvern sau altul sau chiar a unui anumit ministru de

resort. Un raport recent al OECD (Kitchen, 2017, 248) menționa că în România, din 1989 până în prezent s-a succedat câte un ministru al educației odată la 9 luni.

Dar dincolo de aspectul său dezlănat, chiar haotic reforma învățământului românesc a urmat și ea în final cam aceeași traiectorie ca în celealte țări postcomuniste din Europa. Ceea ce nu înseamnă că astăzi educația din țările foste comuniste se prezintă într-o stare identică de la o țară la alta.

General sau specific în reforma educației în țările foste comuniste

Dacă pentru unii autori tranzitia țărilor din est s-a petrecut după un scenariu unitar, cu discrete nuanțe naționale [Buden (2012) consideră că schimbările constând în principal în aplicarea neoliberalismului nu diferă între ... Europa de Est și Rusia post-sovietică], pentru alții „*după 1989, țările fostului bloc comunist au trebuit să se reinventeze. Fiecare a făcut-o în felul ei, cu mai mult sau mai puțin succes*” (Ehl, 2009). Iar Leslie Holmes (1997, 395-396) caracteriza schimbările intervenite în educație (în toate țările postcomuniste, cu câteva excepții puțin semnificative, prin: *renunțarea la studierea obligatorie a marxism-leninismului și (în schimb) „legalizarea școlilor religioase” (în cazul nostru, introducerea religiei ca disciplină din „trunchiul comun” al curriculei școlare); deschiderea de școli cu finanțare privată (la diferite niveluri de la învățământul preșcolar până la cel terțiar); reducerea finanțării învățământului profesional*

în încercarea de a asigura fonduri publice suficiente pentru susținerea „școlarizării de bază”.

În privința sistemului de învățământ, datele par să confirme mai degrabă prima ipoteză.

Dacă în România anii de tranzitie au fost marcați de numeroase schimbări în arhitectura sistemului (după cum se poate vedea în cronologia prezentată în Tabelul 1), nici celelalte țări care au depășit comunismul nu au parcurs drumuri foarte diferite (Tabelul 2). Cu alte cuvinte, dincolo de anumite nuanțe naționale, schimbările (reformele) educației s-au produs după un calapod unitar rezultând în principal din problemele și provocările (comune) pe care mai toate țările comuniste le acuzau și în acest domeniu.

Tabelul 2, bazat pe informațiile furnizate de participanții la proiectul Harmony, pune în evidență prezența generală a unor procese de privatizare, descentralizare, euopenizare și internaționalizare a educației în perioada de tranzitie. În general, țările postcomuniste au adoptat valorile occidentale dominante și au promovat o „modernizare imitativă” (Wasilewski, 2013). Dintre exemplele prezentate, doar Rusia pare să fi promovat un model aparte, încercând să combine exigențele liberalizării cu impunerea autoritarismului. Educația este privită în perioada tranzitiei atât ca instituție cheie în procesul de modernizare prin asigurarea competențelor importante la nivelul capitalului uman, cât și ca mijloc de transmitere a ideologiei oficiale prin formularea agendei de socializare.

Tabel 2: Principalele schimbări (reforme) în sistemele de educație din câteva țări postcomuniste

Tara	Date importante în reforme
Bulgaria	1990 – refacerea autonomiei învățământului superior (diversificare și pluralism – noi specializări, noi instituții, privatizare); Din 1999 – demararea procesului Bologna; 2002 – Schimbări în modelul de finanțare a învățământului superior (introducerea taxelor); 2006 – evaluare națională externă; 2007 – reforma în preuniversitar (schimbări în structura sistemului, schimbarea modelului de finanțare-descentralizare); 2012 – introducerea învățământului preșcolar obligatoriu (2 ani); 2012 – Adoptarea unui Cadru național al calificărilor.

Țara	Date importante în reforme
Polonia	1990 – proces de diversificare, privatizare și pluralism în învățământul superior; 1993 – începerea procesului de descentralizare a managementului educațional; Din 1999 – demararea procesului Bologna; 1999 – reformă învățământului preuniversitar (schimbări în structură, descentralizare, schimbarea programelor de formare); 2002 – implementarea sistemului de evaluare externă a instituțiilor școlare; 2005-2006 – introducerea unui examen național la finalul liceului și renunțarea la examenele de admitere în facultăți.
Rusia	1992 – reformă sistemului de educație (o nouă formă de management școlar în acord cu noua structură administrativă, acceptarea învățământului privat, schimbări în obiectivele educației (introducerea educației patriotice); Din 1999 – demararea procesului Bologna.

Sursa: date proiect Harmony.

Cheltuielile publice cu educația și privatizarea postcomunistă

Așa cum am amintit deja, aspectele bugetare ale reformei postcomuniste în educație nu pot fi neglijate. Orientările de politică publică în domeniul educației, pe de o parte s-au exprimat în opțiuni bugetare, iar pe de altă parte au fost limitate de mijloacele bugetare aflate la îndemână. Comparând mai multe țări postcomuniste constatăm că în țări ca Germania (de Est), Polonia, Ungaria s-a reușit să se mențină un procent corespunză-

tor din PIB alocat învățământului, în timp ce în Bulgaria și Rusia s-au înregistrat scăderi semnificative pe durata tranziției. România este un caz aparte: aici procentul din PIB alocat a rămas **la același nivel scăzut** din perioada comunistă. Nu a fost propriu-zis o scădere, cât o menținere la un nivel dintre cele mai scăzute din zonă (Tabel 3).

Pe ansamblul țărilor postcomuniste se poate spune că finanțarea publică a învățământului s-a menținut la un nivel modest și dependent de conjunctura economică (fluctuant).

Tabel 3: Cheltuieli bugetare cu educația (% din PIB)

Țara	1991	2000	2011
Bulgaria	5,4	2,8 (1998)	3,7
Germania	4,4 (1993)	4,5 (1998)	4,8
Ungaria	5,9	4,9	4,6
Lituania	4,1	5,4	4,6 (2012)
Polonia	4,0	5,0	4,9
România	2,2 (în 1989)	2,9	3,0
Rusia	3,5	2,9	4,1 (2008)

Sursa: World Bank. World Development Indicators.

Acolo unde fondurile alocate învățământului au ajuns la niveluri ridicate per student/elev (în țări ca Germania de Est) s-a produs o creștere masivă a înrolării în învățământ. Fenomenul masificării învățământului și mai ales a învățământului terțiar a fost prezent în

mai toate țările foste comuniste. Dar în timp ce pentru unele țări aceasta a fost consecința alocării de fonduri publice substanțiale, în altele s-a produs mai degrabă ca urmare a unei implicări consistente a inițiativei private (mai ales în învățământul terțiar). În

Germania, chiar și inițiativa privată a fost sprijinită tot de autoritățile publice (subvenții pentru instituțiile educaționale private).

Totuși, țările postcomuniste rămân în mare parte tributare finanțării publice a educației. În toate țările prezente cu date în *Education at Glance ediția 2015* constatăm că învățământul primar și post-primer este masiv sprijinit de bugetul public. O situație diferită găsim la nivelul grădinițelor și

la cel al învățământului terțiar: aici inițiativa privată fiind mai prezentă: Germania (cu 65% finanțare privată) se remarcă prin ponderi ridicate ale finanțării private pentru grădinițe, iar Ungaria se diferențiază printr-o proporție masivă de finanțare privată a învățământului superior, 92% dintre studenți urmând universități private. Ponderile cele mai mici la acest capitol le au Polonia (28%) și Germania (8%).

Tabel 4: Proporția cheltuielilor pentru educație (2012)

Țara	Învățământ primar și secundar		Învățământ terțiar	
	Surse publice	Surse private	Surse publice	Surse private
Germania	86,5	13,5	85,9	14,1
Ungaria	94,2	5,8	54,4	45,6
Lituania	97,7	2,3	63,6	36,4
Polonia	92,0	8,0	77,6	22,4
Rusia	96,7	3,3	63,5	36,5

Sursa: Education at a Glance, 2015, 250.

Pentru România nivelul de privatizare este și mai scăzut. Datele (nu foarte bogate) Mediafax (Tabelul 5) ne arată că 97,3% dintre copii frecventau grădinițe publice și 97,9% dintre elevii de liceu învățau în școli publice. În învățământul superior ponderea

studenților din învățământul privat ajunsese prin 2009 (la apogeu) aproape de 50%, dar în privința fondurilor, sursele private acoptereau mult mai puțin, învățământul privat fiind mult sub nivelul învățământului public la nivelul de finanțare pe student.

Tabel 5: Învățământ public și privat în România (2013)

	Public	Privat	Total
Număr grădinițe	1.187	310	1.497
Număr copii	568.659	16.739	585.398
Număr școli	3.984 (98,5%)	61	4.045
Elevi de liceu	97,9%	2,1%	

Sursa: Date DEMOGRAFICE: Căți copii studiază în sistemul privat de învățământ din România în <http://www.mediafax.ro/social/date-demografice-catii-copii-studiaza-in-sistemul-privat-de-invata-mant-din-romania-12667596>.

Învățământul privat nu a atins o anvergură prea mare (mai ales la nivel preuniversitar). Iar în învățământul terțiar (universitar), deși s-a manifestat inițiativa privată și a fost atras un număr mare de studenți (vezi cazul Universității Spiru Haret considerată în 2008, cu cei aproape 300.000 de studenți ca fiind universitatea privată cea mai mare din Europa), investiția privată nu a adus plusul de calitate și performanță care ar fi fost aşteptat. Unele voci din spațiul public deplâng

sprinjinul scăzut din partea autorităților primit de învățământul privat apreciind că acesta „răzbate ca iarba prin crăpăturile trotuarului socialistului educațional” (Rusu, 2015), în timp ce alte voci acuzau autoritățile că „fac jocul patronilor de universități particulare”. Totodată continuă să nu se aplice principiul (enunțat în Legea educației din 2011) după care finanțarea însoțește elevul/studențul și în acest fel se discriminează între unii studenți care primesc finanțare de la stat

(urmând cursuri în instituțiile de învățământ superior „bugetare”) și alții care nu primesc deoarece învață în instituții private (deși acestea sunt recunoscute ca fiind la același

nivel de calitate cu altele publice). Aceasta reprezintă efectiv o reminiscență de tip comunist în învățământul românesc, depășită în alte țări postcomuniste³.

Tabel 6: Gradul de cuprindere în învățământ

	1995	1997	1999	2000	2011	2015
Rata brută de cuprindere școlară în toate nivelurile de învățământ	61,6	62,9	64,9	66,5	77,0	75,0
Ponderea copiilor de 7-14 ani necuprinși în învățământ	6,7	5,0	3,2	2,8	2,4	8,6
Rata continuării educației în sistemul de educație secundară (%)	94,6	95,4	92,5	91,3	96,5	90,8
Gradul general de înregistrare la nivelul învățământului superior (inclusiv școlile post-liceale și profesionale – %)	20,9	22,7	28,0	31,9	40,8*	31,1*4

Sursa: Raportul Național al Dezvoltării Umane, România, 2000 și INSSE. Pentru 2011 și 2015 date ISE în rapoartele privind starea învățământului preuniversitar și, respectiv, superior.

Datele statistice indică mici fluctuații ale participării la educație pe durata tranziției, excepție făcând învățământul superior care a cunoscut o creștere constantă datorită apariției învățământului particular. Învățământul secundar este cel mai afectat sub aspectul capitalului educațional al tinerilor în sensul scăderii gradului de înrolare (Tabel 6). O altă statistică prezentată de un Raport al BM ne arată că în intervalul 92/93-96/97, singura grupă de vîrstă pentru care a scăzut cuprinderea în învățământ a fost cea de 15-18 ani (de la 67% la 61, 1%) în timp ce alte grupe de vîrstă au cunoscut creșteri (OECD, 2000, Reviews of National policies for Education: Romania). Cu alte cuvinte se produce în societatea postcomunistă o polarizare tot mai accentuată în rândul populației (tinere) din perspectiva școlarizării în sensul reducerii stratului intermediar aflat între cei cu nivel inferior de instrucție și cei cu nivel superior.

Procesul de privatizare a educației (sau mai larg spunând marketizare) a contribuit la o nouă ierarhizare (diversificare) atât pozitivă, cât și negativă la nivelul ofertei educaționale – fenomene care nu s-au mai întâlnit înainte sau au fost mai rar prezente în instituțiile educaționale comuniste. În acest sens, educația dobândește (redobândește) caracteristici marketabile: diplomele școlare sau universitare, șansa de a intra într-o anume

instituție de învățământ, ca și cea de a obține un loc de muncă atractiv capătă valoare de piață. Se manifestă mai pregnant un proces de diferențiere instituțională începând de la nivelul grădinițelor, al școlilor și terminând cu al universităților după criterii, cum ar fi calitatea educației, infrastructura, costurile de funcționare sau mediul de proveniență al elevilor/studenților. De aici rezultă că problema accesului la educație rămâne încă importantă în multe țări postcomuniste în ciuda unor procese paralele de „democratizare”/masificare în care, de asemenea, privatizarea a jucat un rol important. Dar privatizarea are și efectul de a accentua polarizarea (Levy, 2012; Mok, 2012). Din această perspectivă începe să se contureze și în țările foste comuniste o „nișă” exclusivistă a educației destinate elitelor (Egorov, 2005).

În România, inegalitatea de șanse la educație nu a fost foarte serios dezbatută (limitându-se la categoriile cele mai defavorizate, cum ar fi populația romă sau copiii cu dizabilități) deși se recunoaște public faptul că există o minoritate de licee cu rezultate foarte bune și o mare masă de unități de învățământ sub nivelul minim acceptabil de performanță:

„În toate județele e câte un liceu, poate sunt chiar două – trei de elită, sunt merite

prin tradiție, dar în spate sunt familiilor cu o cultură a educației. **Aceste licee cu copii buni vor produce elite oricum. Problema e dincolo de aceste licee, la liceele tehnologice de exemplu, unde nimici nu ia bac-ul.** ... Profesorii nu mai au timp să își pregătească lecția, să corecteze lucrările, nu vorbesc de licee de elită. Într-un loc defavorizat unde ar trebui ministerul și profesorul să intervină, profesorul e umilit..." (Radu Gologan⁵)... „Acesta licee de elită sunt niște refugii, niște oameni de calitate, familiile de calitate s-au refugiat într-un laborator al cunoașterii, sunt probabil 10% din țară. Modelele după care judecăm calitatea unei țări nu sunt căți olimpici producători. În lume, contează dacă pe o populație diversă se reușește să se apropie (reducă – n. mea) decalajul între copiii. (Oana Moraru)... Sistemul îi selectează încă din clasa întâi, la clasa a cincea avem licee care dau examene extrem de dure, e decizia școlii de a selecta copiii pe criterii super-elitiste. **Noi selectăm și extragem din societate acești copii, îi izolăm în medii academice, restul sunt aproape reziduali. Cei mai buni profesori sunt numai la clasa care și-a selectat cei mai buni copii”...** „Copiii din medii defavorizate nu au șanse...” (Radu Gologan).

Experții în educație și profesorii (de matematică în cazul citat) sesizează probabil mai greu discriminările sociale și mai ales cauzele acestora, dar nu pot să nu observe efectele în planul educației școlare și al performanței. De fapt, polarizarea socie-

tății în ansamblu favorizează stratificarea educațională.

Tinerii tranziției și reforma educației

Cum primesc tinerii semnalele venite din partea sistemului de educație?

Importanța acordată de tineri învățământului a stat în atenția sociologilor din România pe tot parcursul perioadei de tranziție. Conform unor sondaje efectuate în anii '90 la Centrul de Studii și Cercetări pentru Problemele Tineretului (CSCPT), educației și formării profesionale îi revenea în opinia tinerilor din acei ani un loc fruntaș (locul 3) în ierarhia domeniilor în care autoritățile ar trebui să se implice mai mult, primele două fiind locurile de muncă și locuințele (Sondaj CSCPT⁶, 2001). Sporirea gradului de educație a fost, în mod constant, considerată un mijloc de egalizare a șanselor de ascensiune în ierarhia socială, prin reducerea disparităților de avere și putere, aproximativ 4 din 5 tineri 80,9% în 1996 și, respectiv, 74,6% în anul următor considerau că pentru a reuși în viață este important să ai o calificare/studii cât mai înalte. Si, în plus, școala le apare tinerilor tranziției din ce în ce mai deschisă, mai permisivă, mai înțelegătoare (Tabel 7). Si, aşa cum am văzut, unele dintre reformele structurale au mers chiar în această direcție (dacă ne-am gândi numai la eliminarea rigidelor uniforme școlare).

Tabel 7: Percepția tinerilor în ceea ce privește înțelegerea pe care le-o acordă școala/facultatea

	Mult și foarte mult	Uneori da, uneori nu	Foarte puțin și puțin
1996	18	37	28
1997	18	36	23
2001	18,9	38	27,8
2002	36,2	52,8	11

Sursa: Baza de date CSCPT/ANSIT (Tinerii în dinamica sondajelor de opinie, 2004, p. 12).

Se constată și o ameliorare a opiniei privind accesul la educație. Datele arată o creștere pe parcursul perioadei de tranziție în privința posibilităților de acces la formele de învățământ dorite. Desigur, aici explica-

ția trebuie găsită și în impactul important al învățământului superior privat care a permis satisfacerea unor aspirații îmăbușite în perioada comunismului.

Tabel 8: Accesul la formele de învățământ dorite (mai) reprezintă o problemă?

	1996	1997	1998	2001	2002
nu	46	54	51	50,4	54,9
da	49	39	44	44,8	45

Sursa: Baza de date CSCPT/ANSIT (Tinerii în dinamica sondajelor de opinie, 2004, p. 14).

Pentru 2003, deși s-a utilizat o întrebare puțin diferită, datele (rămânând comparabile) susțin aceeași tendință de reducere a sentimentului de dificultate privind accesul la educație: numai 22% dintre tineri au apreciat că **nu au acces la forma de învățământ pe care și-o doresc**.

Urmărind însă datele din *Indexul dezvoltării umane*, aceste „succese” și „realizări” devin cel puțin problematice. Constatăm că în cazul României se menține un decalaj important între nivelul dorit (așteptat) de educație și cel efectiv realizat. Această situație apare evidentă mai ales dacă ne comparăm

cu alte țări europene postcomuniste: altfel spus, dacă s-a înregistrat în perioada tranziției postcomuniste o anumită reducere a deprivării educaționale, nu s-a reușit totuși lichidarea barierelor și inegalităților din sfera educației: condiționarea de capitalul social și cultural și statutul economic al familiei de origine este foarte probabil că s-au accentuat. Comparativ, în timp ce pentru țări ca Rusia, Germania sau Ungaria inegalitățile educaționale au devenit mai mici, în țări ca Bulgaria, Polonia, România se mențin încă ridicate (Tabel 9).

Tabel 9: Inegalități⁷ în privința educației în țări aflate în tranziție

Rang după Indicele Dezvoltării Umane	Țara	Valoarea indicelui dezvoltării umane (IDU) în 2013	Nr. mediu de ani de școală în 2012	Număr de ani de școală dorit (așteptat) 2012	Inegalitate în educație (indicele Atkinson) %, 2013
6	Germania	0.911	12,9	16,3	2,4
35	Polonia	0.834	11,8	15,5	5,6
43	Ungaria	0.818	11,3	15,4	3,5
48	Lituania	0.810	11,5	15,5	3,6
54	România	0.785	10,7	14,1	5,0
57	Rusia	0.778	11,7	14,0	2,1
58	Bulgaria	0.777	10,6	14,3	5,8

Încrederea tinerilor în școală

Tradițional, publicul din România acordă multă încredere școlii. Analizând însă evoluția răspunsurilor în perioada 1996-2001, se observă o scădere a interesului și totodată a încredерii tinerilor în școală odată cu fenomenul de masificare a educației.

În ciuda unor declarații favorabile ale tinerilor, încrederea în factorul educație/calificare este în scădere, iar situația financiară a familiei rămâne constant pe primul loc în asigurarea reușitei. Pe parcursul tranziției această percepție pare a se accentua (Tabelele 10 și 11).

Tabel 10: Condiția care contează cel mai mult pentru ca un Tânăr să reușească

	1998	2001	2002
Să provină dintr-o familie înstărită	26,9	35,4	32,8
Să aibă calificare (studii) cât mai înaltă	23,7	25,1	18,1
Să muncească mult	11,3	10,5	12,0

Sursa: baza de date CSCPT/ANSIT.

Cu toate că încrederea acordată școlii rămâne ridicată, iar înțelegerea pe care percep tinerii că le-o acordă instituțiile de învățământ este în creștere, doar unul din 5 tineri sunt mulțumiți de sistemul de învățământ (24,2% – Sondaj ANSIT-2003), o posibilă

explicație putând fi oferită de faptul că percep o devansare a educației de către economic în ce privește viteza schimbărilor: doar 24,1% consideră că școala răspunde nevoilor pieței forței de muncă, iar 47,3% în oarecare măsură – (Sondaj ANSIT-2002).

Tabel 11: Încrederea tinerilor în școală – %

Anul sondajului	Încredere foarte mare și mare	Încredere potrivită	Încredere mică și foarte mică
1996	60	23	10
1997	47	34	10
1998	52	34	11
2001	46,2	38,5	12,4

Aceeași opinie exprimă și un alt autor pentru perioada de după 2010:

Când încep școala, marea majoritate a copiilor par să aibă încredere deplină în educație. Nu se îndoiesc că lucrurile pe care le învață la școală le folosesc la ceva. Pe parcursul școlii, însă, ceva se schimbă pentru mulți dintre elevi. Așa se întâmplă că majoritatea liceenilor nu mai consideră că la școală se petrece ceva important pentru ei. Pentru aceștia, dacă mersul la școală nu ar fi un prilej de socializare, probabil că ar fi, pur și simplu, o corvoadă necesară, dar inutilă (Stefanov, 2011).

Ceea ce așteaptă tinerii de la școală este atât un plan de studii eficient (care să pună mai mult accent pe cerințele vieții concrete – 15,6% și să stimuleze spiritul de inițiativă – 14,6%), cât și o îmbunătățire a atmosferei din școli (profesorii să fie un exemplu de urmat – 8,6% și să încerce să fie mai apropiati – 8,5%); în toate aceste privințe, dar mai cu seamă în cea dintâi, mai sunt multe de făcut, fapt confirmat și de proporția mică a celor care consideră școala răspunzătoare

fie de ceea ce au reușit până acum în viață (1,8%), fie de eșecurile avute (0,7%) (sondaj CSCPT-2001).

Din perspectiva atitudinii tinerilor față de educație, situația pare mai favorabilă pentru unele țări postcomuniste. Pentru Polonia starea de spirit a tinerilor pare să fie pozitivă într-o măsură mai mare, iar cercetătorii situației tinerilor par să reflecte și ei acest optimism:

oferirea unui acces mai facil la învățământul superior are un impact considerabil asupra atitudinii tinerilor față de educație, universități sau diploma universitară. Toate acestea sunt elemente noi în cultura poloneză și în conștiința socială și pe piața muncii. Dar ar fi o mare greșală să observăm doar efectele negative ale unui asemenea fenomen... (Szafraniec, 2011, 25).

O situație asemănătoare a fost remarcată în Slovenia unde, evaluând atitudinea tinerilor ca fiind preponderent pozitivă (60% dintre adolescenți descriu propriul sentiment față de școală preponderent pozitiv), autorii atrag atenția că există pericolul ca școala

să devină excesiv de adaptată la așteptările „consumatorilor” care sunt mai degrabă de nivel inferior (Lavric, 2011, 111).

Mobilitate

Tranziția sistemului politic nu a putut să influențeze mecanismele generale de selecție în interiorul sistemului de educație. Au apărut unele schimbări în privința aspirațiilor sociale și educaționale (atât ale copiilor, cât și ale părinților), schimbări în privința motivației de a învăța și a preferințelor educaționale, precum cât și schimbări structurale care au produs „noi” șanse de diferențiere educațională. Toate acestea au contribuit la schimbări în structura socială a societății. Conform datelor oferite de *Education at a Glance* în mai multe țări postcomuniste a crescut mobilitatea tinerilor: 44% dintre tinerii ruși și 36% dintre tinerii polonezi în vîrstă de 25-34 de ani absolviseră învățământul superior, ceea ce înseamnă că o mare parte dintre ei au realizat mobilitate ascendentă. Rate mai mici se constată în Germania: numai 19% dintre ei au absolvit studii superioare fără ca părinții să fi făcut același lucru (OECD, 2017)

Ancheta Eurostudent 2015 confirmă în parte aceste rezultate: cu o majoritate a părinților de studenți, (68% fără studii superioare), România se situează alături de țări ca Malta, Italia, Austria, Norvegia, Slovacia, Serbia, Croația, Polonia, Irlanda, Republica Cehă și Bosnia-Herzegovina, în timp ce în alte țări ca Germania, Armenia, Danemarca și Georgia majoritari sunt părinții cu studii superioare (Hausheldt ș. a., 2015, tabel p. 51). Cu alte cuvinte, la acest capitol al mobilității intergeneraționale, diferențierea între țările postcomuniste și celelalte nu mai este foarte semnificativă.

Edificatoare apare situația din Slovenia, țară postcomunistă care se află în topul european al participării la educație a tinerilor de 15-24 de ani (cu 71% față de 64,5% în Ungaria, 60,8% în Estonia și doar 56,9% în România și 51,9% în Bulgaria) ca ilustrare a faptului că:

expansiunea educației tinde să fie lipsită de justificare economică și reprezintă de fapt doar o formă de segmentare a clasei lucrătorilor în condițiile în care piața forței de muncă nu are suficientă putere de absorbție (mai ales în condițiile reformei liberaliste din țările postcomuniste) (Lavric, 2011, 99).

Concluzii

În acest articol mi-am propus să urmăresc principalele direcții de reformă postcomunistă în domeniul educației și felul în care au fost receptate acestea de către tineri. M-am folosit și am încercat să valorific rezultatele unor sondaje de opinie realizate la CSCPT în perioada tranziției și care sunt mai puțin cunoscute. Am încercat, în măsura datelor disponibile, și să compar desfașurarea acestor transformări în mai multe țări foste comuniste, profitând de participarea în Proiectul Harmony.

Câteva aspecte sunt evident comune pentru ansamblul țărilor postcomuniste: finanțarea publică a învățământului s-a menținut la un nivel modest și dependent de conjuncturile economice (fluctuant), ceea ce nu a fost de natură să favorizeze creșterea performanței sau democratizarea reală a școlii. Privatizarea, deși prezintă și ascendentă în mai toate țările foste comuniste nu a reușit să suplimească decât parțial insuficiența fondurilor alocate de guverne.

Deși reformele au fost oarecum similare în mai toate aceste țări, atitudinile tinerilor din societățile postcomuniste față de educație par să fie diferite. Dacă în România (și parțial este valabil și pentru Slovenia) încrederea în școală este în scădere, în alte țări (ca Polonia) se manifestă mai mult optimism din partea tinerilor în privința oportunităților oferite de educație (mai ales cea postuniversitară). Asemenea diferențe au încă nevoie de explicații coerente.

Se poate considera că tranziția postcomunistă, dacă nu a putut schimba mecanismul general de selecție în sistemul de învățământ, a adus totuși schimbări în privința aspirațiilor tinerilor.

Dar într-o serie de țări printre care și România, nici măcar tranziția nu poate fi considerată încheiată atâtă timp cât, de

exemplu, se mai operează în alocarea resurselor publice cu criterii discriminatorii de tip învățământ privat - învățământ bugetar (de stat).

Cercetarea comparativă a evoluțiilor din țările postcomuniste se dovedește interesantă și inițiative de tipul celei din proiectul Harmony ar merita continuare.

Note

¹ Vezi prezentarea în introducerea la prezentul număr al Revistei Sociologie Românească.

² De exemplu în 2014 când s-a încercat – fără succes – înființarea de colegii care să admite și absolvenți fără diplomă de bac.

³ În Polonia de exemplu, alocarea fondurilor publice destinate învățământului superior făcându-se preponderent în funcție de anumite performanțe ale instituțiilor de învățământ superior, universitățile particulare pot și ele să beneficieze de finanțări (cf. Eurydice, Modernizarea învățământului superior în Europa: Finanțare și dimensiune socială, 2011. Disponibil la <http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice>).

⁴ * = Rata brută de cuprindere în învățământul superior.

⁵ Profesor de matematică, responsabil cu pregătirea lotului României la Olimpiada internațională.

⁶ Apud Sorin Mitulescu (coord.), Tinerii în dinamica sondajelor de opinie, 1996-2003, ANSIT, București, 2004.

⁷ Inegalitatea este înțeleasă ca distribuție a anilor de studii la nivel de familie folosindu-se indicele inegalității Atkinson.

Bibliografie

- Artene-Penciu, R. (2005) *25 de ani de haos și instabilitate în educație*. Disponibil la <https://www.viata-libera.ro/educație/62021-galati-viata-libera-cotidian-25-de-ani-de-haos-si-instabilitate-in-educatie>. Accesat în 3 august 2017.
- Barzea, C. și Fartușnic, C. (2003) Reforming the Romanian System of Education, în E. Polyzoi, M. Fullan și J. Auchan (eds.), *Changes Forces in Post Communist Eastern Europe*, London - N. Y.: Routledge Falmer.
- Buden, B. (2012) *Zonă de trecere. Despre sfârșitul postcomunismului*. Cluj: Tact.
- Cazacu, H. și a. (1988) *Structură socială, diversificare, diferențiere, omogenizare*. București: Academiei RSR.
- Curaj, A., Scott, P. și Vlăsceanu, L. (eds) (2012) *European higher education at the cross roads: between the Bologna Process and national reforms*. Dordrecht, Heidelberg, N. Y.: Springer.
- Comisia Națională de Statistică (1991) *Anuarul Statistic al României-1990*. București.
- Dumbrăveanu, L. (2007) România, în M. Bray, B. Adamson și M. Mason (eds.), *The Education Systems of Europe*. Dordrecht: Springer.
- Egorov, O. G. (2005) Experience in Creation of Elite Schools in the Moscow Area. *Russian Education and Society*, 47, 4.
- Ehl, M. (2009) Fiecare cu tranziția lui postcomunistă, *Hospodárske Noviny*. Disponibil la <http://www.voxeurop.eu/ro/content/article/148851-fiecare-cu-tranzitia-lui-postcomunista>. Accesat în 4 august 2017.
- European Commission/EACEA/Eurydice (2015a) *The Structure of the European Education Systems 2015/16: Schematic Diagrams. Eurydice Facts and Figures*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- European Commission/EACEA/Eurydice (2015b) *Early Childhood Education and Care Systems in Europe. National Information Sheets - 2014/15. Eurydice Facts and Figures*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- European Commission/EACEA/Eurydice (2015c) *The European Higher Education Area in 2015: Bologna Process Implementation Report*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.
- Hausheldt, K., Gwosc, Ch., Netz, N. și Mishra, S. (2015) Social and Economic Conditions of Student Life in Europe. Synopsis of Indicators. Eurostudent V 2012-2015, Disponibil la http://www.eurostudent.eu/download_files/documents/EVSynopsisofIndicators.pdf. Accesat în 9 octombrie 2017.
- ISE (2015) Raport privind starea învățământului preuniversitar din România, ISE, 2015. Disponibil la <http://www.ise.ro/wp-content/uploads/2015/08/Raport-starea-invatamantului-preuniversitar-2015-Site-ISE.pdf>. Accesat în 6 septembrie 2017.
- ISE (2015) Raport privind starea învățământului superior din România. Disponibil la <http://www.ise.ro/wp-content/uploads/2015/08/RAPORT-Starea-invatamantului-superior-2015-Site-ISE.pdf>. Accesat în 6 septembrie 2017.
- Jigău, M. (coord.) (2008) *Învățământul obligatoriu de 10 ani: condiții de implementare, rezultate și măsuri corective*, Institutul de Științe ale Educației, Reprezentanța UNICEF România. Buzău: Alpha MDN.
- Kitchen, H. et al. (2017) România 2017. *Reviews of Evaluation and Assessment in Education*, Paris: OECD Publishing.
- Lavric, M. (ed.) (2011) *Youth 2010. The social profile of young people in Slovenia*. Ljubljana: Aritej.
- Levy, D. C. (2012) How Important Is Private Higher Education in Europe? A Regional Analysis in Global Context. *European Journal of Education*, 47, 2, 178-197.
- Mitulescu, S. (2004) *Tinerii în dinamica sondajelor de opinie*. București: ANSIT.
- Mok, K. H. O. (2012) Bringing the State Back In: restoring the role of the State in Chinese higher education. *European Journal of Education*, 47, 2, 173-342.
- Murgescu, B. (2010) *România și Europa. Acumularea decalajelor economice: 1500-2010*. București: Polirom.
- OECD (2017), *Education at a Glance 2017: OECD Indicators*, OECD Publishing, Paris.<http://dx.doi.org/10.1787/eag-2017-en>.
- Pasti, V., Miroiu, M. și Codita, C. (1997) *România - starea de fapt*, vol. 1. București: Nemira.
- Rusu, F. (2015) INTERVIU Statul nu poate fi prietenos cu învățământul privat. Disponibil la <https://www.profit.ro/perspective/interviu-statul-nu-poate-fi-prietenos-cu-invatamantul-privat-14470418>. Accesat în 9 octombrie 2017.
- Szafraniec, K. (2011) *Youth 2011*. Warsaw: Cancellerly of the Prime Minister.
- Ştefanov, Gh. (2011) Pierderea încrederii în educație. Disponibil la <http://www.contributors.ro/administratie/pierderea-increderii-in-educatie>. Accesat în 9 octombrie 2017.
- Țichindeleanu, O. (2009) Tranzită, gândirea de-colonială și teoria critică a postcomunismului. *Ideea. Artă și societate*, 33-34.
- Vosganian, V. (2002) *Mesajul dreptei românești. Tradiție și modernitate*. București: Nemira.
- Wasilewski, K. (2013) Caught in the trap of mass education - transformations in the Polish higher education after 1989, în K. Szafraniec și K. Konstantinovskiy (eds.), *Polish and Russian Youth: Education and Work in Changing Society*, Moskwa: Instytut Socjologii RAN, 54-73.

ACTUALITATEA ȘTIINȚIFICĂ

Conferința Internațională „*Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity*”, Târgu Mureș, ediția a patra

Maria-Ana Georgescu*

Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș

Institutul de Studii Multiculturale Alpha, în parteneriat cu Institutul de cercetări socio-umane „Gheorghe Șincai” al Academiei Române și cu Universitatea „Dimitrie Cantemir” din Târgu Mureș, a organizat conferința internațională *Globalization, Intercultural Dialogue and National Identity* (GIDNI), care anul acesta a ajuns la a patra ediție.

Conferința, al cărei titlu este de mare actualitate: Globalizare, dialog intercultural și identitate națională, s-a desfășurat în perioada 18-19 mai a.c. la Târgu Mureș, un oraș multicultural, fiind deosebit de bogată din punct de vedere tematic. Au fost înscrise numeroase comunicări, atât din țară cât și din străinătate.

Lucrările s-au desfășurat într-o sesiune plenară și, ulterior, pe șase secțiuni. Limbile engleză, franceză și română nu s-au limitat la a fi limbile oficial declarate ale conferinței, ci au fost realmente utilizate din plin.

Pentru sesiunea plenară, auditoriu a avut onoarea de a asculta două comunicări remarcabile:

- *No Absolute Zero: Time Ecologies After Brexit*, a dlui Christian Moraru, Profesor la Universitatea North Carolina, SUA;
- *The Relations Between Romania And Hungary After The 2nd World War Reflected In Diplomatic Correspondance*, a dlui Cornel Sigmirean, profesor al Universității „Petru Maior” din Târgu Mureș, directorul Institutului de cercetări socio-umane „Gheorghe Șincai”.

Primul studiu, susținut în limba engleză, s-a axat pe o regândire critică a dimensiunii temporale, argumentând faptul că timpul cultural este sensibil diferit de timpul fizic și este intim legat de istoria națiunilor. Există mai multe învelișuri temporale, pe care trebuie să le conștientizăm, consideră Christian Moraru, în această Eră a globalizării, care acționează după un timp universal. El reclamă această *mono-temporalitate*, insistând asupra ideii că *timpul cultural* necesită alte modalități de măsurare, alte unități de măsură decât cel clasic. Totodată subliniază, într-o viziune ecologistă, că cea mai mare avuție a unei culturi naționale este prezența *celuilalt*, care îmbogățește, prin tocmai faptul că e diferit, tradițiile locale.

Comunicarea a doua, din domeniul istoriei contemporane, a relevat tensiunea dintre interesele teritoriale contradictorii ale României și Ungariei, referitoare la problema Transilvaniei, la finele celei de a doua conflagrații mondiale. Profesorul Sigmirean a prezentat conținutul unui document diplomatic inedit, scos la iveală de Cezar Sigmirean în urma cercetărilor de arhivă, respectiv o scrisoare a lui Winston Churchill, prim-ministrul Marii Britanii, care încuraja tendințele revisioniste ale părții maghiare.

După dezbatările din plen, schimbul de idei a avut loc în următoarele secțiuni: *Literatură; Limbaj și discurs; Comunicare, relații publice și științele educației; Istorie, științe politice, relații internaționale; Științe sociale*.

* Universitatea „Petru Maior” din Târgu Mureș. E-mail: maria_ana_georgescu@yahoo.com.

La Secțiunea a IV-a, *Comunicare, relații publice și științele educației*, în cadrul căreia am avut calitatea de moderator, tematica a acoperit o bogată listă de subiecte, iar lucrările s-au desfășurat în limba franceză. Cele mai interesante dezbatere s-au concentrat pe spațiile culturale de identitate hibridă, ca de exemplu cel francez, în care generația a III-a de magrebieni trece printr-o identitate binară. De asemenea, de mare interes s-a bucurat problematica educației în România, considerată prioritate națională la modul declarativ, aspect confirmat de statisticile privind procentul din PIB alocat învățământului în decursul anilor, cheltuielile publice/elev ori student, rata de angajare a absolvenților de studii superioare, toate comparative cu alte

țări europene. Lucrările din domeniul comunicării s-au axat pe comunicarea în situații de criză, respectiv pe comunicarea sensibilă dintre cadrul medical și pacienții în faza finală de boală.

Conferința GIDNI-4 a facilitat diseminarea rezultatelor cercetărilor din diferite arii tematice, legate de identitatea culturală, dialogul intercultural și valorile vehiculate în această lume globalizată, contribuind și la cunoașterea reciprocă a cercetătorilor participanți la această manifestare științifică. Totodată, o conferință de acest tip, reluată periodic, are ca efect benefic conturarea unei imagini mai clare a propriului loc în comunitatea științifică și a propriei meniri în cadrul activității de cercetare.

STUDII

Cât de „prezenți” sunt studenții la școală? Angajamentul academic al studenților din zona transfrontalieră Ungaria-România

Sorana Săveanu*

Petru-Adrian Pop**

Universitatea din Oradea, Facultatea de Științe Socio-Umane

Abstract: The issue of school dropout is increasingly found in research conducted in all European countries. The increased interest for this subject is justified in terms of the European objectives for 2020. If we look closely to school dropout and we define it as the final step of a long process of disengagement, then the attention of researchers should also be directed to the analysis of levels of commitment, student attachment to school and student academic integration. One of the main difficulties encountered in studies addressing this topic is the conceptual definition. In this study we use several scales to measure academic engagement and we identify three dimensions of student' engagement, based on the conceptualization found in the scientific literature. Using data from HERD research project conducted between 2011 and 2012 in Hungary-Romania cross-border region, this paper shows that there are differences between universities found in this region, and also differences regarding some individual characteristics of students. Our main result refers to the characteristics of students' groups at the university level and we argue that engagement is a result of a continuous process, closely linked to the choice of academic paths. In the final section of the paper, there are presented the main limitations of the research and directions to be followed in future studies.

Keywords: engagement; higher education; typology; universities.

Cuvinte-cheie: angajament; învățământ superior; tipologie; universități.

Introducere

În contextul Strategiei 2020, România trebuie să fie una dintre țările serios preoccupate de creșterea numărului de absolvenți de studii superioare. În 2014, în România a fost înregistrat un procent de 26,6% de absolvenți ai învățământului terțiar din totalul populației cu vârstă de 30-34 de ani, procent aflat sub media europeană de 37,9% (Eurostat, 2015). De altfel, România se află pe penultima po-

ziție în clasamentul tarilor europene în ceea ce privește acest indicator. Pentru creșterea efectivelor de indivizi absolvenți ai nivelului de studii universitare, una dintre preocupările la nivel național este reducerea abandonului și încurajarea continuării studiilor universitare. Potrivit statisticilor europene, România și în cazul acestui indicator (ponderea persoanelor cu vârstă cuprinsă între 18 și 24 de ani care sunt absolvenți ai cel mult nivelului de învățământ secundar inferior și care nu se regăsesc înscrise ulterior în nici o

* Universitatea din Oradea, Facultatea de Științe Socio-Umane, Strada Universității 1, 410087, Oradea, România. E-mail: soranasav@gmail.com.

** Universitatea din Oradea, Facultatea de Științe Socio-Umane, Strada Universității 1, 410087, Oradea, România. E-mail: pop.petru.adrian@gmail.com.

formă de educație) se află pe al treilea loc în clasamentul țărilor europene, înregistrând un procent de 18,1% de persoane care nu își continuă studiile după absolvirea nivelului gimnazial (Eurostat, 2015). În anul universitar 2015/2016 comparativ cu 2014/2015 este înregistrată o scădere cu 1,2% a numărului de studenți înmatriculați. Scăderile sunt prezente pentru toate nivelurile de studii: 0,1% la licență, 2,2% la masterat, 8,6% la doctorat și 42,3% la programele postuniversitare (MEN, 2016, 7). Acest trend indică faptul că pe măsură ce se mai întinează pe rutele educaționale, avem valori din ce în ce mai scăzute, datorate pierderilor înregistrate la nivelurile inferioare. La fel de îngrijorătoare sunt valourile înregistrate cu privire la durata medie de frecvențare a învățământului superior. Pentru anul universitar 2015/2016, valoarea este de 1,56 ani, ceea ce indică faptul că rata de pătrâsire timpurie a sistemului de învățământ superior prezintă ușoare creșteri în ultimii trei ani (MEN, 2016, 19).

Pornind de la aceste date, trebuie să fim conștienți că este nevoie să abordăm strategice direcții concrete cu privire la îmbunătățirea calității învățământului, în general, și a învățământului superior în particular. Este important în acest sens să identificăm factorii care contribuie la creșterea ratelor de retenție a studenților, la toate nivelurile de învățământ universitar.

Tinând cont de studiile internaționale care abordează problematica abandonului școlar, care aduc contribuții semnificative în ceea ce privește definirea abandonului din perspectiva proceselor de dezangajare ale indivizilor, a relaționării acestora cu instituția de învățământ (Tinto, 1993), considerăm că este justificată analiza nivelurilor angajamentului academic înregistrat în rândul studenților. Mai mult, noile direcții privind modalitățile de evaluare a calității procesului educațional, aduc în discuție rolul și implicarea studenților (Chalmers, 2007). Cu alte cuvinte, considerăm că este important să analizăm viața studențească, nivelurile de in-

tegrare academică și socială a studenților, în vederea reducerii riscului abandonului universitar în rândul acestora. În acest context, lucrarea își propune să descrie principalele dimensiuni ale angajamentului academic și să identifice diferențele înregistrate în cazul studenților din regiunea transfrontalieră Ungaria-România.

Prima secțiune a lucrării abordează problematica delimitării conceptuale a angajamentului academic, prezentând principalele tipologii identificate în literatura de specialitate. Textul se oprește atât asupra lucrărilor și a studiilor fundamentale internaționale, cât și asupra cercetărilor, nu atât de numeroase, realizate în România și Ungaria, acestea fiind țările de referință pentru studiul de față. Partea teoretică este completată de prezentarea câtorva aspecte referitoare la relația dintre angajamentul academic și rezultatele școlare și descrierea principalelor evoluții înregistrate în învățământul terțiar, cu focus asupra datelor specifice celor două țări menționate anterior.

Cea de-a doua secțiune cuprinde cercetarea realizată pe baza datelor obținute în cadrul studiului derulat în proiectul *HERD – Higher Education for Social Cohesion. Cooperative Research and Development in a Cross-border area*, implementat în perioada 2011-2012, cu un parteneriat între Universitatea Debrecen, Universitatea din Oradea și Universitatea Creștină Partium. Studiul își propune să analizeze dimensiunile angajamentului academic în învățământul terțiar și să urmărească diferențele înregistrate în cazul valorilor angajamentului în funcție de universități și anumite caracteristici individuale ale studenților. Cercetarea are o importantă componentă metodologică prin care își propune verificarea diferențelor scale de măsurare a angajamentului și conțurarea unei tipologii a acestuia în funcție de măsurile utilizate. Angajamentul academic este un construct conceptual complex care ridică numeroase dificultăți în ceea ce privește operaționalizarea și măsurarea, dar

și în utilizarea diferenților indicatori pentru creionarea modelelor explicative cu privire la anumite fenomene și procese sociale specifice mediului educațional. În acest sens, lucrarea poate fi privită ca o propunere pentru stabilirea granițelor conceptuale utilizate în cazul angajamentului academic. La finalul lucrării sunt sintetizate concluziile studiului și sunt prezentate principalele limite ale cercetării, dar și direcții de analiză pentru studiile viitoare.

Angajamentul academic. Delimitări conceptuale și tipologie

Conceptul de angajament educațional este un meta-construct care include mai multe aspecte cu privire la activitatea elevilor sau a studenților în cadrul instituției de învățământ la care sunt înscriși. De multe ori studiile care abordează această problematică se confruntă cu ambiguitatea conceptuală și deseori fac referire la multidimensionalitatea acestui concept (Trowler, 2010; Reschly și Christenson, 2012). Perspectivele din care este abordat conceptul sunt și ele multiple (Zepke și Leach, 2010; Kahu, 2013; Trowler, 2010). Astfel, modul în care sunt elaborate definițiile depinde de orientarea către psihologie, sociologie sau psihopedagogie a studiilor, dar și, concret, de metodologia, operaționalizarea și indicatorii utilizati de către cercetători în studiile proprii.

Angajamentul academic este privit în general ca implicarea studenților în mediul academic, în mediul de învățare (Coates, 2009, 3; Kuh, 2009). Angajamentul academic se referă la modul în care se raportează studenții la mediul academic în vederea facilitării activităților de învățare. Astfel, angajamentul este puternic legat de rezultatele învățării (Chalmers, 2007). În acest sens, delimitarea conceptuală este îngreunată și datorită numeroșilor termeni conecți: implicare, participare, integrare.

Definirea în limba română este cu atât mai dificilă cu cât conceptul este preluat din limba engleză unde „angajamentul” poate să însemne și „engagement” (*educational engagement, school engagement, academic engagement*), cât și „commitment” care poate fi tradus ca „angajament față de scop”, făcând trimitere la obligație, îndatorire, orientare către atingerea unui scop.

În literatura de specialitate sunt evidențiate în principal două perspective. În general, studiile care abordează angajamentul academic dintr-o perspectivă psihologică sunt fundamentate pe teoria psihologică a motivației. Termenul utilizat cel mai frecvent este cel de angajament (*engagement*), care este compus, în cele mai multe cazuri, din trei dimensiuni: comportamentală, emoțională și cognitivă (Finn, 1989; Marks, 2000; Newmann, Wehlage și Lamborn, 1992; Willms, 2003; Fredericks, Blumenfeld și Paris, 2004). Angajamentul este analizat din perspectiva relației puternice cu motivația academică. Motivația este privită ca acea dispoziție, dorință de a avea succes în activitățile educaționale (Newmann, Wehlage și Lamborn, 1992, 13). Cu referire la motivație, angajamentul este privit ca o manifestare comportamentală a acesteia.

Studiile care analizează angajamentul academic dintr-o perspectivă sociologică sunt cele care pornesc în principal de la problematica abandonului școlar, a retenției populației școlare în sistemul de învățământ și a identificării populației aflate în situații de risc privind abandonul, repetenția, performanțele școlare scăzute. Termenii cel mai des utilizati sunt cei de „angajament față de scop” (*commitment*), implicare (*involvement*), integrare (*integration*), participare (*participation*) (Astin, 1964, 1984; Tinto, 1993; Bucklin și Bucklin, 1970; Coker, 1968).

În sinteză, studiile realizate dintr-o perspectivă psihologică accentuează caracteristicile individuale care contribuie la creșterea/scăderea nivelului angajamentului unui indi-

vid, și se concentrează în special pe identificarea dimensiunilor conceptului. În sociologie, termenul este utilizat în sensul implicării și participării studenților, făcând referire astfel la integrarea acestora în mediul academic și la contextul social. Un grad ridicat de integrare este asociat cu o experiență relevantă și de calitate în procesul de învățare. Astfel, studiile sociologice sugerează faptul că analiza nivelurilor angajamentului academic trebuie să țină cont de contextul social în care studenții își desfășoară activitatea academică. Angajamentul studenților nu poate să fie indiferent față de comunitatea academică în care studenții sunt integrați. Cu alte cuvinte, angajamentul este relevant atât la nivel individual, cât și din punct de vedere contextual.

Angajamentul în universități este unul dintre conceptele aduse în discuțiile referitoare la stabilirea unor indicatori pentru evaluarea calității procesului educațional (Kuh, 2001; Chalmers, 2007). Din acest motiv, în studiile privind angajamentul este evidențiată atât perspectiva studentului, cât și a instituției. Acest lucru este subliniat încă din definiția angajamentului: „timpul și efortul pe care studenții îl dedică activităților care sunt legate empiric de rezultatele dorite ale universității și ce fac instituțiile pentru a determina studenții să participe la aceste activități” (Kuh, 2009, 683). Studenții au un anumit nivel al angajamentului, dar universitățile la rândul lor sunt responsabile să dezvolte un asemenea mediu academic care să faciliteze în continuare implicarea studenților (Chalmers, 2007; Kuh, 2003; Pascarella și Terenzini, 2005; Pike și Kuh, 2005; Trowler, 2010). Astfel, sunt importante interacțiunile dintre studenți și universități, și anume mediul în care învăță.

Modelul participării-identificării al lui Finn (1989) este cel care evidențiază procesul ciclic care are loc pe parcursul înaintării studenților pe traseele academice. Modelul face referire la componenta comportamentală și cea afectivă/emoțională a angajamentului și subliniază faptul că angajamentul aca-

demic este un proces continuu; angajamentul crește sau scade în intensitate pe parcursul carierelor academice. Participarea (componenta comportamentală) se referă la activitățile de învățare, participarea în activități extrașcolare sau alte activități sociale în școală. Identificarea (componenta afectivă) se referă la sentimentul de apartenență la mediul academic. Participarea duce pe parcursul anilor de studiu la atașamentul față de școală și la dezvoltarea unui sentiment de apartenență, sentimente care ulterior duc la o creștere a participării. Potrivit acestui model, abandonul școlar sau finalizarea studiilor nu sunt evenimente, ci procese pe termen lung de dezangajare sau angajament.

Un alt model care face referire la implicarea studenților în sistemul academic este modelul integrării al lui Tinto (1975). În cadrul acestui model, termenul utilizat este cel de *commitment* și se află în strânsă legătură cu nivelul integrării academice și al integrării sociale. Integrarea academică se referă la rezultatele școlare și dezvoltarea intelectuală, iar integrarea socială se referă la interacțiunile din mediul academic (relații cu ceilalți colegi și cu profesorii). Ambele forme ale integrării contribuie la dezvoltarea angajamentului (față de scop). Nu este suficient ca un student să fie integrat din punct de vedere social. Pentru a fi cu adevărat angajat în viața academică, el trebuie să fie integrat din punct de vedere academic. Si în cadrul acestui model, abandonul universitar este privit ca ultimul pas într-un proces de dezintegrare și dezangajare. La fel ca și Finn (1989), modelul lui Tinto (1975) sugerează că, pentru ca un student să își finalizeze studiile, nu este suficient să fie prezent în școală, să participe și să interacționeze, trebuie ca aceste interacțiuni și experiențe să se integreze într-un întreg cu o anumită semnificație, să aibă un anumit scop, o finalitate.

Un alt model care face referire la latura participării în definirea angajamentului este cel al lui Astin (1984). În cadrul acestui model termenul utilizat este cel de implicare

(*involvement*) și este definit ca „energia fizică și psihologică pe care studentul o dedică experienței academice” (Astin, 1984, 297). Modul în care are loc procesul de învățare depinde de gradul de implicare. Implicarea este continuă și variază de la un individ la altul. Și în cadrul acestui model este accentuat rolul mediului academic în care au loc interacțiunile și experiențele pe parcursul anilor de studiu.

Dimensiuni ale angajamentului academic

În cadrul studiilor care abordează problematica angajamentului academic sunt definite două, trei, patru sau chiar mai multe dimensiuni ale conceptului (Finn și Zimmer, 2012). Într-o mare măsură, definirea angajamentului depinde de măsurile și indicatorii utilizati în cadrul cercetărilor. În principal, studiile identifică o componentă comportamentală (participare, comportament conform normelor instituției de învățământ, efort etc.), componenta emoțională sau afectivă (manifestarea interesului și a unei atitudini pozitive față de procesul de învățare, sentimente de apartenență și de identificare cu grupul de colegi și cu întreaga instituție etc.) (Finn, 1989; Marks, 2000; Newmann, Wehlage și Lamborn, 1992; Willms, 2003; Trowler, 2010) și o componentă cognitivă propusă de Jimerson, Campos și Greif (2003) și de Fredericks, Blumenfeld și Paris (2004). Aceasta din urmă presupune autodisciplinare, stabilirea de obiective și investirea de timp și resurse suplimentare în procesul de învățare, dorința de a depune efort suplimentar pentru a înțelege ideile și noțiunile complexe.

Angajamentul comportamental ține în cea mai mare măsură de felul în care studentul se comportă în cadrul instituției de învățământ, atât în cadrul activităților obligatorii, cât și în cele extra-curriculare, dar și

modul în care acesta își îndeplinește sarcinile (Fredericks, Blumenfeld și Paris, 2004). Angajamentul comportamental se referă în cea mai mare măsură la dezvoltarea unui comportament pozitiv în relația cu instituția de învățământ și personalul instituției de învățământ. În acest sens, studentul este preocupat de respectarea regulilor și de participarea la activitățile școlare (Finn și Zimmer, 2012). Totodată, acest tip de angajament presupune lipsa unor aspecte comportamentale negative: absența de la cursuri, nerespectarea termenelor de realizarea a sarcinilor sau alte activități prin care nu sunt respectate regulile școlii. Această componentă a angajamentului este definită de implicarea în procesul de învățare și participarea activă la activitățile academice care presupun efort susținut, concentrare, atenție, participarea la discuții în timpul cursurilor etc., dar și participarea la activități conexe procesului de învățare, cum ar fi activitățile sportive sau administrative (Kahu, 2013).

Angajamentul emotional se referă la modul în care studentul reacționează din punct de vedere emoțional/affectiv în relația sa cu instituția de învățământ, cadrele didactice și colegii. Această componentă a angajamentului este caracterizată prin sentimentele pe care le are studentul în timpul cursurilor sau în îndeplinirea sarcinilor (interes, plăcere, fericire sau stări de anxietate), modul și tipul de relații pe care le leagă cu profesorii și colegii, sentimentul de apartenență la instituția de învățământ și valorizarea acesteia.

Angajamentul cognitiv se manifestă atunci când studentul este puternic implicat în tot ce înseamnă procesul de învățare, și anume reușește să înțeleagă mecanismele de învățare, dorește să se autodepășească, stabilisește strategii de atingere a obiectivelor și este autodisciplinat. Angajamentul cognitiv presupune investiția și efortul intelectual și psihologic în procesul de învățare, stăpânirea cunoștințelor și abilităților dobândite, un nivel foarte ridicat al motivației și efort, autodisciplinare și dezvoltarea de strategii de

învățare, cum ar fi repetarea, organizarea, memorarea în vederea înțelegerii în profunzime a materiilor (Jimerson, Campos și Greif, 2003).

Alături de aceste tipuri, în cadrul studiilor, în special cele cu o orientare mai degrabă sociologică, este definit și *angajamentul față de scop*. Acesta se dezvoltă pe fondul implicării psihologice și emoționale a studenților în procesul de învățare. Scopul lor transcende obținerea de rezultate cuantificabile (în special note), și se transformă în dorința de a înțelege cât mai bine materiile învățate și preluarea acestora ca elemente cu care se identifică. Se poate spune că studenții au un nivel ridicat de angajament față de scop atunci când sunt implicați profund în procesul de învățare, persistă în ciuda unor provocări și obstacole, și consideră ca fiind o realizare majoră ducerea la bun sfârșit a sarcinilor de lucru și în special finalizarea studiilor (Wehlage et al., 1989).

Angajamentul a început să capete o importanță tot mai mare în evaluarea performanței unităților de învățământ. În cazul învățământului universitar, angajamentul capătă un rol important atât pentru student, cât și pentru universitatea deoarece s-a constatat o strânsă legătură între gradul de angajament și abandonul școlar (Tinto, 2000; Bean, 1990; Bean, 2005) și performanțele obținute de către studenți (Pascarella și Terenzini, 2005). Pentru universități pierderile de studenți sunt o problemă atât economică, cât și de status, deoarece angajamentul studenților poate fi și un indicator al calității instituției de învățământ (Kuh, 2001; Chalmers, 2007). Pascarella (2001) afirma că „educația foarte bună a unui student este realizată de obicei în acele colegii și universități în care există bune practici în ceea ce privește creșterea nivelului de angajament și implicare atât socială, cât și academică”. În consecință, în cazul învățământului universitar responsabilitatea pentru un nivel de angajament ridicat se mută dinspre student către universitate. Mai mult, dacă este să ne referim la scăderea

numărului de studenți cu care se confruntă învățământul superior astăzi, în contextul depășirii punctului critic al procesului de masificare, problema angajamentului devine una de importanță majoră pentru universități.

Influențe pozitive ale angajamentului academic

Studiile privind angajamentul în mediul universitar fac referire în principal la relația dintre nivelul implicării studenților și rezultatele acestora (*students' outcomes*). Angajamentul contribuie într-o măsură semnificativă la îmbunătățirea procesului de învățare (Coates, 2005). Studenții sunt principali beneficiari ai angajamentului (Trowler, 2010). Aceștia li se adaugă profesorii, universitățile și comunitățile locale. Pornind de la o amplă analiză a literaturii de specialitate, Trowler (2010) identifică principalele rezultate pozitive obținute în urma creșterii nivelurilor angajamentului academic, denuindu-le motive ale angajaților: rezultate școlare mai bune, creșterea ratelor de transfer și retenție, reducerea disparităților sociale, îmbunătățirea relevanței curriculare, beneficii la nivel instituțional (financiar, imagine și reputație), reducerea costurilor.

Cercetările cu privire la angajament au scos în evidență faptul că un nivel ridicat de angajament coreleză pozitiv cu dezvoltarea abilităților intelectuale, o mai bună adaptare la cerințele instituției de învățământ, dezvoltarea competențelor morale, dezvoltarea abilităților practice și adaptarea aptitudinilor dobândite la cerințe noi, dezvoltare cognitivă, acumularea de capital social, dezvoltare psihosocială și formarea unei imagini de sine pozitive și, nu în ultimul rând, obținerea de rezultate școlare superioare, satisfacție (Quaye și Harper, 2014; Trowler, 2010).

Cele mai multe modele teoretice în care au fost analizate aspecte cu privire la succesorul academic al studenților au luat în calcul variabile precum: caracteristicile mediului din care provine studentul, aici fiind inclusi

indicatori demografici și experiențele școlare anterioare; caracteristicile structurale ale instituției de învățământ, incluzând elemente ca misiunea, mărimea și elemente de selectivitate a studenților; interacțiunea cu angajații universității și cu colegii; perceptia studenților cu privire la mediul de studiu și nivelul de angajament și efort depus de studenți în activitățile academice (Kuh et al., 2008).

Pornind de la principalele aspecte urmărite în cadrul studiilor, remarcăm din nou dificultatea delimitării conceptuale a angajamentului. Astfel, anumiți indicatori sunt incluși în caracteristicile definitoare ale angajamentului academic, în timp ce alte variabile sunt poziționate ca și covariante ale acestuia.

Contextul studiului. Evoluții ale învățământului superior

Educația, la nivel mondial, a cunoscut transformări masive în ultimul secol. Printre schimbările cele mai importante s-au numărat și creșterea extraordinară a numărului de persoane care au absolvit învățământul terțiar. Dacă la începutul secolului XX erau înregistrați aproximativ 500 de mii de studenți la nivel mondial, ceea ce reprezenta la acea vreme un procent de numai 1% din cohorte cu vîrstă specifică acestui ciclu de învățământ, la începutul secolului XXI pentru aceeași grupă de vîrstă cifrele se situau în jurul valorii de 19-20%, iar în unele țări ajungând chiar la 80% (Schofer și Mayer, 2005).

Creșterea numărului de persoane care se înscriu în învățământul universitar este un proces care se află în continuă desfășurare, date mai recente arătând ca într-o perioadă scurtă de timp de numai 7 ani (2000-2007) procentul a crescut cu șapte puncte, de la 19% la 26% la nivel mondial (Altbach, Reisberg și Rumbley, 2009), și anume de la 100,8 milioane studenți căță erau în 2000 la 152,5 milioane în 2007 (UNESCO Institute for Statistics, 2009). Regiunile cu creșterea

cea mai mare de studenți, în perioada 2000-2007, au fost zona Asiei de Est, America Latină și fostele state din blocul comunist din Europa Centrală și de Est.

Un indicator important în analiza numărului de persoane înscrise în ciclul terțiar de învățământ este Rata Brută de Înscrieri (RBI) care se calculează prin împărțirea numărului de persoane cu vîrstă specifică învățământului universitar (de obicei între 18 și 22 de ani) la numărul total de studenți înmatriculați. În funcție de acest indicator a fost realizată clasificarea sistemelor de învățământ superior: *sisteme elitiste* în cazul în care RBI este mai mică de 15%, *sisteme de masă* (cu RBI între 16% și 50%) și *învățământ universal* (cu RBI peste 50%) (Trow, 1974).

În Europa Centrală și de Est, în majoritatea țărilor, învățământul universitar a ajuns la nivel universal într-o perioadă scurtă de aproximativ 15 ani, în special după căderea regimului comunist din 1990. Acest salt a fost făcut de unele state, cum este și cazul României, de la un nivel elitist în care RBI în 1990 era de numai 8% la 52% în 2006 și continuând să crească până în anul 2008. Altă țară din această regiune care au cunoscut astfel de creșteri ale RBI începând cu 1990, conform datelor din Raportul Global Education Digest 2009 al UNESCO (UIS, 2009), sunt Ungaria de la 14% în 1990 la 65% în 2005 și Turcia de la 12% la 31% în aceeași perioadă și Albania care a cunoscut o creștere de la 8% la aprox. 20%.

Astfel, într-o perioadă scurtă de timp, am putea spune de la o generație la alta, rolul învățământului superior s-a schimbat. Trecerea de la un nivel elitist, cu grad de participare mai mic de 15% a populației tinere la învățământul superior la un sistem universal cu nivel de participare de peste 50% s-a produs în majoritatea cazurilor într-o perioadă foarte scurtă de maxim 40-50 de ani. Dacă în perioada de acces scăzut rolul universităților era de a forma specialiști care urmau să ocupe rolurile importante din societate, oda-

tă cu masificarea și universalizarea studiilor superioare acest mecanism de plasare a individelor în ierarhile societăților s-a schimbat (Usher, 2009).

Învățământul superior în România și Ungaria

După căderea regimului comunist, învățământul românesc a trecut printr-o perioadă de restructurare și adaptare la noile realități economice, sociale și culturale. Dacă la nivel de învățământ preșcolar, primar și secundar schimbările au fost minore și au fost caracterizate în principal de ieșirea de sub ideologia comunistă, la nivel de învățământ superior modificările au fost mai puternice. Cele mai importante aspecte ale reformei învățământului universitar au constat în adoptarea sistemului vest-european, prin alinierarea la standardele procesului Bologna și înființarea de instituții private de învăță-

mânt. Totodată, această perioadă a fost marcată de o creștere foarte mare a numărului de persoane care s-au înscris în învățământul superior. Creșterea numărului de studenți nu a fost corelată însă și cu o creștere a bazei materiale a sistemului de învățământ și a numărului cadrelor didactice, ceea ce a condus inevitabil la o scădere a calității învățământului. De asemenea, creșterea numărului de studenți nu a fost susținută și de o creștere demografică, ci dimpotrivă în această perioadă România se confruntă cu o scădere a populației. În perioada 1990-2011, numărul studenților a crescut de aproximativ 6 ori, de la 164.507 la 999.523, în schimb nu același lucru se poate spune și despre numărul cadrelor didactice din învățământul superior. În 1990 erau 11.803 cadre didactice în universități, iar în 2011 numărul acestora era de 27.765, deci o creștere de numai 2,3 ori (Drăgoescu, 2013).

Tabel 1: Evoluția instituțiilor de învățământ superior din România în perioada 1990-2011

Nr. de instituții de învățământ	1990 1991	1995 1996	1999 2000	2005 2006	2010 2011
învățământ superior de stat	56	95	121	107	108
învățământ superior particulare	-	36	195	52	51

Sursa: Anuarul Statistic al României, 2012.

Modificări semnificative au înregistrat și în ceea ce privește specializările care au atras cei mai mulți studenți. Dacă înainte de 1990 învățământul tehnic atrăgea cel mai mare număr de studenți, peste 70% din totalul studenților, în 2011 acest procent s-a fixat în jurul procentului de 11%. Cererea cea mai mare a fost pentru domeniile: economic, juridic și universitar pedagogic care împreună în 2011 aveau înscriși peste 70% (Anuarul Statistic al României, 2012). În ceea ce privește domeniile care au avut cea mai mare căutare în perioada comunistă, cum este învățământul tehnic care atrăgea peste 70% dintre studenți, în perioada nou capitalista la această specializare erau înscriși aproximativ 10%, domeniile liberale, ca medicina, dreptul, științele economice și învățământ-

tul pedagogic universitar, atrăgând cei mai mulți studenți.

Creșterea numărului de studenți, dar și de universități a atins nivelul maxim în 2008, când în România au fost aproximativ un milion de persoane înregistrate în învățământul superior și 159 de universități, din care o treime instituții private (Drăgoescu, 2013). Numărul foarte mare de studenți din această perioadă poate fi explicat și prin faptul că în anul universitar 2007-2008 au existat două grupe de absolvenți, cei care au finalizat studiile pe sistemul clasic de 4 ani și prima generația care a terminat în sistemul Bologna (3 ani).

Schimbările de ordin politic, social și economic din această perioadă de tranziție au contribuit la emergența unei suite de probleme care au afectat atât sistemul educați-

onal, cât și societatea ca întreg. Una dintre aceste probleme a fost scăderea calității învățământului superior și, implicit, scăderea valorii diplomelor de absolvire. Legislația permisivă a dus la înființarea unui număr foarte mare de instituții de învățământ superior care nu dispuneau de o bază materială adecvată și nici de cadre didactice suficiente și, mai ales, bine pregătite. Dacă în 1990 raportul dintre numărul de cadre didactice universitare per student era de 1 la 13, în anul școlar 2007-2008 acest raport era de 1 la 28 (Curaj, Deca și Háj, 2015, 4).

În Ungaria postcomunistă situația a fost una similară cu cea din România. În decada 1990-2000 sistemul educațional superior fiind caracterizat de aceleași schimbări: facilitarea accesului la această formă de învățământ având ca rezultat o creștere foarte mare a numărului de studenți. La fel ca în situația învățământului superior din România această masificare a avut și efecte negative în special în ceea ce privește calitatea predării. Creșterea numărului de studenți nu a fost însotită și de investiții în universități și de o creștere a numărului de cadre didactice universitare. În 1990 raportul dintre numărul de studenți și numărul de profesori era de 1 la 5,9, iar în 2005 a ajuns să fie de 1 la 16,5 (Pusztai și Szabó, 2008). Un alt aspect care definește perioada de după 1990, în ceea ce privește învățământul superior maghiar, este preluarea modelului capitalist vest-european și aderarea la Spațiul European al Învățământului Superior și procesul Bologna.

Cu toate acestea, o problemă identificată în ambele țări este aceea a inegalităților de acces la învățământul superior a anumitor clase sau grupuri sociale. În cele două țări sistemul de învățământ superior este unul de tip stratificat, în care există mai multe tipuri de universități care au roluri diferite, conform clasificării propuse de Scott (1995). În general universitățile de stat atrag studenți cu un statut socio-economic mai ridicat, în timp ce universitățile private atrag studenți din grupuri sociale dezavantajate (femei, ti-

neri din mediu rural, minorități etnice și/sau religioase) (Hatos, 2012).

În ceea ce privește studiul angajamentului academic, în România și Ungaria au fost realizate puține astfel de cercetări. Analizele în care este inclusă și România, de exemplu, se concentrează cu precădere asupra angajamentului la nivelul preuniversitar (Lam et al., 2014), și sunt extrem de puține cele care vizează angajamentul studenților. Cercetările analizează angajamentul, sau mai degrabă lipsa acestuia, ca indicator pentru abandon. Deoarece abandonul la nivel de învățământ terțiar este o problemă care capătă o importanță tot mai mare în agenda Uniunii Europene (scăderea ratelor de abandon în învățământul universitar este un obiectiv al Strategiei Europa 2020), numărul studiilor care abordează această problemă a crescut în ultimii ani.

Metodologia și obiectivele de cercetare

Obiectivele de cercetare propuse în cadrul studiului urmăresc identificarea dimensiunilor angajamentului academic prin aplicarea scalelor de măsurare, analiza comparativă a angajamentului academic pe tipuri de universități și specializări și investigarea relației dintre caracteristicile socio-economice ale studenților și angajamentul academic.

Principalele întrebări de cercetare care au stat la baza realizării studiului au pornit de la identificarea principalelor diferențe în ceea ce privește studenții din România și cei din Ungaria. Sunt nivelurile angajamentului diferite între cele două țări? Există diferențe în special în ceea ce privește dimensiunile angajamentului academic?

Pentru atingerea obiectivelor propuse am utilizat datele obținute în cadrul cercetării derulate prin proiectul HERD – HURO/0901/2.2.2, finanțat prin Programul de Cooperare Transfrontalieră Ungaria-România 2007-2013. Proiectul a fost implementat de către Universitatea din Debrecen în parteneriat cu Universitatea din Oradea și

Universitatea Creștină Partium din Oradea, cercetarea fiind derulată în perioada martie-august 2012.

Instrumentul de cercetare (chestionarul) a fost aplicat studenților din patru centre universitare: Universitatea din Debrecen (UD), Colegiul de la Nyregyhaza (NyF) (o substructură a Universității Debrecen), Universitatea Creștină Partium din Oradea (PKE), Universitatea din Oradea (UO) și Universitatea Creștină Emanuel (UEO). Selecția respondenților a fost una aleatoare, multistadială, eșantionul fiind reprezentativ la nivelul universităților, ciclul de studii și anul de studiu. Eșantionul final cuprinde 2.728 de cazuri. În studiul de față, din eșantionul inițial au fost eliminate cazurile înregistrate la două structuri ale UD și UO (din Ucraina, respectiv Satu-Mare), datorită numărului mic de cazuri și pentru a nu distorsiona rezultatele analizelor.

Descrierea eșantionului

Analizele au fost efectuate pe un număr total de 2.527 de studenți, aceștia reprezentând studenți înmatriculați la o formă

Tabel 2: Distribuția eșantionului pe domenii de studiu

Domeniu/Universitate	UD	Ny F	UO	PKE	UEO
Arte și discipline umaniste (istorie, filosofie, teologie)	7,9	20,4	16,7	38,8	40,4
Sănătate (medicină, farmacie... etc.)	20,2	0,0	13,2	0,0	0,0
Științe Sociale (sociologie, științe politice, asistență socială, psihologie, relații internaționale)	3,0	2,6	5,0	19,2	37,5
Economie și administrarea afacerilor	19,8	19,1	8,1	42,0	22,1
Științe juridice inclusiv administrație publică	11,4	0,0	6,3	0,0	0,0
Științele naturii (biologie, chimie, fizică, matematică, informatică, geografie)	15,1	4,6	6,9	0,0	0,0
Arhitectură și construcții	7,6	0,0	6,6	0,0	0,0
Științele educației	6,3	32,9	6,4	0,0	0,0
Agricultură și științele mediului	4,1	0,0	17,5	0,0	0,0
Inginerie	4,7	20,4	13,3	0,0	0,0

Cele mai multe domenii de studiu sunt acoperite de către universitățile mari de stat din cele două țări, Universitatea Debrecen și Universitatea din Oradea. Numărul cel mai mare de studenți din Debrecen este în-

de învățământ superior, din Ungaria și din România. Distribuția lor în funcție de țară este următoarea: 49,7% dintre studenți sunt înmatriculați la o instituție de învățământ superior din România, iar 50,3% la o instituție de învățământ superior din Ungaria. 44,2% sunt înscriși la Universitatea din Debrecen, 6% la Colegiul de la Nyiregyhaza, care este tot o structură a Universității din Debrecen, 28,3% sunt înmatriculați la Universitatea din Oradea, 16,1% la Universitatea Creștină Partium (universitate privată) și 5,4% la Universitatea Creștină Emanuel (universitate privată).

În ceea ce privește domeniul de studiu, cei mai mulți dintre studenți sunt înscriși la științele economice și administrarea afacerilor (20,1%), urmați de cei la disciplinele umaniste (14,2%) și sănătate (12,7%). Procente mai mici înregistram în cazul studenților de la științele naturii (8,9%), științe sociale (8%), inginerie (7%), științele mediului (6,8%), științe juridice (6,8%), științele educației (6,6%), arhitectură și construcții (5,2%) și arte (3,7%).

Distribuția studenților pe domenii de studiu în cadrul universităților este următoarea:

registrat în domeniul medicinei și științelor economice. În schimb la Oradea, pe studenții cei mai mulți îi regăsim la protecția mediului, inginerie, științele umaniste și medicină. Totodată observăm faptul că cele două uni-

versități private din România, Universitatea Partium și Universitatea Emanuel, sunt prezente un număr mai mic de specializări. La Universitatea Partium, pe cei mai mulți studenți îi regăsim la științele economice, iar la Emanuel sunt studenții înscrisi la specializările din domeniul științelor sociale.

În privința ciclului de studii, 84,5% dintre studenții respondenți sunt înscrisi la nivel de licență, iar 15,5% sunt la programele de masterat. Cei mai mulți dintre studenți sunt la forma bugetată (71%), iar 29% plătesc taxe de studii.

Analiza datelor și rezultate

În principal, unul dintre aspectele urmărite în cadrul demersului nostru se referă la analiza unei scale a angajamentului academic pentru identificarea dimensiunilor acestuia. În cadrul cercetării ne-am propus să investigăm modul în care variază și relatează diferențele dimensiuni ale angajamentului studenților, măsurate prin aplicarea scalelor de măsurare.

Pentru început vom prezenta rezultatele aplicării unei scale multidimensionale care cuprinde 13 itemi referitori la comportamente și atitudini ale studenților. Scala a fost utilizată în cadrul anchetei derulate în proiectul HERD, fiind construită de experții implicați în cadrul proiectului, pornind de la diferite instrumente de măsurare validate la nivel internațional. În principal, scala cuprinde itemi utilizați în ancheta *National Survey of Student Engagement* (NSSE: <http://nsse.indiana.edu>), derulată anual începând din 2000. Indicatorii angajamentului sunt grupați pe patru teme principale: provocare academică, învățare alături de colegi, experiențe în facultate și mediul din campus. Acesta este unul dintre principalele instrumente de raportare individuală utilizat pentru măsurarea nivelurilor angajamentului academic în mediul universitar. Totodată, în cadrul

proiectului HERD au fost consultate și alte tipuri de instrumente, precum, *High School Survey of Student Engagement (HSSSE)*, *School Engagement Measure (SEM)* și *Student Engagement Instrument (SEI)*.

Potrivit rezultatelor obținute, cel mai des studenții participă activ la cursuri, colaboră cu ceilalți colegi la proiecte comune sau referate. Pe de altă parte, studenții sunt mai puțin implicați în discuțiile pe probleme legate de etnie sau rasă, sau apeleză la profesori pentru a discuta planurile de carieră.

Pentru a identifica dimensiunile scalei am realizat analiza factorială folosind metoda componentelor principale, cu rotație de tip Varimax. Rezultatele analizei prezintă 4 factori ($KMO = 0,850$). Primul factor explică 19,8% din variația scalei. Aceasta cuprinde itemi precum: *Am discutat despre notele și temele mele cu un cadru didactic*, *Am discutat despre planurile mele de carieră cu un cadru didactic sau un consilier*, *Am discutat despre idei legate de lectură sau cursuri cu cadre didactice în afara orelor de curs și seminar*, *Am primit un feed-back scris sau verbal prompt despre rezultatele mele la învățătură*. Acest factor face referire la relația pe care o are studentul cu profesorii, angajamentul dovedit prin relația de colaborare și solicitarea sprijinului din partea cadrelor didactice. Aceste comportamente implică latura privind consilierea (mentoratul) în activitatea academică. În acest sens am considerat acest tip de *angajament drept unul relational*. Cel de-al doilea factor identificat explică 19,4% din variația scalei și cuprinde următorii itemi: *Am ridicat întrebări sau am participat la discuțiile de la cursuri și seminarii*, *Am făcut o prezentare în clasă*, *Am elaborat două sau mai multe schițe ale unui referat înainte să îl finalizez și să îl predau*, *Am lucrat la un proiect sau referat care a necesitat integrarea ideilor și informațiilor din diverse surse*, *Am integrat puncte de vedere diverse (religioase, politice etc.) în discuțiile de clasă sau în referate*. Itemii fac referire la activitățile academice în care sunt impli-

cați studenții, participarea activă la cursuri. Am denumit acest factor *Angajament comportamental/participativ*. Al treilea factor identificat explică 12,9% din variația scalei, iar al patrulea 11,9%. Cel de-al treilea factor cuprinde itemi care fac referire la poziționarea studenților față de problematica diferențelor de etnie și religie: *Am avut discuții serioase cu studenți de altă etnie sau rasă, Am avut conversații serioase cu studenți di-*

feriți de mine despre convingerile religioase, politice. Ultimul factor cuprinde itemii: Am lucrat împreună cu alți studenți la un proiect în timpul cursului, Am lucrat cu colegi la elaborarea unui referat sau proiect. Aceștia fac referire la relația de colaborare cu ceilalți colegi. Pentru analizele din secțiunile următoare vom folosi primii doi factori identificați, cel referitor la *Angajamentul relațional* și *Angajamentul comportamental*.

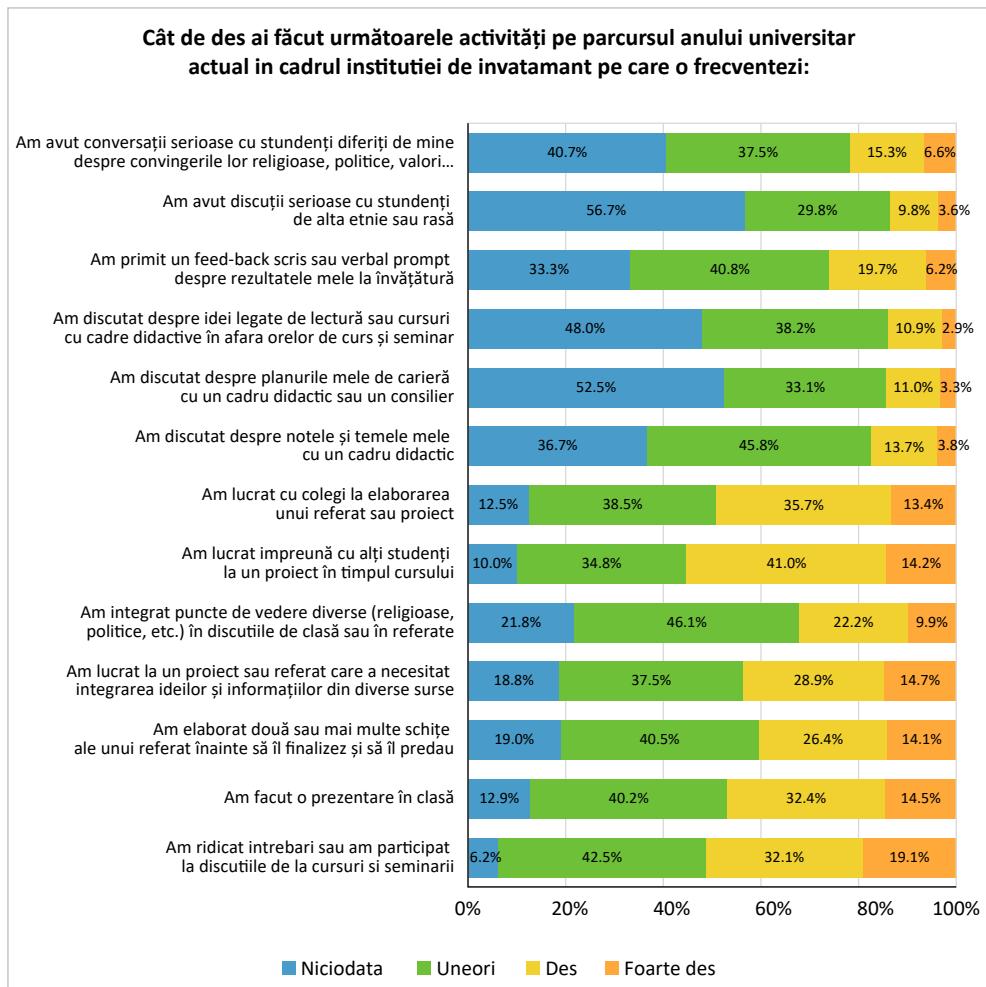

Figura 1: Itemii scalei multidimensionale a angajamentului

Calculul scorurilor angajamentului a fost realizat prin însumarea itemilor corespunzători analizei factoriale. Ambele scale sunt

valide (pentru angajamentul comportamental Cronbach alpha este de 0,775, iar pentru angajamentul relațional 0,782). Scorul an-

gajamentului comportamental are o valoare medie de 12,0, cu o abatere standard de 3,2. *Angajamentul relațional* are o valoare medie de 7,2, cu o abatere standard de 2,5.

Din punct de vedere metodologic, studiul își propune să identifice diferențele componente pentru evaluarea nivelurilor angajamentului. Astfel, am utilizat în cadrul analizelor încă o scală care face referire la aprecierea nivelului de implicare în viață

academică a studenților, poziționarea acestora față de finalizările traseelor academice. Acest tip de angajament (*angajamentul față de scop*) este măsurat prin devotamentul de care dau dovedă studenții pentru finalizarea studiilor.

Scala are o consistență bună, este unidimensională și validă pentru Cronbachalpha 0,769. Scorul final calculat are o valoare medie de 13,4, cu o abatere standard de 2,2.

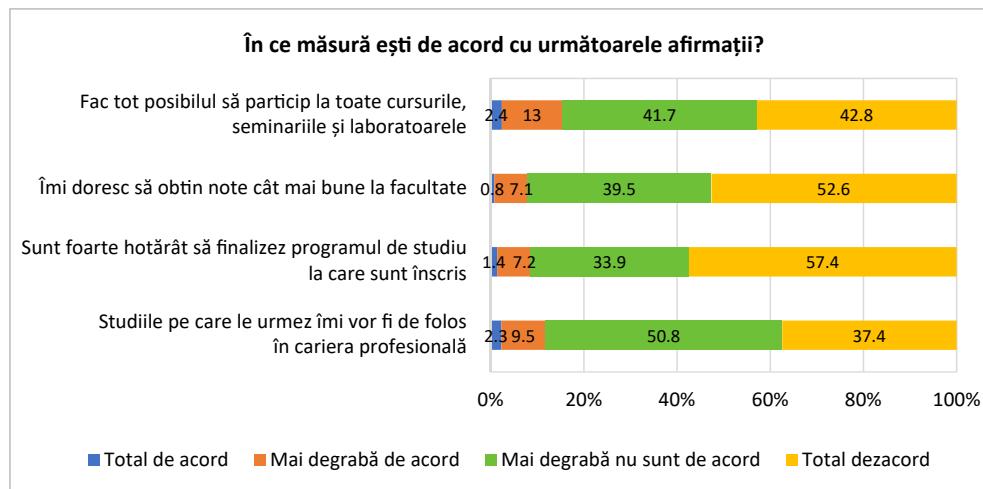

Figura 2: Itemii scalei Angajamentului față de scop

Așa cum ne așteptam, există corelații puternice între toți indicatorii angajamentului urmăriți în cadrul studiului. Cu alte cuvinte, putem constata faptul că un student care este puternic angajat în activitățile academice

ce (realizează referate sau este implicat în proiecte, participă activ la ore etc.) va avea totodată și o relație bună de colaborare cu profesorii, și va avea determinarea să finalizeze cu succes studiile.

Tabel 3: Corelația între diferențele tipuri de angajament (coeficienți Pearson)

	angajament relațional	angajament față de scop
angajament comportamental	0,434**	0,203**
angajament relațional	-	0,114**

** corelație semnificativă pentru $p = 0,000$

Comparăriile privind nivelurile angajamentului înregistrat pe universitățile incluse în studiu indică rezultate semnificative. Datele relevă un nivel al angajamentului semnificativ mai mare în cazul studenților de la Universitatea Emanuel (Oradea, România). În cazul angajamentului comportamental, valoarea medie la Universitatea

Emanuel este 13,86, comparativ cu media pe celelalte universități de 11,99 (pentru $t = -6,30$, $p = 0,000$). Pentru angajamentul relațional media pentru Universitatea Emanuel este 7,62, comparativ cu 7,12 (pentru $t = -2,16$, $p = 0,031$), iar pentru angajamentul față de scop, media este 14,96, comparativ cu 13,34 obținută pentru celelalte universi-

tăți (pentru $t = -11,77$, $p = 0,000$). Situația poate fi explicată făcând referire la specificul acestei universități, și anume o universitate privată, care se adresează unei populații omogene din punctul de vedere al cultului religios. Inclusiv din descrierea online a universității, potrivit căreia „este singura universitate baptistă conservatoare acreditată din Europa, ce este dedicată dezvoltării echilibrate a studenților în domeniul spiritual și academic, cu un accent special pe formarea caracterului și promovează o viață autentică prin integrarea tuturor domeniilor de studiu în concepția creștină despre lume și viață” (www.emmanuel.ro), identificăm atrитеle unei selecții restrictive a studenților.

Atașamentul față de comunitatea din care fac parte potențialii candidați se dovedește a fi un ingredient important în ceea ce privește integrarea socială și academică ulterioară a studenților. Un alt aspect ce trebuie menționat cu privire la aceste diferențe înregistrate în cazul nivelurilor angajamentului se referă la oferta educațională a Universității Emanuel (Hatos, 2012). Oferta se concentreză cu precădere pe științele economice și administrarea afacerilor și științe sociale. Astfel putem afirma că și din acest punct de vedere populația este omogenă, studenții înscriși fiind preocupați de activitatea antreprenorială, urmărind specializările căutate pe piața muncii și mai puțin costisitoare.

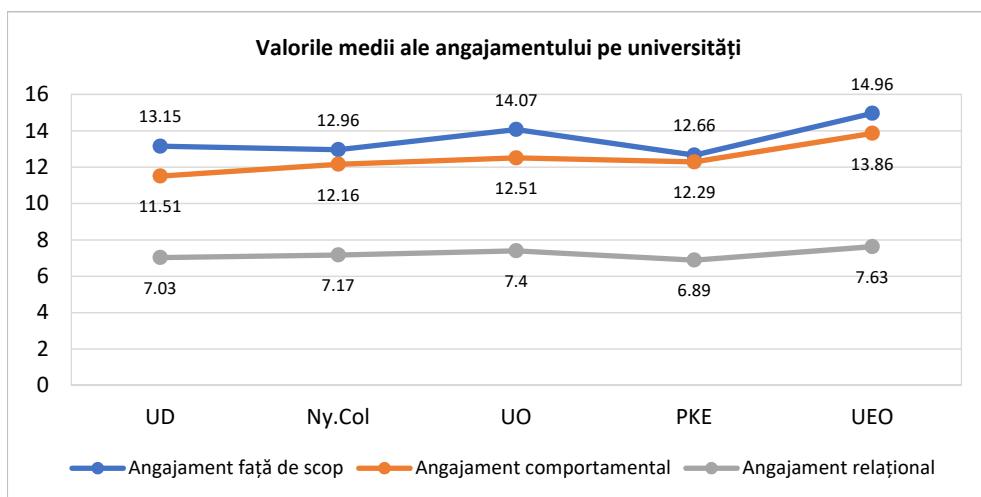

Figura 3: Distribuția angajamentului în funcție de universitate

Rezultatele sunt interesante și în cazul Universității Creștine Partium (Oradea, România). Aceasta se adresează și ea unei minorități delimitate, de această dată, pe criterii etnice. Totuși, este interesant că în cazul acestei universități obținem valori medii ale angajamentului relațional și față de scop semnificativ mai mici comparativ cu celelalte universități. Valoarea medie a angajamentului relațional în cazul Universității Partium este 6,89, comparativ cu 7,20 pentru celelalte universități (pentru $t = 2,25$, $p = 0,024$), respectiv valorile obținute pentru angaja-

mentul față de scop sunt: 12,66, comparativ cu 13,58 (pentru $t = 7,42$, $p = 0,000$).

Unul dintre cele mai importante rezultate obținute în cadrul studiului se referă la diferențele semnificative identificate în cazul celor două universități mari de stat din regiune: Universitatea din Oradea (RO) și Universitatea din Debrecen (HU). Pentru toate cele trei dimensiuni ale angajamentului, datele indică valori semnificativ mai mari în cazul Universității din Oradea, respectiv valori semnificativ mai mici în cazul Universității din Debrecen.

Tabel 4: Rezultatele comparației dintre valorile medii pentru Universitatea din Debrecen și Universitatea din Oradea

	Dimensiune angajament	Rezultatele testului pentru comparația mediilor (test t)		
		Diferența dintre valorile medii	t	p
<i>Universitatea din Debrecen</i> comparativ cu celelalte universități	comportamental	1,03	7,80	0,000
	relațional	0,22	2,12	0,034
	față de scop	0,49	5,35	0,000
<i>Universitatea din Oradea</i> comparativ cu celelalte universități	comportamental	-0,60	-3,83	0,000
	relațional	-0,35	-2,96	0,003
	față de scop	-0,90	-9,50	0,000

Pentru a sublinia diferențele înregistrate între universitățile incluse în studiu, am urmărit o variabilă care face referire la alegerea universității de către studenți. Am considerat în acest sens că studenții care se orientează doar spre o anumită universitate la admitere sunt cei care vor avea ulterior și niveluri mai mari ale angajamentului. Explicația rezidă în faptul că există o relație între oferta educațională, modul în care se adresează universitățile studenților și cui se adresează în mod special, și atașamentul acestora față de viața academică. Alegerea universității, și alegerea specializărilor, determină constituirea unor colectivități mai omogene sau mai puțin omogene la nivelul universităților. Datele susțin această situație: 64% din studenții Universității Creștine Partium, 43% din cei ai Universității din Oradea și 43% din cei ai Universității Emanuel declară că universitatea a fost singura opțiune la admitere. În schimb doar 15,6% dintre studenții Universității din Debrecen, respectiv 16,7% din cei de la Colegiul Nyregyhaza, susțin că universitatea a fost singura lor alegere. Distribuția este asemănătoare și în cazul alegерii specializărilor: 50,7% din studenții Universității Creștine Partium, 42,6% din cei ai Universității din Oradea și 46,2% din cei ai Universității Emanuel declară că specializarea aleasă a fost singura opțiune la admitere. Comparativ, doar 12% dintre studenții de la Universitatea din Debrecen sunt înscriși la o specializare care a fost singura lor opțiune.

Aceste rezultate pot oferi o explicație cu privire la nivelurile mai scăzute ale angajamentului studenților la Universitatea din Debrecen. În cazul lor, nu putem vorbi de un atașament față de universitate încă înainte de a-și începe viața studențească. Aproximativ 30% dintre acești declară că ar fi dorit să studieze la altă universitate sau chiar la altă specializare. Din acest punct de vedere este interesant de urmărit într-un demers de cercetare viitor, evoluția în timp a gradului de integrare academică a studenților, dar și identificarea acelor factori care contribuie la decizia privind alegerea specializării sau a universității.

Dacă analizăm angajamentul studenților în funcție de specializări, vom observa că nu există diferențe majore între acestea. Scorurile cele mai înalte de angajament academic le regăsim în domeniul științelor umaniste, științelor sociale și științelor educației. Cele mai mici scoruri de angajament academic sunt prezente la studenții care studiază în domeniile de sănătate și științe juridice. În schimb, observăm că cea mai mare valoare a angajamentului față de scop, o obținem în cazul studenților de la medicină. Acest aspect este interesant de studiat având în vedere că la domeniile considerate de elită, angajamentul academic, măsurat prin participare activă la cursuri și seminarii, este cel mai scăzut.

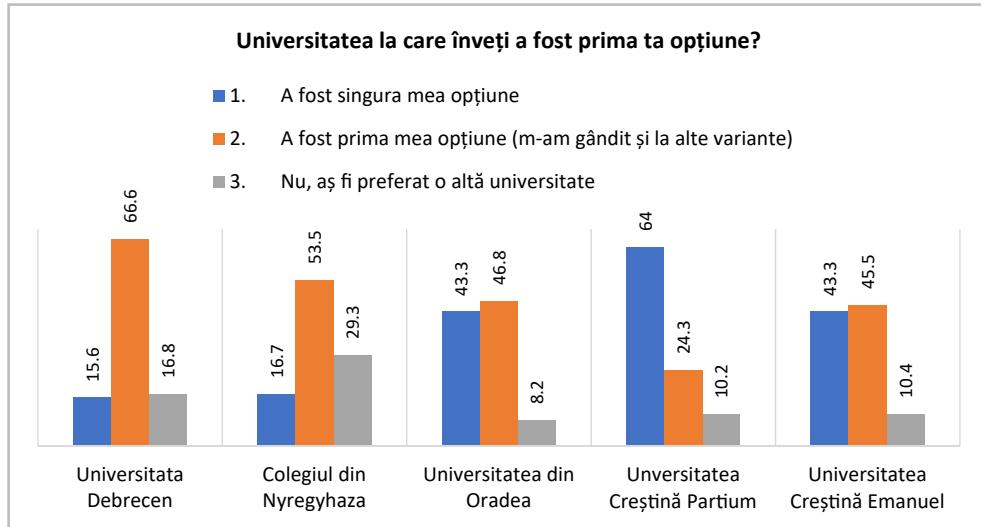

Figura 4: Alegerea universității

Scorurile cele mai înalte ale angajamentului relational, măsurat prin interacțunea cu cadrele didactice, sunt prezente la studenții care studiază la arte și științe umaniste, res-

pectiv la inginerie. Cele mai slabe scoruri de angajament sunt prezente la studenții de la agricultură și științele mediului.

Tabel 5: Distribuția angajamentului în funcție de specializare

	Angajament comportamental	Angajament relational	Angajament față de scop
Arte și științe umaniste (istorie, filosofie, teologie)	13,38	7,84	13,66
Sănătate (medicină, farmacie... etc.)	10,52	6,89	13,77
Științe Sociale (sociologie, științe politice, asistență socială, psihologie, relații internaționale)	13,07	6,79	13,48
Economie și administrarea afacerilor	12,15	6,85	13,00
Științe juridice inclusiv administrație publică	11,18	6,89	13,52
Științele naturii (biologie, chimie, fizică, matematică, informatică, geografie)	12,04	7,34	13,09
Arhitectură și construcții	11,87	7,04	13,39
Științele educației	12,43	7,07	13,60
Agricultură și științele mediului	11,20	6,57	13,55
Inginerie	12,02	7,89	13,48

Rezultate semnificative am obținut și în cazul diferențelor pe nivelurile de studii. Datele indică diferențe semnificative în cazul angajamentului comportamental ($t = -7,9$,

$p = 0,000$) și cel relational ($t = -4,2$, $p = 0,000$). Studenții înscriși la masterat au niveuri mai ridicate ale angajamentului.

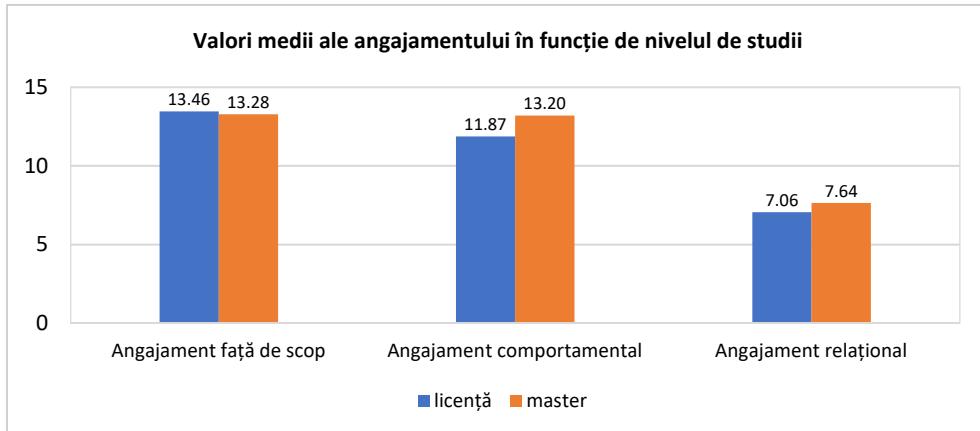

Figura 5: Valorile angajamentului în funcție de nivelul de studii

Studiile cu privire la angajamentul educațional acordă o mare atenție diferențelor de gen în măsurarea nivelului acestuia. Rezultatele studiului nostru confirmă astfel de diferențe, datele indică valori mai mari ale angajamentului în cazul fetelor (valori-

le sunt semnificative în cazul tuturor indicatorilor: Angajament comportamental $t = -2,99$; $p = 0,003$; Angajament relațional $t = 4,786$; $p = 0,000$; Angajament față de scop $t = -4,018$; $p = 0,000$).

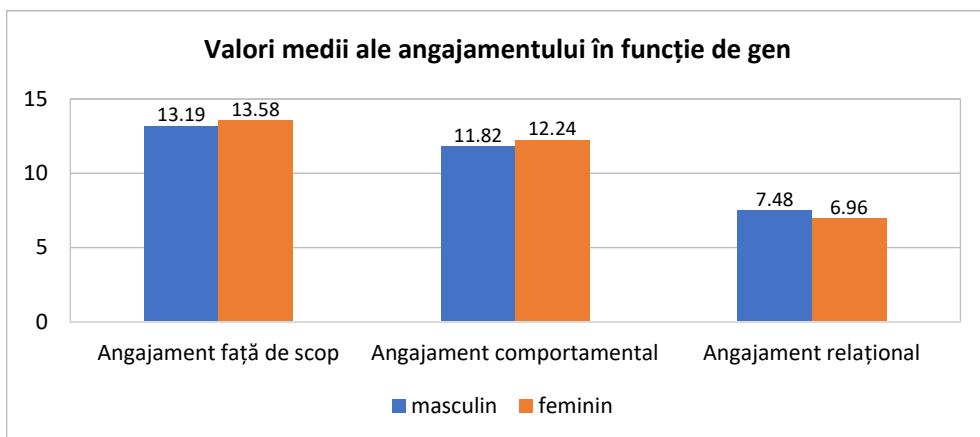

Figura 6: Distribuția angajamentului în funcție de genul studentului

Majoritatea dimensiunilor angajamentului identificate și analizate în cadrul studiului prezintă valori mai ridicate în rândul studentelor. Doar la nivelul angajamentului relațional, adică în relaționarea cu cadrele didactice, scorul acestora este mai mic față de cel al studentilor de gen masculin.

În analizele următoare am utilizat trei indicatori cu privire la statusul socio-economic

al studentilor, mediul lor de origine: nivelul de instrucție al părinților (măsurat în număr de ani de școală) și dotarea cu bunuri a gospodăriei. Cel de-al doilea indicator a fost calculat prin însumarea răspunsurilor affirmative ale studentilor cu privire la bunurile prezente în gospodărie (Cronbach alpha = 0,721).

Analizând dimensiunile angajamentului în corelație cu indicatori ai statusului

socio-economic, am identificat relații semnificative în cazul nivelului de instrucție al tatălui și dotarea cu bunuri a gospodăriei. Astfel, studenții care au tată cu un număr mai mare de ani de școală înregistrează valori mai mari ale angajamentului relațional și angajamentul față de scop. Facem în această situație referire la relația dintre capitalurile educaționale ale părintilor și aspirațiile edu-

caționale ale copiilor. Rezultatele studiului confirmă faptul că studenții care au aspirații școlare înalte își doresc să își continue studiile pentru a obține o diplomă, cel mai probabil vor avea și niveluri mari ale angajamentului academic. În ceea ce privește dotarea cu bunuri, aceasta este în corelație pozitivă cu angajamentul relațional. Totuși, remarcăm că relațiile nu sunt foarte puternice.

Tabel 6: Corelație angajament – status socio-economic familial (coeficient Pearson)

	Angajament comportamental	Angajament relațional	Angajamentul față de scop
Nr. ani școală tata	0,049*	0,060**	0,043*
Nr. ani școală mama	-0,013	0,027	-0,005
Dotarea cu bunuri	0,011	0,066**	-0,010

** semnificativ pentru $p < 0,01$, * semnificativ pentru $p < 0,05$

Rezultatele obținute pentru modelarea angajamentului academic indică rezultate interesante și susțin afirmațiile formulate anterior (modelele de regresie sunt în Anexa 1). Există diferențe între cele trei dimensiuni ale angajamentului analizate. În ceea ce privește angajamentul comportamental, modelul indică următorul profil al studenților: studenții cu un nivel mare al angajamentului comportamental sunt înscriși la Universitatea din Oradea și Universitatea Emanuel din Oradea; sunt studenți înscriși la nivel de masterat; urmează specializările arte și științe umaniste, științe sociale; sunt de gen feminin; au tatăl cu un nivel de instrucție superior și status economic superior; acești studenți nu sunt înscriși la specializările medicină, științele mediului și drept.

Studenții cu un nivel ridicat al angajamentului relațional sunt înscriși la Universitatea din Oradea, la specializările arte și științe umaniste, științele naturii și inginerie. Sunt studenți la nivel de masterat, de gen masculin, cu un status economic superior.

Modelul obținut în cazul angajamentului față de scop ne indică faptul că studenții puternic angajați sunt cei de la Universitatea Emanuel și Universitatea din Oradea, și nu

sunt cei de la Universitatea Creștină Partium. Sunt înscriși la specializările arte și științe umaniste și medicină. Sunt la nivel de licență, nu plătesc taxă de școlarizare și sunt de gen feminin.

Sunt interesante rezultatele obținute în cazul specializării medicină. Studenții care și-au ales acest domeniu de pregătire nu sunt foarte implicați în viața academică, dar sunt hotărâți să finalizeze programul de studiu ales. Totodată, cei de la științe socio-umane sunt „prezenți” la școală, participă la cursuri, realizează proiecte, ridică întrebări și fac prezentări la cursuri, dar nu sunt orientați către finalizarea studiilor. O relație bună de colaborare cu profesorii o au băieții, în schimb fetele sunt cele care au un nivel mai mare al angajamentului comportamental și cel față de scop. În privința nivelului de studiu, studenții înscriși la nivel de licență sunt preocupați de finalizarea studiilor cu succes. Studenții la nivel de masterat sunt cei implicați în viața academică și cei care au o strânsă relație de colaborare cu profesorii lor.

Sinteza rezultatelor și concluzii

Pornind de la datele obținute în urma aplicării a două scale privind implicarea studenților în viața academică, în cadrul studiului au fost identificate trei dimensiuni ale angajamentului academic: angajament comportamental, angajament relațional și angajament față de scop. Scalele analizate au o validitate bună și au fost utilizate pentru identificarea diferențelor pe universitățile și specializările incluse în studiu, respectiv diferențe în funcție de statusul socio-economic al studenților. Cele trei dimensiuni fac referire la angajamentul din punctul de vedere al participării active a studenților la activitățile academice (*angajament comportamental*), a relației de comunicare și mentorat cu cadrele didactice (*angajament relațional*) și din perspectiva gradului de devotament de care studenții dau dovadă pentru finalizarea ciclului de învățământ (*angajament față de scop*).

Analizând nivelurile angajamentului studenților înmatriculați la diferitele universități din Ungaria și România, am constatat faptul că studenții din România au un nivel de angajament semnificativ mai mare comparativ cu cei din Ungaria. Având în vedere însă analizele realizate cu privire la accesul în învățământul superior, unde am constatat faptul că aproximativ o treime din studenții de la Universitatea din Debrecen și-ar fi dorit să studieze la o altă universitate sau chiar la o altă specializare, deducem că nivelul scăzut de angajament al acestora este datorat modului în care studenții reușesc sau nu să își îndeplinească obiectivele, aspirațiile. În acest sens putem să constatăm că angajamentul academic este într-o mare măsură influențat de carierele academice anterioare și de proiectarea traiectoriilor academice viitoare. Totodată, modul în care studenții aleg să studieze la o anumită universitate și la o anumită specializare se reflectă și în nivelurile angajamentului acestora. Procesul de selecție la nivelul universităților, respectiv a

specializărilor, produce colectivități relativ omogene. Considerăm că modul în care se constituie grupurile de studenți la nivel de specializare și universitate, poate să reprezinte unul dintre factorii care explică nivelurile diferite ale angajamentului academic. Este important să ținem cont de oferta de studii a universităților, și în special cui se adresează această ofertă.

Analizând dimensiunile angajamentului academic pe nivelul de studii, am constatat faptul că studenții la nivel de masterat sunt semnificativ mai angajați în viața academică decât cei la nivel de licență. Modelele de regresie confirmă faptul că cei de la masterat sunt mai implicați în viața academică și au o relație bună cu profesorii lor, dar cei de la nivel de licență sunt mai puternic orientați către finalizarea studiilor.

În ceea ce privește relația dintre indicatorii demografici și socio-economi, s-a constatat o relație semnificativă în privința genul studenților. Datele confirmă ipotezele cu privire la faptul că angajamentul studenților este mai mare decât în cazul studenților. Totuși, băieții sunt cei care au o relație mai strânsă de colaborare cu profesorii. Nivelul de educație al tatălui corelează cu dimensiunile angajamentului, spre deosebire de nivelul de educație al mamei care nu prezintă o relație semnificativă. Situația materială a familiei prezintă influențe pozitive în ceea ce privește angajamentul comportamental și cel relațional.

Limite ale studiului

Cercetarea urmărește identificarea nivelurilor angajamentului academic al studenților, dimensiunile acestuia și diferențe înregistrate pe tipuri de universități. Principala limită a studiului se referă la analiza evoluției în timp a nivelurilor angajamentului. Literatura de specialitate subliniază faptul că acest proces (al angajării, respectiv dezangațării) este unul continuu, care poate avea ca

finalitate, de exemplu în cazul dezangajării, abandonul școlar (Christenson et al., 2001).

Totodată, după cum indică și rezultatele din această cercetare, angajamentul se dezvoltă pe tot parcursul carierei academice a indivizilor. Astfel, ar fi necesară o cercetare care măsoară nivelul angajamentului înaintea accesului la universitate. O asemenea abordare ar putea clarifica relația care există între angajament și alegerea carierelor academice. Este important studiul procesului de selecție la nivelul universităților și specializațiilor din perspectiva modului în care acesta contribuie semnificativ la constituirea unor colectivități de studenți mai mult (sau mai puțin) angajați în viața academică.

Un alt aspect ce trebuie menționat cu privire la studiul angajamentului se referă la ambiguitatea delimitării conceptua-

le. Angajamentul academic este un proces complex, care aduce numeroase dificultăți în stabilirea granițelor conceptuale, iar alegerea indicatorilor utilizati în măsurarea acestuia este posibil să influențeze rezultatele obținute. În cazul acestui studiu subliniem faptul că scalele utilizate sunt valide, dar recomandăm în studii ulterioare verificarea relevanței altor indicatori care contribuie la conturarea unui model explicativ relevant în privința angajamentului academic.

Totodată trebuie amintit faptul că datele au fost culese prin chestionare auto-administrate studenților prezenți la universitate. Astfel, din eșantion poate să lipsească un procent semnificativ de studenți care nu frecventează cursurile și ca atare prezintă un nivel scăzut de angajament.

Bibliografie

- Altbach, P. G., Reisberg, L. și Rumbley, L. E. (2009) *Trends in global higher education: Tracking an academic revolution*. France: UNESCO World Conference on Higher Education.
- Appleton, J. J., Christenson, S. L. și Furlong, M. J. (2008) Student engagement with school: Critical conceptual and methodological issues of the construct. *Psychology in the Schools*, 45, 5, 369-386.
- Astin, A. W. (1964) Distribution of students among higher educational institutions. *Journal of Educational Psychology*, 55, 5, 276-287.
- Astin, A. W. (1984) Student Involvement: A Developmental Theory for Higher Education. *Journal of College Student Development*, 25, 297-308.
- Bean, J. P. (1990) Why students leave: Insights from research, în D. Hossler și J. Bean (eds.), *The strategic management of college enrollments*, San Francisco: Jossey-Bass, 147-169.
- Bean, J. P. (2005) Nine themes of college student retention, în A. Seidman (ed.), *College student retention: Formula for student success*, USA: American Council on Education and Praeger Publishers, 215-243.
- Bucklin, R. W. și Bucklin, M. L. (1970) *The Psychological Characteristics of the College Persistor and Leaver: A Review*. Washington, D.C.: Office of Education Report, HE-002-154. Disponibil la <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED049709.pdf>. Accesat în 18 noiembrie 2016.
- Chalmers, D. (2007) *A review of Australian and international quality systems and indicators of learning and teaching*, New South Wales, Australia: Carrick Institute for Learning and Teaching in Higher Education Ltd.
- Christenson, S. L., Sinclair, M. F., Lehr, C. A. și Godber, Y. (2001) Promoting successful school completion: Critical conceptual and methodological guidelines. *School Psychology Quarterly*, 16, 4, 468-484.
- Coates, H. (2005) The Value of Student Engagement for Higher Education Quality Assurance. *Quality in Higher Education*, 11, 1, 25-36.
- Coates, H. (2009) *Engaging Students for Success. Australasian Student Engagement Report*, Australasian Survey of Student Engagement, Australia: Australian Council for Educational Research (ACER).

- Coker, D. L. (1968) Diversity of Intellective and Non-Intellective Characteristics Between Persisting and Non-Persisting Students among Campuses. Office of Education (DHEW), Washington, D. C. Bureau of Research. ER-6-2728. Disponibil la <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED033645.pdf>. Accesat în 28 ianuarie 2016.
- Connell, J. P., Spencer, M. B. și Aber, J. L. (1994) Educational risk and resilience in African-American youth: Context, self, action, and outcomes in school. *Child development*, 65, 2, 493-506.
- Curaj, A., Deca, L. și Hâj, C. M. (2015) Romanian Higher Education in 2009-2013. The Bologna Process and Romanian Priorities in the Search for an Active European and Global Presence, în A. Curaj, L. Deca, E. Egron-Polak & J. Salmi (Eds.), *Higher Education Reforms in Romania*, London: Springer, DOI 10.1007/978-3-319-08054-3, 1-24.
- Drăgoescu, R. M. (2013) Transformări în sistemul de învățământ superior din România după 1990, *Revista Română de Statistică*, 3, 19-36.
- Eurostat (2015) Europe 2020 education indicators in 2014. The EU is moving closer to its Europe 2020 goals on education. Disponibil la <http://ec.europa.eu/eurostat/documents/2995521/6787423/3-20042015-BP-EN.pdf/b2f295ba-2e15-409c-bec9-91c4e49c5d32>. Accesat în 16 Martie 2016.
- Finn, J. D. (1989) Withdrawing from school. *Review of educational research*, 59, 2, 117-142.
- Finn, J. D., Pannozzo, G. M. și Voelkl, K. E. (1995) Disruptive and inattentive-withdrawn behavior and achievement among fourth graders. *The Elementary School Journal*, 95, 5, 421-434.
- Finn, J. D. și Rock, D. A. (1997) Academic success among students at risk for school failure. *Journal of applied psychology*, 82, 2, 221-234.
- Finn, J. D. și Zimmer, K. S. (2012) Student Engagement: What Is It? Why Does It Matter?, în S. L. Christenson, A. L. Reschly & C. Wylie (Eds.), *Handbook of Research on Student Engagement*, NY: Springer, 97-132.
- Fredricks, J. A., Blumenfeld, P. C. și Paris, A. H. (2004) School engagement: Potential of the concept, state of the evidence. *Review of educational research*, 74, 1, 59-109.
- Hatos, A. (2012) Enrollment in Higher Education: College Choice in the Hungarian-Romanian Cross-Border Region, în G. Pusztai, A. Hatos și T. Ceglédi (eds.) *Third Mission of Higher Education in a Cross-Border Region*, Debrecen: Center for Higher Education Research and Development-Hungary–University of Debrecen, 179-198.
- Institutul Național de Statistică (INS) (2012) Anuarul Statistic al României. Disponibil la http://www.insse.ro/cms/files/Anuar%20archive/serii%20de%20date/2012/pdf/ASR%202012_rom.pdf. Accesat în 9 februarie 2016.
- Jimerson, S. R., Campos, E. și Greif, J. L. (2003) Toward an understanding of definitions and measures of school engagement and related terms. *The California School Psychologist*, 8, 1, 7-27.
- Kahu, E. R. (2013) Framing student engagement in higher education. *Studies in higher education*, 38, 5, 758-773.
- Kuh, G. D. (2003) What We're Learning About Student Engagement from NSSE. *Change*, 35, 2, 24-32.
- Kuh, G. D., Cruce, T. M., Shoup, R., Kinzie, J. și Gonyea, R. M. (2008) Unmasking the effects of student engagement on first-year college grades and persistence. *The journal of higher education*, 79, 5, 540-563.
- Kuh, G. D. (2001) Assessing What Really Matters to Student Learning: Inside the National Survey of Student Engagement. *Change*, 33, 3, 10-17.
- Kuh, G. D. (2009) What Student Affairs Professionals Need to Know about Student Engagement. *Journal of College Student Development*, 50, 6, 683-706.
- Lam, S. F., Jimerson, S., Wong, B. P. H., Kikas, E., Shin, H., Veiga, F. H. și Hatzichristou, C. (2014) Understanding and measuring student engagement in school: The results of an international study from 12 countries. *School Psychology Quarterly*, 29, 2, 213-232.
- Marks, H. M. (2000) Student engagement in instructional activity: Patterns in the elementary, middle, and high school years. *American educational research journal*, 37, 1, 153-184.
- MEN (2016) Raport asupra stării învățământului superior. Disponibil la https://www.edu.ro/sites/default/files/_fi%C8%99iere/Minister/2017/transparenta/Stare_sup%20%202016.pdf. Accesat în 24 ianuarie 2017.

- Newmann, F., Wehlage, G. și Lamborn, S. (1992) The significance and sources of student engagement, în F. Newmann (ed.), *Student engagement and achievement in American secondary schools*, New York; London: Teachers College Press, 11-39.
- Nystrand, M. și Gamoran, A. (1991) *Instructional discourse, student engagement, and literature achievement*. Madison, WI: National Center on Effective Secondary Schools.
- Pascarella, E. T. (2001) Identifying Excellence in Undergraduate Education Are We Even Close?. *Change: The Magazine of Higher Learning*, 33, 3, 18-23.
- Pascarella, E. T. și Terenzini, P. T. (2005) *How College Affects Students: A Third Decade of Research*. San Francisco: Jossey-Bass.
- Pike, G. R. și Kuh, G. D. (2005) A typology of student engagement for American colleges and universities. *Research in Higher Education*, 46, 2, 185-209.
- Pusztai, G. și Szabó, P. C. (2008) The Bologna Process as a Trojan Horse: restructuring higher education in Hungary. *European Education*, 40, 2, 85-103.
- Quaye, S. J. și Harper, S. R. (Eds.) (2014) *Student engagement in higher education: Theoretical perspectives and practical approaches for diverse populations*. New York; London: Routledge.
- Reschly, A. L. și Christenson, L. (2012) Jingle, Jangle, and Conceptual Haziness: Evolution and Future Directions of the Engagement Construct, în S. L. Christenson, A. L. Reschly & C. Wylie (Eds.), *Handbook of Research on Student Engagement*, NY: Springer, 3-20.
- Schofer, E. și Meyer, J. W. (2005) The worldwide expansion of higher education in the twentieth century. *American sociological review*, 70, 6, 898-920.
- Scott, P. (1995) Unified and binary systems of higher education in Europe. *Higher Education Policy Series-London*, 32, 37-54.
- Tinto, V. (1993) *Leaving College*. Chicago: University of Chicago Press.
- Tinto, V. (2000) Linking learning and leaving. Exploring the role of the college classroom in student departure, în J. Braxton (ed.), *Reworking the student departure puzzle*, Nashville: Vanderbilt University Press, 81-94.
- Tinto, V. (1975) Dropout from higher education: A theoretical synthesis of recent research. *Review of Educational Research*, 45, 89-125.
- Trow, M. (1974) Problems in the Transition from Elite to Mass Higher Education. *Policies for Higher Education*, Berkeley, CA: Carnegie Commission on Higher Education.
- Trowler, V. (2010) *Student engagement literature review*. Department of Educational Research Lancaster University.
- UNESCO Institute for Statistics (Ed.) (2009) *Global education digest 2009: comparing education statistics across the world*. Institut de statistique de l'UNESCO.
- Usher, A. (2009) *Ten years back and ten years forward: developments and trends in higher education in Europe region*. UNESCO Forum on Higher Education in the Europe Region: Access, Values, Quality and Competitiveness (p. 75).
- Wehlage, G. G., Rutter, R. A., Smith, G. A., Lesko, N. și Fernandez, R. R. (1989) *Reducing the Risk: Schools as Communities of Support*. Philadelphia: The Falmer Press, Taylor & Francis Inc.
- Willms, J. D. (2003) *Student engagement at school. A sense of belonging and participation*. Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Zepke, N. și Leach, L. (2010) *Improving Student Engagement in Post-compulsory Education: A Synthesis of Research Literature*. New Zealand: Crown Teaching & Learning Research Initiative.

Anexa 1. Modele de regresie liniară pentru cele trei dimensiuni ale angajamentului

	Variabila dependentă: angajament comportamental						Variabila dependentă: angajament relațional						Variabila dependentă: angajament față de scop							
	Unstandardized Coefficients			Standardized Coeff.			Unstandardized Coefficients			Standardized Coeff.			Unstandardized Coefficients			Standardized Coeff.				
	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	B	Std. Error	Beta	t	Sig.	B	Std. Error	Beta	t	Sig.
(Constant)	10.231	.437		23.421	.000	6.271	.353		17.779	.000	12.730	.299				42.575	.000			
Nyiregy01	.301	.302		.996	.319	.064	.245		.006	.259	.795	-.317	.209		-.035	-1.513	.130			
UO01	1.135	.175	.159	6.469	.000	.463	.142	.083	3.265	.001	.998	.120	.215	8.299	.000					
Partium01	.265	.234		.029	1.134	.257	-.080	.188		-.011	-.424	.671	-.551	.161	-.094	-3.423	.001			
Emanuel01	1.867	.375	.123	4.976	.000	.764	.305	.064	2.509	.012	2.148	.254	.222	8.448	.000					
arie.umana01	1.041	.217	.121	4.806	.000	1.049	.176	.156	5.969	.000	.349	.149	.062	2.344	.019					
medi01	-1.800	.252	-.182	-7.135	.000	.014	.203	.002	.067	.947	.370	.172	.059	2.157	.031					
st.soc01	.694	.290	.055	2.396	.017	.092	.232	.010	.396	.692	.011	.197	.001	.055	.956					
drep01	-.760	.304	-.058	-2.498	.013	.092	.247	.009	.374	.708	.388	.211	.045	1.837	.066					
naturii01	-.080	.275	-.007	-.289	.772	.465	.221	.053	2.107	.035	-.141	.192	-.018	-.731	.465					
construc01	-.293	.328	-.020	-.896	.370	-.044	.265	-.004	-.167	.867	.121	.223	.013	.544	.587					
educ01	-.256	.306	.020	.838	.402	.362	.248	.036	.1460	.145	.338	.210	.040	1.608	.108					
mediu01	-1.385	.309	-.106	-4.488	.000	-.467	.249	-.046	-1.872	.061	-.014	.213	-.002	-.067	.947					
ingin01	.000	.308	.000	-.002	.999	.786	.248	.081	3.173	.002	.191	.211	.023	.906	.365					
master01	1.389	.184	.158	7.552	.000	.652	.148	.096	4.397	.000	-.339	.127	-.059	-2.674	.008					
taxa01	-.289	.171	-.040	-.1693	.091	-.098	.138	-.017	-.714	.475	-.451	.118	-.095	-3.812	.000					
feminin01	.508	.146	.074	3.490	.000	-.408	.118	-.077	-3.461	.001	.453	.100	.102	4.530	.000					
școală tata	.079	.033	.060	2.374	.018	.016	.027	.016	.609	.543	.033	.023	.039	1.474	.141					
școală mama	-.046	.032	-.036	-.1422	.155	-.018	.026	-.019	-.706	.480	-.023	.022	-.028	-.047	.295					
dotare	.161	.040	.089	4.049	.000	.166	.032	.118	5.194	.000	.010	.027	.009	.380	.704					
																R = 0.331				
																R² = 0.136				
																Adj.R2 = 0.058				
																Adj.R2 = 0.129				
																R² = 0.066				
																Adj.R2 = 0.101				

În urma testului de coliniaritate, în toate cele trei modele, Universitatea din Debrecen și specializarea științe economice au fost excluse din analiză.

Tendințe social-economice globale cu impact asupra standardului de viață

Mariana Stanciu*

Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, București

Abstract: The article aims to signal current developments of some controversial indicators on social and economic development at global, European and national level, that will decisively affect the living standard of the population in the immediate and long-term future. Some of those evolutions seem inevitable, so we have to prepare to meet them. Others can still be influenced by some economic and social policies. In this regard, we mention the demographic context, the migration phenomenon, the labor force, or some key indicators of economic development. The standard of living is revealed by analyzing the relationship between income levels and household expenditure, and by presenting recent realities on the phenomenon of poverty. Some forecasts are also specified for the next 2-3 decades. Data from Romanian socio-economic statistics, Eurostat data and data from global expertise such as the World Bank, the International Monetary Fund or the UN are used.

Keywords: demography; migration; employment; economy; wellbeing.

Cuvinte-cheie: demografie; migrație; angajare în muncă; economie; bunăstare.

Introducere

Până prin deceniile şapte-opt ale secolului trecut, creșterea demografică globală nu genera încă motive serioase de îngrijorare. În prezent însă, specialiști de diverse orientări lansează frecvent mesaje alarmante, în privința crizei rezervelor de resurse naturale, a apei potabile, crizei climatice și a consecințelor sale dezastrosoare (deteriorarea sănătății populației pe scară largă –extinderea unor boli infecțioase, acutizarea bolilor cardio-vasculare, alergii și.a., riscurile mari de pierdere a unor recolte agricole și.a.). Epuizarea anumitor rezerve de resurse naturale și a rezervelor de apă potabilă, ca și deteriorarea condițiilor globale de climat sunt strâns corelate cu industrializarea, urbanizarea și poluarea excesivă a mediului natural, în scopul susținerii dezvoltării fără precedent a consumului de bunuri și servicii al populațiilor din toate țările. Perspectiva conservării premiselor dezvoltării pentru generațiile

viitoare impune măsuri serioase de reducere a risipei și de gestionare inteligentă a disponibilității de resurse (prin reciclarea resurselor aflate în circuitul de producție-consum), și de organizare mai înalt calificată a unor procese de muncă pe scară industrială. Toate acestea ar putea să determine în consecință și schimbarea radicală a comportamentelor de consum la nivel global. În acest sens este nevoie și de lansarea unor campanii susținute de creștere a nivelului general de conștiințizare și responsabilizare față de efectele diverselor categorii de acte de consum, atât la nivelul producătorilor, dar și al consumatorilor de bunuri și servicii.

Pe de altă parte, decidenții de nivel planetar (ONU, reprezentanții G.8 care generează 65% din economia mondială, G.20 care realizează 90% din PIB-ul mondial, FMI, BM, OMC și.a.), dar și decidenții din conducerea fiecărei națiuni, ar trebui să ridice în termeni mai radicali problema necesității de a asigura un acces mai echitabil pentru categoriile dezavantajate de populație la resur-

* Institutul de Cercetare a Calității Vieții, Academia Română, Calea 13 Septembrie nr. 13, București.
E-mail: mariana3stanciu@gmail.com.

sele strict necesare unui trai minim decent, știut fiind că există încă grupări populaționale largi sau chiar populații majoritare (la nivelul unor națiuni) ce nu dispun de condiții minime de viață normală (un loc de muncă, o locuință decentă, o alimentație echilibrată și.a.), trăind în sărăcie severă cronică. Într-o cercetare realizată de Gallup Organization (2015), la nivel global, populațiile din întreaga lume au fost întrebate despre ce cred cu referire la standardul lor de viață în general. Răspunsurile diferitelor categorii de populații au fost corelate cu nivelul mediu al veniturilor din țările respective, după care, s-au comparat între ele state cu quantumuri similare ale veniturilor. Cercetarea respectivă a relevat că populațiile din statele mai sărace tind să fie cele mai puțin satisfăcute cu viața lor, din cauza deficitului de resurse ce limitează, mai mult sau mai puțin sever, accesul la un standard de viață decent (Deaton, 2010; Rosner și Ortiz-Ospina, 2016).

Prin analiza dinamicii anumitor indicatori socio-economi ci pe termen lung, se poate observa cum, la nivel global, dar mai ales la nivel continental și național, factorii clasici de influență asupra standardului de viață al populației (demografie, migrație, ocupare, productivitatea muncii, volumul PIB-ului, dinamica economiei, venituri/consum, dinamica sărăciei și.a.) sunt prezenti și acționează cu intensități diferite, în diverse contexte geo-politice și etape istorice. În acest studiu ne propunem descrierea contextului concret în care unei dintre factorii de acest tip au fost, în deceniile/secolul ante-

rior, și vor rămâne, mai mult sau mai puțin relevanți, în deceniile viitoare. Structura articolului se constituie prin descrierea contextului de manifestare a indicatorilor amintiți, pe parcursul a mai multe decenii anterioare momentului prezent, dar și prin prezentarea unor elemente de prognoză pe termen mediu sau lung. Astfel, sunt abordate succesiv nivelele de manifestare global și european, analiza vizând, de fapt, înțelegerea unor premise active la nivel național. În concluziile studiului, sunt subliniate cele mai pregnante influențe ale fiecărui context, fapt ce va crea o imagine sugestivă a conjuncturii actuale de dezvoltare.

Contextul demografic global

Amploarea fără precedent a creșterii populației mondiale din ultimul secol – de la circa 2 miliarde, în anul 1927, la peste 7,6 miliarde în 2016, îi determină pe demografi să afirme că, spre anul 2060, pe glob vor trăi circa 10,2 miliarde de oameni, în condițiile în care populația globală probabil va crește anual cu 1,1% (Agerpres, 2017). Populația Europei era de 511,8 milioane de persoane la 1 ianuarie 2017. La 1 iulie 2016, țările cu cea mai mare populație din lume erau China (1,397 miliarde de locuitori), India (1,309 miliarde de locuitori), Statele Unite ale Americii (320 de milioane de locuitori), Indonezia (258 de milioane de locuitori) și Brazilia (206 milioane de locuitori).

Tabel 1: Distribuția procentuală a populației mondiale: 1900-2000

Continent	1900	2000	2016
America de Nord	5	5,2	7,8
Europa	24,7	11,9	9,9
Asia	57,4	60,5	59,7
America Centrală și de Sud	4,5	8,5	5,7
Africa	8,1	13,4	16,4
Oceania	0,4	0,5	0,5

Sursa: UNDP, Briefing Packet: 1998 Revision of World Population Prospects and 2006 Revision of World Population Prospects; United Nations, 2007, Department of Economic and Social Affairs. Population Division. World Population Prospects. The 2006 Revision, New York. Date 2016: World Population Prospects, the 2015 Revision.

Diverse organizații internaționale (ONU, OMC, CE) își afirmă îngrijorarea față de criza demografică din următoarele trei decenii, ce va avea loc pe fondul compunerii a mai multe crize: climatică, de mediu și alimentară. Gestionarea resurselor necesare satisfacerii trebuiețelor primare ale oamenilor (apă, hrană, adăpost, servicii de sănătate, energie) pe fondul creșterii incidenței unor calamități naturale și al acumulării multor alți factori de stres, va deveni o adevărată provocare. Diminuarea masivă a resurselor naturale disponibile va genera tenduri migratorii masive, favorizând astfel numeroase conflicte politice, economice, identitare și.a. Pe de altă parte, potrivit datelor ONU, până în prezent, doar 62 din 195 de țări au reușit să atingă obiectivele fixate în domeniul scăderii mortalității infantile. „Mortalitatea globală a copiilor cu vîrste de sub cinci ani s-a redus cu 53% în ultimii 25 de ani. Mai exact, mortalitatea infantilă în lume a scăzut de la 12,7 milioane în anul 1990 la 5,9 milioane în 2015” (UN, 2015, ESA). Cele mai multe decese se înregistrează încă în rândurile copiilor născuți prematur, cu o greutate sub 2.500 de grame. Greutatea mică la naștere apare din cauza malnutriției sau problemelor de sănătate ale mamelor.

Demografia Europei

Principalii factori ai schimbării demografice în Europa sunt natalitatea, mortalitatea,

migrația și trecerea generațiilor prin etapele vieții. De la o populație de 458 de milioane, în anul 1914, în Europa s-a ajuns la circa 726-730 de milioane de locuitori în anul 2000 (UN, 2015, ESA). Deși în ultimul secol țările europene au realizat progrese mari în domeniul îngrijirii sănătății populației, există încă decalaje mari în privința speranței de viață. La nivelul mediei, aceasta a crescut de la 30-40 de ani în anul 1900 la 80,6 ani în anul 2015 (Eurostat, 2017). După anul 1990, în țările europene, speranța de viață la naștere a crescut în medie cu puțin peste cinci ani. *Diferența dintre țările cu cea mai ridicată speranță de viață (Spania, Italia, Franța) și cele cu cea mai scăzută speranță de viață (Lituania, Letonia, Bulgaria și România)* s-a menținut cam la același nivel, timp de aproximativ *opt ani*. În anul 2010, cel mai consistent segment al populației europene era încă reprezentat de grupa de vîrstă 15-64 de ani, reprezentând 67% din total populație (UN, 2015, ESA).

Europa postbelică a devenit treptat un continent multietnic și multiracial. Imigranții au provenit din nordul Africii și Asia, iar după căderea regimurilor comuniste, au venit și din Europa Centrală și de Est. Ratele de creștere a populației s-au diferențiat continental și regional, fluxurile de imigranți structurându-se dinspre regiuni precare economic și cu excedent de forță de muncă spre cele dezvoltate. În epoca modernă au existat *două mari valuri de migrație*.

Tabel 2: Prognoză pentru procentul populației musulmane din Franța și Germania

Țara	2005	2030 (prognoză)	2050 (prognoză)
Franța	8,3	15,2	22,2
Germania	4,3	16,3	38,3

Sursa: Richard și Howe (coord.), *The Graying of the Great Powers. Demography and Geopolitics in the 21st Century*, Center for Strategic and International Studies, Washington, 2008, p. 101.

Primul val de migrație a fost cel al europenilor de la jumătatea secolului al XIX-lea și începutul secolului XX, când peste 50 de milioane de europeni au ajuns în America

de Nord. *Al doilea val de migrație*, inițiat în perioada 1970-1980, mai puternic alimentat după anul 1990, s-a structurat *dinspre țările slab dezvoltate către cele dezvoltate, inclu-*

siv în Europa (8% în Franța, 10% în Marea Britanie și 13% în Germania). Ca urmare, la începutul secolului al XXI-lea, circa 13% din populația SUA se născuse într-o altă țară, imigrăția din SUA atingând un nou vârf după imigrăția europeană din secolul al XIX-lea (Richard și Howe, 2008).

România în context demografic european

România se află pe locul șapte în UE, în anul 2016, cu 19,6 milioane de locuitori (3,8% din populația UE) (Agerpres, 2017). Numărul populației din România a crescut continuu, începând din anul 1919, vreme de șapte decenii, în posida diminuării teritoriului național de după al Doilea Război Mondial. Vârful de creștere s-a înregistrat în anul 1990, când populația României reprezenta 158% din populația anului 1919.

În intervalul 1989-2012 populația stabilă a României s-a redus cu peste 3,1 milioane de locuitori, peste 77% din sporul negativ

al populației fiind determinat de emigrăție. În anul 2016, numărul populației se apropia de cel aferent anului 1960, după ce vreme de 26 de ani s-a aflat în scădere continuă. În prezent peste 4 milioane de români se află la muncă în străinătate. Anul 2017 a marcat nașterea mai multor copii ai românilor peste graniță decât în țară. Cauzele principale ale scăderii populației din perioada 1990-2012 au fost: 1. emigrăția unei părți a populației românești, care a dus la o reducere medie anuală a populației cu aproape 104,2 mii de persoane; 2. reducerea numărului anual de nașteri, astfel încât, în anul 2012, acesta era cu 51% mai mic decât în 1989; 3. mortalitatea generală mai ridicată în perioada de după 1990, comparativ cu anii '80. România manifestă deja dezavantajele demografice specific europene, dar și unele în plus față de majoritatea țărilor din UE.²⁸ populație în scădere, îmbătrânirea populației, intensificarea migrației populației apte de muncă, o rată a mortalității mult mai ridicată (12‰) decât media europeană (9,7‰), în anul 2012 (Răsunetul, 2012).

Tabel 3: Dinamica populației stabile a României după Unirea Principatelor Române (mii locuitori, %)

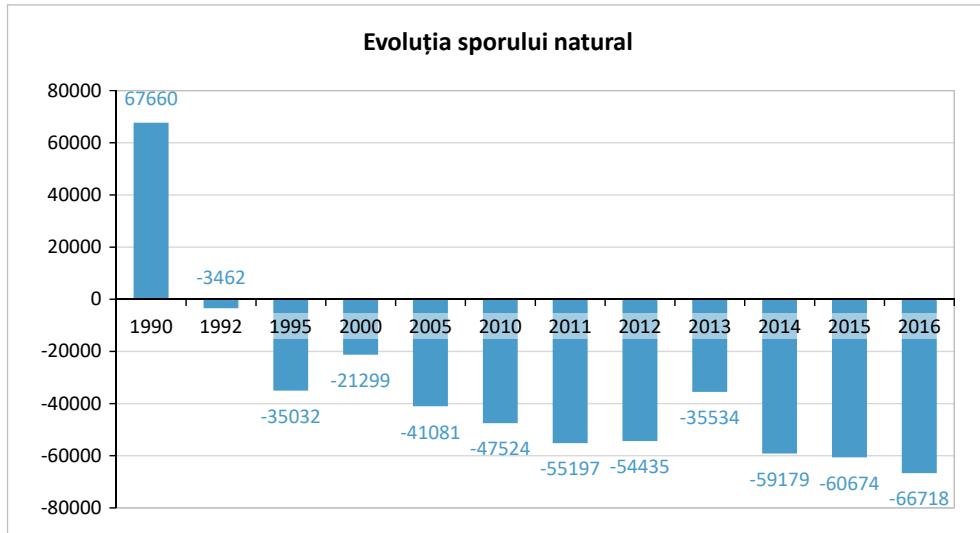
1919	1920	1930	1940	1950	1960	1970	1980	1990	2002	2011	2016
14.670	16.000	14.280	15.907	16.311	18.403	20.252	22.201	23.206	21.698	20.121	19.760
100	109	97,5	108	111	125	138	151	158	147,9	137	134,6

Surse: pentru anii 1912, 1919 și 1920 – Anuarul Statistic al României 1923, MICDGS; pentru intervalul 1930...1960 – Anuarul Statistic al României, CNS, 1965; pentru anii 2002, 2011 – Recensământul populației și al gospodăriilor din România, INS, 1992, 2002, 2012; anii 1970, 1980, anul 2016: Agerpres, 2017, INS: Populația rezidentă în România a scăzut la 19,7 milioane...

Sporul natural al populației a evoluat spre valori negative începând din anul 1992. România care a înregistrat o creștere a populației de 26% în perioada 1960-1990 a înregistrat o scădere a acesteia cu 14% în intervalul 1990-2015, potrivit datelor INS. **Sporul natural de minus 66.718 persoane, aferent anului 2016, reprezintă un record istoric** (Bechir, 2017).

În anul 2016, România era pe locul al treilea în rândul statelor cu cel mai mare declin demografic din Uniunea Europeană,

după Germania (-187.000 în 2015) și Italia (-161.800), ca număr absolut. Structura pe vârste a piramidei demografice a României este masiv dezechilibrată, având generații foarte numeroase născute în intervalul 1967-1989 și generații puțin numeroase după 1990. Nașterea unor generații mai puțin numeroase coroborată cu migrația deosebit de numeroasă a unor reprezentanți ai generațiilor apte de muncă a contribuit la accelerarea fenomenului de îmbătrânire a populației din România.

Sursa: Bechir, 2017.

Figura 1: Evoluția sporului natural al populației din România în intervalul 1990-2016

Migrația mondială. În anul 2013, migrația involuntară (din cauze economice, politice sau de război) se ridică la 184 de milioane de persoane – echivalentul populației din Brazilia – adică 1 migrant la 36 de persoane (WWI, 2014). Organizația Internațională pentru Migrații arată că la baza fenomenului migraționist pot sta factori de tip *push/presiune* (nivel de trai scăzut, sărăcie, lipsa locuri de muncă satisfăcătoare, probleme etnice, dezastre naturale, terorism, crize financiare sau politice, conflicte sociale și.a.) sau factori de tip *pull/atragere* (nivel de trai/salarii mai ridicate, locuri de muncă mai bune, rețele sociale avantajoase și.a.). *Migrația forței de muncă* produce mutații pe toate continentele. La începutul secolului al XXI-lea, în lume, peste 200 de milioane de persoane dețineau statut de imigrant. În timp, direcțiile migrației globale s-au schimbat masiv. Dacă în anii '50-80 direcția principală era dinspre țările în curs de dezvoltare către țările dezvoltate, în anii '80 s-a produs și reversul fenomenului. O parte a forței de muncă din țările dezvoltate a emigrat împreună cu capitalul în țări în curs de dezvoltare (Dida, 2013).

Migrația spre Europa

În cadrul Comisiei Europene, Directoratul General pentru Migrație și Afaceri Interne este responsabil de politicile europene privind migrația. Cetățenii din UE au libertate de mișcare în interiorul frontierelor UE.

Politiciile europene cu impact asupra migrației sunt centrate pe două direcții principale: prevenirea migrației neautorizate și a angajării ilegale pe piețele muncii, și promovarea integrării sociale a imigrantilor. Iată câteva dintre cele mai importante directive ale UE adresate imigrației în context european: Directiva 2003/86/EC privind dreptul de reunificare a familiei; Directiva 2003/109/EC privind statusul rezidenților pe termen lung; Directiva 2004/114/EC privind admiterea studenților; Directiva 2005/71/EC privind admiterea cercetătorilor științifici în cadrul UE; Directiva 2008/115/EC privind revenirea imigrantilor ilegali în statele de origine; Directiva 2009/50/EC privind admiterea imigrantilor înalt calificați.

Tabel 4: Imigrația în statele UE după țara de origine a imigranților, în anul 2015

Țara	Total imigranți	Cu rezidență anterioară în state ale UE		Cu rezidență anterioară în state non-UE	
		mii	mii	%	mii
Germania	1.543,8	440,9	26,6	999,4	64,7
Regatul Unit	631,5	258,4	40,9	300,1	47,5
Franța	363,9	86,3	23,7	188,1	51,7
Spania	342,1	97,8	28,6	214,0	62,5
Italia	280,1	56,9	20,3	197,3	70,4
Polonia	218,1	34,8	15,9	70,3	32,2
Olanda	166,9	57,5	34,5	82,8	49,6
România	132,8	13,6	10,2	26,2	19,7
Suedia	134,2	29,0	21,6	90,5	67,4
Belgia	146,6	55,3	37,7	74,6	50,9
Austria	166,3	64,9	39,0	90,2	54,3
Danemarca	78,5	24,1	30,7	37,1	47,2
Irlanda	76,9	26,0	33,6	31,0	40,4
Grecia	64,4	19,1	29,7	18,8	29,1
Ungaria	58,3	15,3	26,2	27,9	47,8
Finlanda	28,7	7,3	25,4	13,9	48,5
R.Cehă	29,6	11,6	39,3	11,7	39,7
Bulgaria	25,5	1,9	7,6	12,3	48,8
Lituania	22,1	1,9	8,6	3,9	17,1
Luxemburg	23,8	14,3	59,9	7,9	33,3
Portugalia	29,9	7,4	24,8	9,8	32,6
Slovenia	15,4	2,7	17,4	10,8	70,4
Croația	11,7	2,3	19,8	6,9	59,1
Letonia	9,5	1,5	15,5	3,8	40,3
Cipru	15,2	5,9	38,9	6,3	41,7
Malta	12,8	5,3	41,4	5,7	44,8
Slovacia	7,0	4,7	67,2	1,4	19,4
Estonia	15,4	3,3	21,7	4,5	29,4

Sursa: Eurostat, 2017, File: Immigration by country of birth, 2015, Statistici privind migrația și populația migrantă Eurostat (2017) Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics&oldid=292846.

Un total de 4,7 milioane de persoane au migrat spre una din țările UE.²⁸ în anul 2015, fiind raportat un număr de 2,8 milioane de emigranți care au părăsit un stat membru al UE (Eurostat, 2017, File: Immigration by country of birth, 2015). Aceste cifre nu reprezintă migrația totală spre sau dinspre

țările UE, de vreme ce a existat migrație și în interiorul spațiului UE între diversele sale state. Din cei 4,7 milioane de imigranți ai anului 2015, circa 2,4 milioane au fost cetățeni ai unor state non-UE, iar 1,4 milioane au fost cetățeni ai diverselor state UE. Germania a raportat cel mai mare număr de

imigranți (1.543,8 mii), dar și cel mai mare număr de emigranți (347,2 mii). Un număr de 17 state UE au raportat un număr mai mare de imigranți decât de emigranți în anul 2015, dar în state precum Bulgaria, Irlanda, Grecia, Spania, Croația, Cipru, Polonia și România, numărul de emigranți a fost mai ridicat decât cel al imigranților. Raportat la numărul total al rezidenților, Luxemburg a înregistrat cel mai mare număr de imigranți în anul 2015 (42 de imigranți/1.000 de rezidenți). O proporție ridicată a imigranților ce dețineau deja cetățenia unui stat UE, în numărul total al imigranților dintr-un stat european, s-a înregistrat în România (87% dintre toți imigranții), dar și în Lituania (83%) și Ungaria (56%). Imigrația spre statele UE²⁸, din state non-membre ale UE, a fost de 2,7 milioane de persoane în anul 2015. Imigranții în state ale UE, în anul 2015, au fost în medie, mult mai tineri decât media populației rezidente. La 1 ianuarie 2016, vârsta mediană a populaților europene rezidente în UE²⁹ era de 42,6 ani, pe când vârsta populaților imigrante era de 27,5 ani. Tot atunci, circa 20,1 milioane de persoane născute în afara statelor membre UE²⁸ trăiau în țările UE²⁸, în timp ce numărul persoanelor care trăiau în UE²⁸ – născute în afara țărilor UE²⁸ era de 35,1 milioane (Eurostat, 2017, File: Immigration by country of birth, 2015).

Emigrația din România. Dacă în anul 2002 numărul de emigranți era de 48,6/1.000 de locuitori, în 2012, numărul acestora crescuse la 116,5/1.000. Ponderea cea mai mare a emigrației românești provine din grupa de vîrstă 25-64 de ani, care în anul 2012 genera 74% din totalul emigrației (65% în 2002). Anul 2012 a marcat o echilibrare a numărului de imigranți și emigranți din România, diferența fiind de 3 mii de emigranți în plus, în condițiile în care în 2007 – an de vîrf al emigrației românești – diferența era de 458 mii de emigranți în plus (INS, 2003; INS, 2012).

Forța de muncă la nivel global. În timp ce creșterea economică la nivel global s-a situat sistematic sub prognoze, deficitul de locuri de muncă decente a fost larg răspândit atât în Europa, cât și în America de Nord. Șomajul pe termen lung (12 luni sau mai mult) în țările UE²⁸ (44,5% în trim.II 2012) a rămas destul de ridicat (47,8% în trim.II al anului 2016). În anul 2016 circa 6 milioane de șomeri (două treimi din total) au rămas neangajați pentru o perioadă mai mare de 2 ani, în condițiile în care, pentru anul 2017 prognozele indică o creștere a șomajului general cu 3,4 milioane de oameni. Angajamentele în muncă precare sau vulnerabile au fost destul de numeroase – circa 1,4 miliarde de oameni la nivel global. Reducerea săraciei la nivel global, în rândurile populației angajate în muncă, va căpăta un ritm mai lent, deși în ultimul deceniu aceasta s-a produs continuu. De exemplu, în Africa sub-Sahariană, săracia celor angajați în muncă are expresia unui coș de consum în valoare de sub US\$3,10 pe zi la PPP (ILO, 2017).

Potențialul mondial al forței de muncă a crescut, atingând 4,6 mld. persoane în anul 2011 (grupa de vîrstă 15-64), fiind alimentat totuși prin rate divergente. Din anul 1950 până în prezent, potențialul global al forței de muncă a crescut de trei ori, populația în vîrstă de muncă având în prezent, o pondere de 66% din populația mondială. Efectele acestei creșteri sunt pozitive, doar în măsura în care forța de muncă disponibilă generează dezvoltare economică cu efecte adverse minime asupra mediului natural. Pot exista însă și efecte negative când numărul locurilor de muncă disponibile nu ține pasul cu creșterea disponibilului de forță de muncă, sau dacă efectele adverse ale expansiunii economice asupra mediului depășesc limitele admise prin reglementările în vigoare. După revîntul economic global din intervalul 2004-2007, șomajul și angajarea precară în muncă

au început din nou să crească, șomajul afecțând 212 milioane de persoane, în anul 2009.

Trendul global al salariilor și caracterul speculativ al activităților bancare. La nivel mondial, în ultimul deceniu, decalajele salariale s-au mărit, iar dinamica salariilor a ignorat tot mai mult nivelul productivității muncii. Criza economică din anul 2008 a lansat unul dintre cele mai dure semnale privind caracterul speculativ, chiar aberant (rupt de realitatea economică) al excesului de economie nominală, proliferat de sistemul bancar mondial. Volatilitatea și riscurile unei bunăstări sociale construite pe speculații financiare și pe credit a generat numeroase turbulențe și drame sociale, pe fondul creșterii șomajului de la 169 de milioane în anul 2007, la 198,4 milioane de persoane în anul 2009. Deși în anul 2011 șomajul a mai scăzut, la 193,1 milioane, în anul 2012, acesta atinsese din nou 197,3 milioane (ILO, 2013).

Ocupare și productivitate a muncii în Europa. În anul 1997, în cadrul Tratatului de la Amsterdam, prin *Strategia europeană în domeniul Ocupării Forței de Muncă*, la vârful UE s-a recunoscut că politicile privind ocuparea forței de muncă sunt o sarcină comună a statelor membre și o problemă ce produce îngrijorare generală. Cu acel prilej, s-a cerut statelor membre să își pună în acord politicile din sfera ocupării, urmărind obiective bine definite. Între anii 1975 și 1998, în UE, populația ocupată a crescut, în medie, cu 0,5% anual, adică într-un ritm mai scăzut decât în SUA (unde, în același interval, populația ocupată a crescut cu 2%). Creșterea ratelor de participare pe piețele muncii în țările vest-europene a rezultat, în special, din angajarea unui număr mai mare de femei. Structura populației ocupate, pe principalele ramuri ale economiei, arată că modelul statistic al ocupării vest și nord-europene, a prezentat în anii '90, un grad mai ridicat de omogenitate decât cel aferent țărilor central și est-europene (ECE, 1999).

Deficitul de ocupare a evoluat diferențiat, în anii '90, în țările vestice din UE, SUA și țările europene în tranziție. În țările vest-europene angajarea în sfera serviciilor a fost mai scăzută, comparativ cu SUA, ca și ratele de angajare în grupa de vârstă 55-65 de ani și nivelul de angajare al femeilor. Este cunoscută participarea în general mai scăzută a femeilor din UE pe piața muncii (cam 50% din numărul total de femei), comparativ cu SUA (unde lucrează două treimi dintre femei). În țările europene în tranziție, de-a lungul anilor '90, numărul angajamentelor în muncă a scăzut față de vestul UE, în medie, cu aproximativ 3%. Cu toate acestea, în multe dintre țările vest-europene, femeile au înregistrat rate mai mari ale șomajului decât bărbații. În rândurile tinerilor din țările vestice rata șomajului s-a menținut la un nivel mult mai ridicat decât rata medie a șomajului pe continent (40% pentru tinerele femei din Italia, Spania, Grecia). În Europa Centrală și de Est, începând din 1990, mutațiile din sfera ocupării au fost determinate de angajarea în muncă a noilor generații, de apariția unor noi profesii, de pensionarea generațiilor aflate la limita vârstei de pensionare, dar și de oportunitățile generate de trecerea la economia de piață și largirea spre est a UE. În prezent, cele mai puternice economii din spațiul european sunt Germania și Franța. Atingerea unor ritmuri mai ridicate de creștere economică se dovedește însă destul de dificilă pentru numeroase state europene. În trimestrul al II-lea al anului 2014, creșterea economică din Germania a atins abia 1,3%, prin scăderea de la 2,2% în trimestrul I 2014. În Franță însă, aceasta a fost de numai 0,1%, prin scăderea de la 1% (ILO, 2015).

Productivitatea muncii. La nivel european există decalaje foarte mari și în domeniul productivității muncii. România este, de departe, una dintre țările cu cele mai reduse valori ale productivității muncii din UE.²⁸, după Bulgaria.

Tabel 5: Productivitatea muncii în termeni reali, în anii 2005, 2010, 2015, în UE.28 și România

	în mii de euro/persoană angajată			în euro/oră lucrată		
	2005	2010	2015	2005	2010	2015
Medie UE.28	49,7	51,0	52,9	29,6	30,9	32,5
Medie Zona Euro	55,7	57,2	59,0	34,4	35,9	37,8
Medie România	10,5	12,4	14,8	5,7	6,6	8,1
Medie Bulgaria	7,8	9,1	10,0	4,7	5,5	6,1

Sursa: Eurostat, 2016, Real labour productivity, 2005, 2010 and 2015 (¹) YB16.png

Productivitatea reală a muncii din România (tabel 5), în anul 2015, era de 4 ori mai mică decât la nivelul mediei UE.28 (în euro/oră lucrată), ceea ce indică un decalaj foarte mare, chiar dacă s-a înregistrat un oarecare progres față de anul 2005, când decalajul era un factor de 5,2.

Forța de muncă din România în context european. În anul 2016, rata medie a angajaților în muncă din țările UE.28, în grupa de vârstă de 20-64 de ani (măsurată de EU LFS) era de 71,1%, acesta fiind cel mai ridicat nivel înregistrat la nivelul mediei UE până în prezent. Între țările UE există însă diferențe mari. Din grupul țărilor cu rate în jur de 80% face parte Suedia (81,2%), iar din grupul cu rate în jur de 70% – Franța, Anglia, Germania. Cel mai larg grup este cel al țări-

lor cu rate medii în jur de 60%, din care, la nivelul cel mai de jos, face parte și România (Eurostat, 2017, Employment Statistics, Eurostat, 2017). În anii '90, în toate țările central și est-europene, munca salariață cu contract permanent s-a restrâns masiv, comparativ cu decenile opt-nouă. România însă a cumulat cele mai mari dezavantaje în acest sens. După 1990, în România, rata de activitate pe piața muncii a fost în declin, aceasta stabilizându-se, în intervalul 1996-2001, în jurul mediei de 51,6%. În același interval, rata de ocupare medie a populației active din România a fost de 48,2%, în condițiile existenței unei ponderi scăzute a angajatorilor (1,6%) și a angajaților cu contract legal (62,4%), în totalul angajaților în muncă.

Tabel 6: Rata angajaților în muncă în UE.28 și în România în anii 2005, 2010, 2015

	Bărbați, grupa de vârstă 20-64 ani			Femei, grupa de vârstă 20-64 ani			Angajați vârstnici 55-64 ani		
	2005	2010	2015	2005	2010	2015	2005	2010	2015
Media UE.28	75,9	75,1	75,9	60,0	62,1	64,3	42,2	46,2	53,3
Zona euro	76,6	75,0	74,6	59,3	61,8	63,4	40,5	45,7	53,3
România	70,4	73,1	74,7	56,9	56,5	57,2	39,4	40,7	41,1

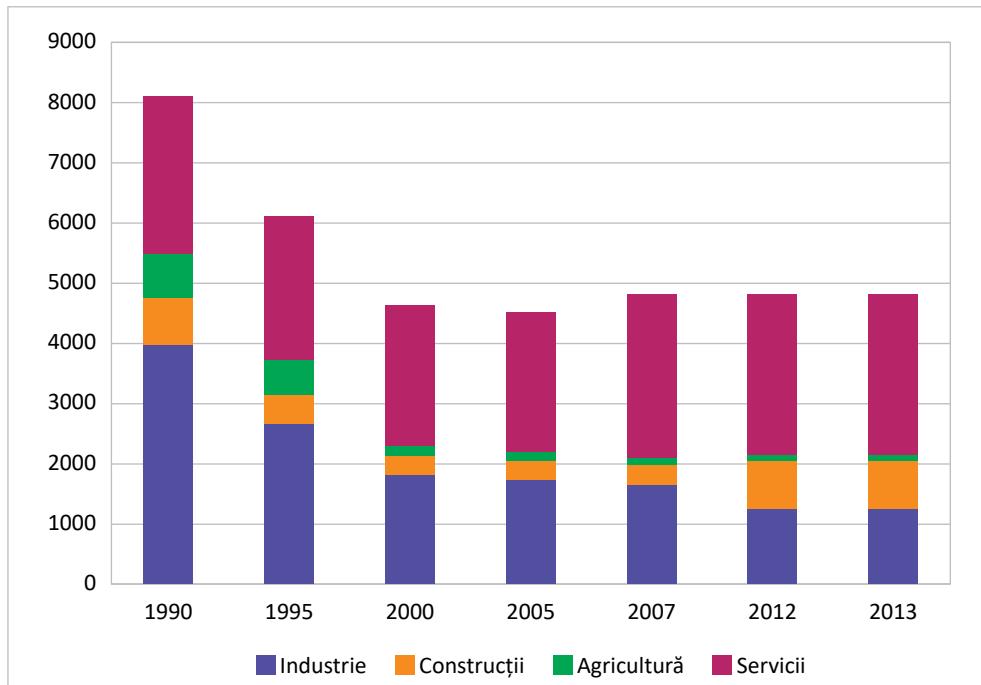
Sursa: Eurostat (2016) Employment rates for selected population groups, 2005–2015 (%) YB16 III. png, [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Employment_rates_for_selected_population_groups,_2005%20%80%932015_\(%25\)_YB16_III.png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:Employment_rates_for_selected_population_groups,_2005%20%80%932015_(%25)_YB16_III.png).

În intervalul 2000-2013 numărul de salariați din România nu a depășit pragul de 5 milioane. **În anul 2017 (30.06), numărul de salariați activi înregistrați în Registrul general de evidență a salariaților depășise pragul respectiv, fiind de 5.595.410.** (Ceausescu, 2017).

Problema angajaților în muncă din România a fost, pe tot parcursul ultimilor 27

de ani, și este încă, strâns corelată cu nivelul salarizării. Venitul mediu din România a fost și este încă de ordinul sutelor de euro, pe când mediile veniturilor din țările vestice au fost și sunt de ordinul miilor. Iar când este corelată cu venituri medii relativ mici, o rată mai ridicată a ocupării indică, mai degrabă, vulnerabilitatea dacă nu precaritatea calității vieții de familie și a calității socializării

copilor, în multe familii, ambii părinți fiind angajați cu program de lucru integral, în unele cazuri la 2-3 locuri de muncă, pentru a obține un plus de venituri.

Surse: INS, 1991...2015, Anuarul Statistic al României, 1991-2014, Institutul Național de Statistică.

Figura 2: Numărul anual mediu de salariați, pe activități ale economiei naționale

Proportia populației ocupate care, în intervalul 1996-2001, a desfășurat un program cu durată efectivă a săptămânii de lucru între 51 și 60 ore a oscilat între 5,5% (în anul 1996) și 4,5% (în anul 1998); proporția populației care a prestat 61 de ore și peste/săptămânal, a oscilat între 1,8% (în anul 1996) și 0,8% (în anul 2001) (INS, 2002).

Criza din 2008-2010 a adus pieței muncii din România scăderea cu cca 10% a numărului de firme, de la 495.228 în anul 2009, la 447.091 în anul 2011, și scăderea cu 704.000 de persoane a populației ocupate. Reducerea angajării în muncă a fost cu 20,8% în microîntreprinderi, cu 16,6% în întreprinderile mici, cu 29% în cele medii și cu 33,6% în cele mari (WTO, 2013).

Tabel 7: Rata șomajului în context internațional, în intervalul 2001-2015 (%)

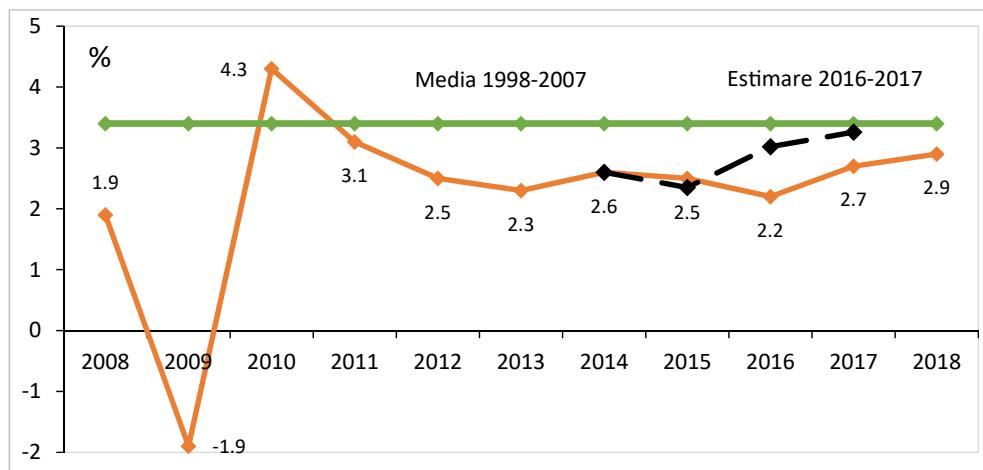
Anii	2001	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015
EU-27	8,6	9,0	8,2	7,2	7,0	9,0	9,7	9,7	10,5	10,9	10,2	9,4
Zona euro	8,1	9,2	8,5	7,6	7,6	9,6	10,1	10,2	11,4	12,0	11,6	10,9
România	6,6	7,2	7,3	6,4	5,8	6,9	7,3	7,4	7,0	7,1	6,8	6,8
Japonia	5,0	4,4	4,1	3,9	4,0	5,1	5,1	4,6	4,3	4,0	3,6	3,4
SUA	4,8	5,1	4,6	4,6	5,8	9,3	9,6	8,9	8,1	7,4	6,2	5,3

Surse: Eurostat, 2015, Unemployment statistics, January 2014, Eurostat, *** 2016 Unemployment rate 2004-2015 (%) new.png.

Sectorul privat a eliminat 500.000 de angajați, în special din industriile prelucrătoare, construcții și comerț. Dacă în 2013, România stătea ceva mai bine decât media la nivel UE, în privința ratei totale a șomajului (-3,7%), acest lucru nu era valabil și pentru șomajul din rândurile tinerilor (+3,6%) (European Commission, 2013).

PIB-ul și dinamica economiei mondiale. În anul 2016, PIB-ul global a fost de 75.641.577 de milioane \$ SUA (**** World Development Indicators database, World Bank, 17 April 2017*). Primele 10 țări pro-

ducătoare de bunuri și servicii, ca valoare nominală a PIB, au fost: Statele Unite, China, Japonia, Germania, M.Britanie, Franța, India, Italia, Brazilia și Canada. În expresia parității puterii de cumpărare (PPP), primele 10 țări au fost China, Statele Unite, India, Japonia, Germania, Rusia, Brazilia, Indonesia, M.Britanie și Franța. Contribuția primelor 10 economii la PIB-ul mondial și la bunăstarea globală a fost de 67,44% (ca valoare nominală a PIB), respectiv 61,21% (la PPP) (IMF, 2017, *Projected GDP Ranking (2016-2020)*, Statistics Times).

Sursa: UN/DESA, 2017, *The World Economic Situation and Prospects Report (WESP)*.

Notă: Linia intreruptă indică prognoza inițială pentru anii 2016-2017.

Figura 3: Dinamica PIB la nivel mondial, 2008-2017. Noua prognoză 2017-2018

Revenirea economiei mondiale după criza financiară din 2009 (figura 3) nu s-a dovedit sustenabilă, prognoza de creștere după anul 2015 dovedindu-se prea optimistă. După un maxim al creșterii PIB global de 4,3% în anul 2010, aceasta nu a mai depășit valoarea de 3,1% (aferentă anului 2011) până în anul 2016.

În prezent, economia mondială se confruntă cu incertitudini majore ce decurg deopotrivă din risurile induse de încălzirea globală, într-o lume insuficient de favorabilă reducerii emisiilor de oxid de carbon în atmosferă și protejării mediului natural, o lume dominată încă de nesiguranța angajării unor

masive proiecte de dezvoltare pe datorie, o economie ce funcționează cu mari sincope, sub impulsul unor fluxuri financiare extrem de volatile. În anul 2016, economia mondială a crescut cu doar 2,2% – aceasta fiind cea mai scăzută rată de creștere a PIB-ului global, de la recesiunea din anul 2009 (UN/DESA, 2017).

Produsul intern brut european. În anul 2015, PIB-ul UE.28 a atins PPS 14.600 miliarde, Europa depășind astfel PIB-ul Statelor Unite. De altfel, în anul 2014, PIB-ul SUA a fost depășit și de cel al Chinei, care a fost de PPS 14.900 miliarde (superior și celui înregistrat de UE.28) (Eurostat, 2016).

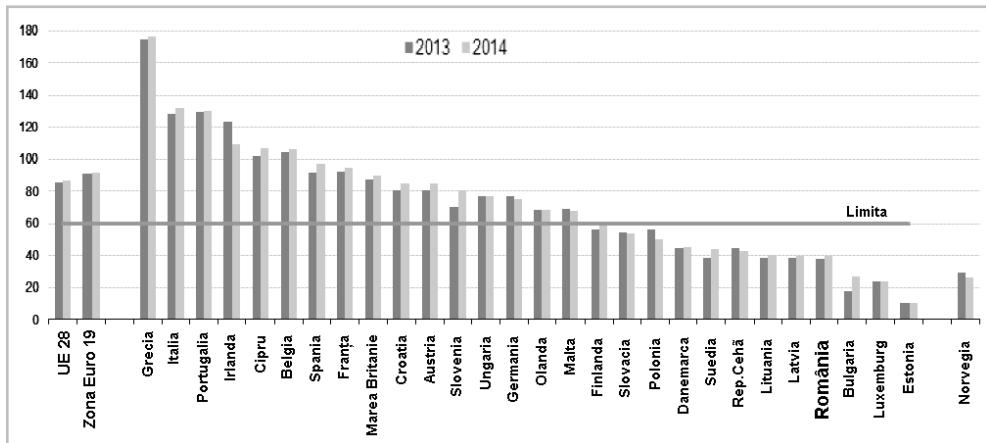
Tabel 8: Dinamica medie a PIB în țările UE.28 și în România

	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Media 2005-2016
Media UE.28	2,1	3,3	3,0	0,4	-4,4	2,1	1,7	-0,5	0,2	1,5	2,2	0,7	0,96
România	4,2	8,1	10,8	5,7	-5,5	5,1	2,8	1,5	1,4	2,5	3,6	3,9	3,68

Sursa: calculat pe baza datelor din Eurostat, 2016, Real GDP growth, 2005-2015 (¹) (% change compared with the previous year; % per annum) YB16.png, și Eurostat, 2017, National accounts and GDP, http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP.

Cresterea PIB-ului real european a fost sensibil diferențiată de la o țară la alta. Dacă în anul 2010 (după criza din 2009) în UE.28 a existat creștere economică în 22 de state, iar în anul 2011 a existat creștere în 23 de state, criza s-a resimțit masiv abia în anul 2012, când creșterea PIB s-a înregistrat doar

în 13 state (mai puțin de jumătate din statele UE). În anul 2013, 16 state au ieșit din starea de declin al PIB, în 2014 – 24 de state, iar în 2015 - 27 de state (doar Grecia a înregistrat o scădere a PIB de 0,2%). Cea mai mare creștere economică în anul 2015 a fost înregistrată de Irlanda - 26,3% (Eurostat, 2016).

Sursa: Eurostat, 2015, General Government Debt, Statistics Explained.

Figura 4: Datorii guvernamentale generale – UE.28, 2013 și 2014, % din PIB

Deși valorile PIB, în termenii PPS, permit efectuarea unor comparații între țări pentru același an, pentru ani diferenți comparațiile sunt doar larg orientative. Indicatorii PIB aferenți ultimului deceniu sugerează totuși unele convergențe în domeniul creșterii standardului de viață al populațiilor europene. Cele mai multe state alăturate la UE în anii 2004, 2007 sau 2013 au evoluat de la poziții mult sub media statelor europene din 2005, spre poziții apropiate de media aferentă anului 2015, în pofida crizei financiare din anii 2008-2009.

Produsul intern brut al României indică poziția economică a țării în context european și global. Deși după anul 2005, economia României pare să fi înregistrat ritmuri ceva mai ridicate de creștere, comparativ cu țări central și est-europene, o analiză a impactului social al creșterilor respective arată că acestea nu au influențat standardul de viață al populației. PIB-ul României a reatins nivelul din 1989 abia după anul 2000. Dincolo de cifre însă, o mare parte a populației autohtone trăiește cu perceptia unei pierderi inestimabile de avuție națională și

de bunăstare socială, în perioada de după anul 1989. Evoluțiile postdecembriste sunt resimțite ca un regres de ordin material (v. de exemplu, *Tranziția mai grea decât un război. România 1990-2000*, Nicolae Belli, Ed. Expert, 2001), ca urmare a destructurării masive a economiei printr-un proces discreționar de privatizare, dovedit ulterior extrem de pagubitor. La subminarea economiei naționale au contribuit masiv și valorificarea dezavantajoasă, din perspectiva interesului

public, a unor mari obiective economice, a unor resurse naturale, dar și a defrișării ilegale a unor suprafețe imense de păduri de către agenți economici străini și români, a distrugerii unor rezerve piscicole, pomicole, viticole, a dispariției unor soiuri de semințe autohtone extrem de valoroase, a vânzării pe nimic, cel mai frecvent unor oameni de afaceri străini, a peste un sfert din cele mai bune terenuri arabile ale țării, ca să nu mai vorbim despre jaful produs în industriile autohtone.

Tabel 9: Evoluția PIB-ului României, în prețuri curente, 1989-2016. Prognoză 2017 (mld. euro)

1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
42,6	19,7	16,1	9,5	24,0	26,8	28,8	29,2	31,7	37,3
1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008
33,9	40,8	45,5	48,8	52,9	61,4	80,2	98,4	125,4	142,4
2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	Prognoză 2017	
120,4	126,7	133,3	133,5	144,3	150,2	160,4	169,4	180,1	

Sursa: European Commission, 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, Directorate-General for Economic and Financial Affairs.

Evaluând rezultatele economice ale etapei de întoarcere a României la economia de piață, după anul 1989, prin calcularea *gradului de multiplicare a PIB-ului (în Euro) în intervalul 1989-2016* (potrivit datelor Comisiei Europene), înțelegem de ce România (care a dispus de premise de dezvoltare economică

net superioare Bulgariei, de exemplu, dar a fost victimă unui jaf concertat, masiv și pe termen lung) a realizat cel mai slab parcurs economic între țările din zonă, gradul de multiplicare a PIB-ului României aferent anului 2016 fiind cel mai scăzut.

Tabel 10: Gradul de multiplicare al PIB – țări central și est-europene – interval 1989-2016

Indicator	Polonia	R.Cehă	Ungaria	Bulgaria	România
PIB în 1989 (mld. euro)	64,3	26,9	22,6	11,08	42,6
PIB în 2016 (mld. euro)	432,4	170,7	113,5	45,08	169,4
Gradul de multiplicare al PIB	6,70	6,30	5,02	4,10	3,97

Sursa: calculat pe date PIB publicate de European Commission, 2016, Statistical Annex of European Economy, SPRING Directorate-General for Economic and Financial Affairs. Gradul de multiplicare al PIB (calculat de M. Stanciu).

Din această perspectivă, până și Bulgaria pare să fi avut șanse de dezvoltare ceva mai bune decât România, deși premisele obiective ale României, cel puțin din perspectiva capitalului uman și a resurselor naturale, au fost și sunt încă net superioare Bulgariei.

PIB per capita. Nivelul global, european și național. Un indicator global intens utilizat pentru evaluarea progresului real al standardului de viață al națiunilor este PIB-ul per capita la nivel global, evaluat de Banca Mondială.

Tabel 11: PIB-ul per capita la nivel global

1990	2000	2002	2004	2006	2008	2010	2012	2014	2015
5.413,3	7.903,5	8.458,3	9.434,7	10.913,9	12.217,4	9.434,7	14.054,9	15.120,0	15.546,3

Sursa: World Bank, 2016, GDP per capita, PPP (current international \$).

În intervalul 1990-2015, PIB-ul per capita la nivel global a înregistrat un moment de recul doar în anul 2009, după care și-a reluat tendința de creștere anterioară (World Bank, 2016). O asemenea tendință și medie globală a acestui indicator a rezultat prin contopirea a numeroase decalaje între națiuni.

Si nu în toate țările dinamica acestui indicator a fost la fel de intensă în intervalul 1990-2015. Totuși, chiar și aşa, faptul că PIB-ul per capita la nivel global a crescut în 2015 cu 65,2% față de anul 1990, semnifică, în mod clar, ameliorarea standardului de viață al națiunilor lumii.

În UE.28, media PIB-ului per capita, în anul 2015, era de PPS 28,8 mii, adică o medie superioară momentului anterior crizei financiare din 2009, când avea valoarea de PPS 26,1 mii. Cea mai ridicată valoare a acestui indicator a fost înregistrată de Luxemburg cu un PIB per capita de 2,7 ori mai mare decât media UE.28. Indicatorul respectiv înregistra însă o valoare sub jumătate din media europeană, în Bulgaria, în anul 2015.

România, care în anul 1990 înregistra un PIB per capita de 5.504,4 \$ internaționali, în anul 2015 înregistra 21.403,1 \$ internaționali, creșterea respectivă fiind mai intensă decât creșterea PIB mediu/capita la nivel global, care reprezenta doar 74,3% din creșterea PIB/capita al României (calcule realizate de autor pe baza datelor World Bank, 2016).

Prețurile din UE.28. În UE.28 există și state unde nivelul prețurilor reprezintă între 40% și 50% din media statelor din UE, precum R.Cehă, Lituania, Ungaria, Polonia. În România are nivelul prețurilor este situat între 50% și 55% din medie celor din UE.28 (Eurostat, 2016).

Piața globală a bunurilor de consum.

Cea mai intensă activitate comercială de pe glob, în anul 2015 (când populația totală era de 7,3 miliarde de persoane), se înregistra în Asia-Pacific (unde avea loc 46,5% din comerțul mondial). Asia-Pacific era urmată de departe de America de Nord (28,3%) și de Europa (22,2%). Restul lumii format din America Latină, Africa de Nord, Orientalul Mijlociu și alții conta în proporție de 3%. Circa 1,4 miliarde persoane au realizat cumpărături on line în valoare de 2,272 miliarde \$ SUA. În topul țărilor, China deține supremă cu 766,5 mld \$, fiind urmată de SUA cu 595,1 mld. \$ și M.Britanie cu 174,5 mld. \$. Împreună, aceste trei țări realizează 68% din comerțul mondial total (*Global B2C E-commerce Report 2016, Facts, Figures, Infographic & Trends of 2015 and the 2016*).

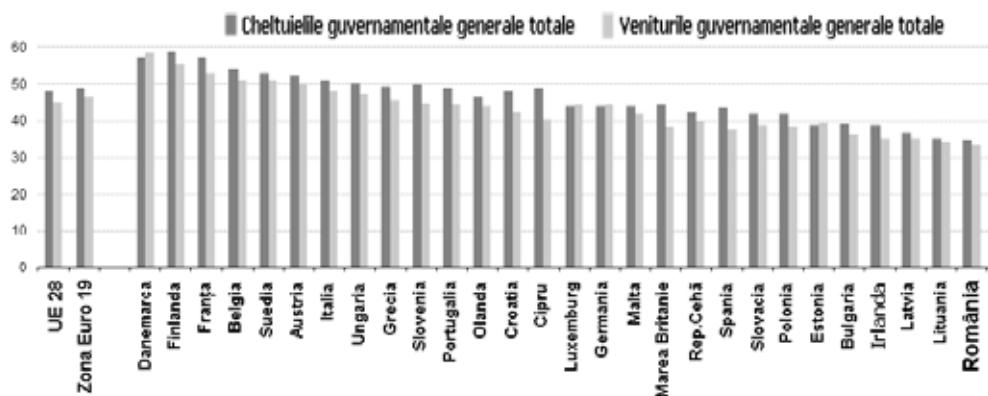
În anul 2013, comparativ cu 2012, comerțul mondial s-a menținut la un nivel destul de ridicat, dar a scăzut cu aproape 9%, după ce și în anul 2012 înregistrase o scădere. Decada anterioară anului 2012 a fost numită de economisti *parte a unui super-ciclu*, aparținând unui interval de mai multe decenii în care s-a constatat creșterea continuă a prețurilor bunurilor de consum. După anul 2013, comerțul mondial a cucerit noi domenii ale vieții și ale interesului general. Deja, în anul 2013, în jur de jumătate din populația planetei, adică 3,4 miliarde de oameni dețineau cel puțin un telefon mobil, în condițiile în care, încă din anul 2010, 90% din populația lumii dispunea de acoperire cu semnal telefonic, deci avea acces la o rețea telefonică. În anul 2012, prețurile bunurilor de consum au scăzut, la nivel global, cu 6%, după ce în decada anterioară, acestea au crescut anual în medie cu 9,5%, adică cu 150% pe o perioadă de 10 ani (2002-2012). Această diminuare este pusă pe seama încetinirii

ritmului producției de bunuri din China. Pe acest fond însă, unele categorii de produse, precum energia, alimentele și metalele prețioase, și-au păstrat tendința de creștere a prețurilor (*Global B2C E-commerce Report 2016, Facts, Figures, Infographic & Trends of 2015 and the 2016*).

Premise economice românești ale standardului de viață. După anul 2000, economia României a înregistrat transformări semnificative, structurale și cantitative. După un deceniu de prăbușire economică (1990-1999), ponderea industriei în PIB a început

din nou să crească, de la 25% (în 2000-2004) la 30% (în 2013), *valoarea adăugată brută* (VAB) a producției industriale crescând de 1,9 ori, de la 23 mld. euro la 43 mld. euro (Popa, 2014).

Ponderea soldului balanței comerciale în soldul contului curent a determinat aceeași traiectorie de creștere de la 3,7% din PIB în 2000, la un maxim de 13,4% din PIB în 2007, iar începând cu 2009 o scădere semnificativă, ajungând la un minim de 1,1% din PIB în 2013.

Sursa: Eurostat, 2015, Government Revenue and Expenditure, Statistics Explained.

Figura 5: România în context UE.28 – Venituri și cheltuieli guvernamentale, % din PIB, 2014

La nivelul economiei naționale, *România exporta în anul 2013* de 4,4 ori mai mult decât în anul 2000, creșterea exportului fiind de la 11,3 mld. euro la 49,6 mld. euro. Structura exporturilor a suportat schimbări semnificative, ponderea mărfurilor cu VAB mare luând locul celor cu VAB mai mică: grupa de mașini, echipamente, aparate, mijloace de transport a înregistrat o creștere de la 2,1

mld. euro (18,9% în 2000) la 20,9 mld. euro (acest tip de produse reprezentând 42,2% din total exporturi în anul 2013).

Venituri, salarii, pensii, protecție socială. Nivelul deosebit de scăzut al veniturilor populației majoritară din România, comparativ cu alte state europene, a constituit și constituie o problemă economică și socială încă din anii '90.

Tabel 12: Venitul median net echivalat (în euro) în România, comparativ cu media UE.27 și cu unele state central și est-europene, în intervalul 2007-2016

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Media UE.27	13.898	14.607	14.815	14.958	15.082	15.577	15.562	15.921	16.269	...
Bulgaria	1.479	2.180	2.828	3.017	2.911	2.859	2.924	3.320	3.332	3.147
R.Cehă	5.423	6.068	7.295	7.058	7.451	7.791	7.694	7.622	7.423	...
Estonia	4.447	5.541	6.209	5.727	5.603	5.985	6.583	7.219	7.882	...

	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Media UE.27	13.898	14.607	14.815	14.958	15.082	15.577	15.562	15.921	16.269	...
Letonia	3.363	4.727	5.355	4.488	4.195	4.459	4.463	5.210	5.840	6.374
Lituania	3.273	4.110	4.715	4.026	3.857	4.337	4.698	4.821	5.180	...
Ungaria	3.936	4.400	4.739	4.241	4.493	4.696	4.449	4.512	4.567	4.772
Polonia	3.502	4.154	5.090	4.402	5.032	5.057	5.174	5.339	5.560	...
România	1.604	1.954	2.172	2.036	2.089	2.049	2.018	2.158	2.315	2.448

Sursa: Eurostat (2017) Mean and median income by household type – EU-SILC survey, Eurostat, 2017. Disponibil la http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di04&lang=en.

România se situează de un deceniu (din anul 2008) pe locul ultim în clasamentul UE, din perspectiva mărimei veniturilor salariaților, al cuantumului pensiilor, al intensității polarizării veniturilor, dar și al raportului dezavantajos pentru forța de muncă dintre ponderea profitului și ponderea costului muncii în venitul național net. În anul 2015, câștigul salarial median net echivalat din România era de peste șapte ori mai mic (în euro) decât media venitului din statele UE.28.

Cei 16 ani de scădere cu până la 40% a salariului mediu net real și cei 26 de ani

de scădere cu până la peste 75% a salariului minim real (abia după anul 2007 salariul mediu net a revenit la valoarea din 1989, iar salariul minim a revenit abia în anul 2016) au avut ca efect erodarea și mai accentuată a acumulațiilor materiale anterioare ale populației angajate.

Inegalitatea veniturilor populației din România este măsurată prin mărimea raportului dintre veniturile primite de chintila cu cele mai mari venituri și veniturile primite de chintila cu cele mai mici venituri. Prin venit se înțelege venitul echivalent disponibil.

Tabel 13: Dinamica inegalității veniturilor populației din România comparativ media statelor UE.28 și cu unele state central și est-europene

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
UE.28	4,9	5,0	5,0	5,0
UE.27	5,0	5,0	5,0	5,0	4,9	4,9	5,0	4,9	5,0
Bulgaria	5,1	7,0	6,5	5,9	5,9	6,5	6,1	6,6
R.Cehă	3,7	3,5	3,5	3,4	3,5	3,5	3,5	3,5	3,4
Polonia	6,6	5,6	5,3	5,1	5,0	5,0	5,0	4,9	4,9
România	4,6	4,8	4,9	5,3	7,8	7,0	6,7	6,0	6,2	6,3	6,6
Germania	4,1	4,9	4,8	4,5	4,5	4,5	4,3	4,6
Ungaria	3,3	...	4,0	5,5	3,7	3,6	3,5	3,4	3,9	4,0	4,2

Sursa: Eurostat, 2015, Inequality of income distribution.

În România, veniturile populației au fost și sunt încă mult mai polarizate decât în Ungaria, Polonia, Germania (îndeosebi în

intervalul 2006-2010). Acest lucru se poate constata și din dinamica coeficientului Gini.

Tabel 14: Coeficientul Gini pentru veniturile din România, comparativ cu media europeană, în intervalul 2010-2014

Anul	2010	2011	2012	2013	2014	Dinamica
Media UE	30,5	30,8	30,4	30,5	30,8	Creștere
România	33,3	33,2	33,2	34,0	34,7	Creștere

Sursa: Eurostat, 2016, februarie, preluare din Pana Marin, 2016.

Fenomenul sărăciei. Sărăcia absolută la nivel global. În prezent, Banca Mondială este principala sursă de informații pe domeniul sărăciei extreme la nivel global, această instituție fiind și cea care stabilește *pragul internațional al sărăciei absolute* (Rosner și Ortiz-Ospina, 2016). Măsurarea dimensiunilor sociale ale sărăciei absolute au la bază criteriul *valorii monetare a consumului de bunuri și servicii*, dar deoarece datele privind consumul sunt, în unele cazuri, dificil de obținut, Banca Mondială recurge totuși și la criteriul *veniturilor disponibile* pentru țările unde nu se poate determina, în mod credibil, consumul. La nivel global, în anul 2015, o persoană era considerată a trăi în sărăcie absolută dacă aceasta consuma sub 1,9 \$ internaționali (valoarea la paritatea puterii de cumpărare (PPP) pe zi). Desigur, o asemenea valoare este extrem de scăzută, la nivelul sărăciei extreme, chiar și problema supraviețuirii biologice punându-se extrem de reducționist. Ca urmare, pentru diverse contexte sociale se utilizează, de regulă și alte praguri ale sărăciei absolute, care pot fi mult superioare valorii de 1,9 \$ internaționali. Oricum ar fi măsurată, ponderea sărăciei extreme a scăzut continuu în ultimele două secole, pe fondul creșterii simultane a populației globale, dar și a bunăstării materiale. Cele mai importante contribuții în acest sens le-au avut progresele înregistrate în domeniul îngrijirii sănătății și al expansiunii serviciilor de educație la nivel global. Scăderea ca pondere, dar și în valoare absolută a sărăciei extreme a fost o constantă a ultimelor trei decenii.

Sărăcia evaluată pe criteriul veniturilor a înregistrat o descreștere lentă. În anul 2009, Banca Mondială utiliza criteriul unui consum minim de 1,25\$ pe zi pentru a măsura sărăcia extremă. La vremea respectivă, aceasta susținea că numărul persoanelor care trăiau în sărăcie extremă (cu mai puțin de \$1,25 pe zi) a scăzut de la 1,203 milioane

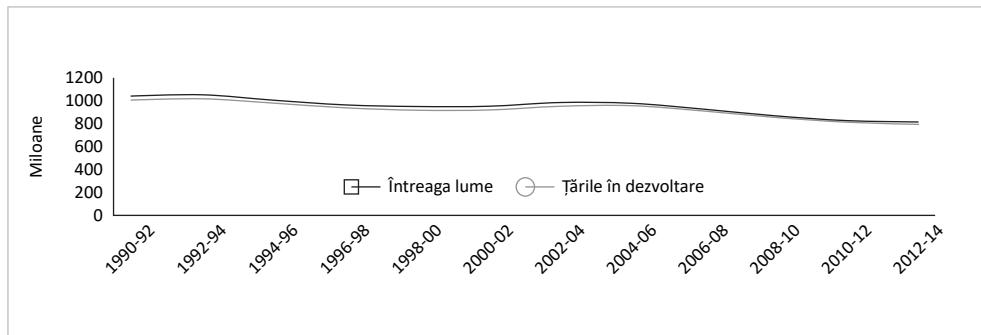
în anul 2008, la 1,184 milioane în anul 2009 (World Watch Institute, 2014).

Ajutorul financiar pentru dezvoltare.

Contribuțile celor 26 de țări din Comitetul de Asistență pentru Dezvoltare al OCDE, la ajutorarea țărilor în curs de dezvoltare, s-au diminuat pe măsură ce Obiectivele de Dezvoltare ale Mileniului, formulate în anul 2000, s-au apropiat de deadline-ul fixat pentru anul 2015. Ajutorul financiar pentru țările în curs de dezvoltare a scăzut, pentru al doilea an consecutiv, de la 133,4 miliarde \$ SUA în anul 2011, la 128,4 miliarde \$ SUA în 2012 (scădere cu 4% față de 2011 și cu 6% față de 2010).

Diminuarea subnutriției cronice.

Subnutriția ca afecțiune cronică este definită ca inabilitatea unei persoane de a asimila un număr suficient de calorii pe parcursul unui an, în vederea satisfacerii necesităților sale de hrana printr-o dietă echilibrată energetic. Subnutriția cronică poate fi o cauză a malnutriției dar malnutriția poate proveni și din menținerea pe termen lung a unei diete dezechilibrate (deficitare în anumiți micronutrienți). Malnutriția se manifestă prin diminuarea și dezechilibrarea funcțiilor metabolice, ceea ce poate genera consecințe sociale și economice destul de serioase la nivelul colectivității vizate. În prezent, la nivel mondial, malnutriția cauzează peste o treime din incidența mortalității infantile (Gourmelon, 2014). La nivel mondial, numărul persoanelor subnutrite a început să scadă abia după anul 2009, în prezent, una din nouă persoane fiind încă subnutrită (Gourmelon, 2014). În anul 2009, numărul persoanelor subnutrite era de 1,02 miliarde – cu 12% mai mult decât în anul 2008 (World Watch Institute, 2014). Circa 805 milioane de persoane suferă încă de subnutriție (foame cronică) în anii 2012-2014, mareea majoritate în țările în curs de dezvoltare (791 de milioane, adică una la opt persoane).

Sursa: Gourmelon G. , 2014, Chronic Hunger Falling, But One in Nine People Still Affected, Vital Signs, World Watch Institute, Dec.2.

Figura 6: Evoluție număr de persoane subnutrite, 2012-2014 comparativ cu 1990-1992

Costul combinat al malnutriției și deficiențelor în asimilarea de micronutrienți este echivalat cu 1,4-2,1 mii de miliarde \$SUA pe an, adică circa 2-3% din produsul mondial brut. Femeile și copiii sunt, în mod particular, vulnerabili față de deficiențele de nutriție, în special, pe fondul manifestării unor inechități sociale (Gourmelon, 2014).

Standardul de viață al populației din România. După 25 de ani de transformări economice, standardul de viață al populației din România constituie încă unul din domeniile cele mai critice ale calității vieții.

Tabel 15: Situația gospodăriilor din România care nu și-au putut achita la timp anumite cheltuieli curente în anul 2015 (%)

Mărime gospodărie	Gospodării care au efectuat la timp toate cheltuielile	Gospodării care nu au putut efectua la timp unele cheltuieli	Din care:			
			Întreținere locuință (apă, gaz, căldură etc.)	Energie electrică, abonament radio	Abonament telefonic	Rate la împrumuturi (altele decât pentru achiziționarea unei locuințe)
TOTAL	67,8	67,8	32,2	53,2	54,6	34,1
1 persoană	67,3	67,3	32,7	55,5	59,7	29,8
2 persoane	69,9	69,9	30,1	55,9	50,7	35,3
3 persoane	70,5	70,5	29,5	51,9	49,9	32,8
4 persoane	67,2	67,2	32,8	52,2	48,8	35,0
5 persoane	63,4	63,4	36,6	35,2	56,5	38,6
6 persoane și peste	57,3	57,3	42,7	62,1	71,2	44,6

Sursa: Iagăr E. M. (ed. coord.), 2015, Condițiile de viață ale populației din România, INS, București.

Capacitatea redusă a populației de a achita la timp cheltuielile curente (întreținerea locuinței, rate la împrumuturi, plata utilităților etc.) creează probleme unui număr relativ mare de gospodării. Menținerea deliberată pe termen lung a unui nivel foarte scăzut al veniturilor populației majoritară este

factorul cheie al acestei situații. Mai mult de o treime dintre gospodării (32,2%) au prezentat restanțe repetitive, cauzate în principal de situația financiară nesatisfăcătoare (Iagăr, 2015). În anul 2015, cele mai frecvente restanțe s-au înregistrat la plata energiei electrice, la abonamentul radio (54,6%

din gospodăriile cu restanțe), la întreținerea locuinței (53,2%) și la abonamentul telefonic (34,1%). Ponderi mai reduse ale restanțelor s-au înregistrat la ratele pentru împrumuturi (9,1%), știut fiind că nu multe sunt familiile care-și pot permite să angajeze un împrumut bancar și, pe lângă aceasta, că asemenea restanțe sunt sanctionate foarte sever.

Gospodăriile de șomeri trec, de regulă, prin cele mai dificile situații economice, ponderea celor care nu și-au putut achita la timp datoriile fiind de 49,3%. Fenomenul restanțelor, de asemenea, este mai frecvent în gospodăriile cu copii, îndeosebi în cele monoparentale (48,8%), dar și gospodăriile cu 3 sau mai mulți copii în întreținere (46,0%) (Iagăr, 2015). Mai mult de o treime dintre gospodării apreciază că doar un venit bănesc net lunar între 1.001 lei și 2.000 lei le-ar fi suficient pentru efectuarea la timp a cheltuielilor curente, iar mai mult de jumătate dintre gospodării au nevoie de cel puțin 2.000 lei pentru acoperirea cheltuielilor lunare. Numai un sfert dintre gospodării necesită un venit mai mare de 3.000 lei lunar pentru acoperirea cheltuielilor curente. În timp, la nivel general, se manifestă tendința de a declara ponderi ale veniturilor strict necesare tot mai mari pentru a achita la timp cheltuielile curente. Există diferențe mari (vizibile mai ales la extremele categoriilor de venituri disponibile) între nivelul aspirațiilor gospodăriilor în profil rezidențial, dar și în materie de standard de viață. Peste 20% dintre gospodăriile din rural se încadrează în primele două intervale de venituri (până la 1.000 lei). În grupele respective de venituri se încadrează însă doar aproximativ 7% dintre gospodăriile din urban. Gospodăriile urbane declară, în proporție de aproape 64%, că și-ar putea achita cheltuielile curente doar cu sume ce depășesc 2.000 lei lunar.

Venituri relativ mici (de până la 500 lei) apar ca necesare acoperirii unor cheltuieli curente, mai frecvent în gospodăriile conduse de femei, sau de persoane din grupa de vîrstă 16-24 de ani, în familiile de agricul-

tori, sau în gospodăriile fără copii dependenți (în total, cam 4% - 6% dintre gospodării).

Relativ puține gospodării românești – 9% – recurg la împrumuturi bancare, mai frecvent pentru rezolvarea unor trebuințe precum: cumpărarea în rate a unor autoturisme, sau echipament electronic (43,6%) ori pentru repararea sau renovarea locuinței (41,6%). Împrumuturile pentru alte scopuri sunt mai reduse ca pondere: (4,9%) pentru îngrijirea sănătății, (4,2%) pentru unele investiții, (3,4%) pentru educarea copiilor.

Gospodăriile din urban contractează mai frecvent împrumuturi (11,9%) comparativ cu cele din rural (5,4%), ca și cele conduse de bărbați (10,4%) comparativ cu cele conduse de femei (5,8%) (Iagăr, 2015).

Concluzii

În acest studiu ne-am propus identificarea celor mai pregnante tendințe și evoluții social-economice ale factorilor ce au influențat și influențează încă standardul de viață al populației.

La nivel global, s-au înregistrat progrese serioase în domeniul satisfacției trebuințelor omului, în societățile moderne, iar sărăcia, chiar și cea absolută, și-a restrâns aria de impact social. Totuși, unele probleme sociale afectează încă o mare parte a populației mondiale. Deficitul de bunăstare economică existent în diverse comunități umane presupune intervenția în plan social a instituțiilor și organizațiilor cu atribuții de distribuție sau și redistribuție a bunăstării, precum: piața bunurilor și serviciilor, instituțiile protecției sociale, sistemul de asigurări sociale, sistemul public de sănătate, sistemele de cultură și învățământ, sistemele de taxe și impozite. De instituțiile respective (dar nu numai de ele) depinde masiv atingerea unui optim social al bunăstării. La nivel global, subiecții extremi ai evaluării bunăstării economice și sociale sunt *persoana/individul* și *națiunea* ca ingredient al *comunității globale*. Intens analizate trebuie să fie însă și alte categorii de subiecți

(cu nivel de agregare relativ redus) precum *gospodăriile de salariați, agricultori sau pensionari, gospodăriile de șomeri, anumite categorii de consumatori* și.a. Standardul de viață este tot mai mult percepțut ca un determinant esențial al *satisfacției față de viață a persoanei și mediului său social proxim*. Acordarea unei importanțe deosebite *satisfacției față de viață* (indicator subiectiv constituit prin date colectate la nivel individual) deplasează oarecum centrul atenției generale de la evaluările obiective, de tip macrosocial sau colectiv, spre evaluările de tip subiectiv, operate la nivel de individ/persoană.

Europa este un spațiu privilegiat din perspectivă globală, unde populația s-a bucurat și se bucură încă de un standard de viață destul de ridicat. Acesta s-a aflat în creștere continuă până la criza financiară din 2009. Ieșirea din criza economică s-a concretizat însă prin creșterea gradului de inegalitate a veniturilor unora dintre populațiile europene (între care și populația României), creșterea indicelui Gini înregistrând totuși un avans destul de moderat la nivelul mediei europene, în intervalul 2010-2014. La nivelul conducerii UE.28 se impune totuși o creștere a gradului de coeziune a statelor membre în vederea recuperării cât mai rapide a decalajelor de dezvoltare prezente încă în spațiul european și, nu în ultimul rând, a proiectării și aplicării unor măsuri adecvate realităților sociale și economice generate de imigrația masivă a unor populații din afara UE.

România a înregistrat în ultimele trei decenii, o creștere a inegalității veniturilor populației de la 28,0% la 34,7%, ceea ce situează pe locul patru (în ordinea descrescătoare a coeficientului Gini) în rândul celor 11 state intrate mai recent în UE. În pofida majorărilor nominale de salarii sau pensii și a intervenției protecției sociale (extrem de ineficace social), pe fondul reglementărilor, mai mult sau mai puțin inspirate, adresate mediului de afaceri, România s-a înscris pe un trend de politici economice, ce o singularizează în Europa, prin menținerea la nivel scăzut a veniturilor reale ale populației și gestionarea absolut irresponsabilă a resurselor naturale ale țării. Într-o economie ce pare să fi înregistrat rezultate relativ bune comparativ cu dinamica foarte recentă a economiilor europene, fenomenul sărăciei s-a dovedit destul de persistent și de extins pe termen lung. La nivelul mediei, standardul de viață al populației s-a menținut mult mai scăzut, nu numai comparativ cu vestul Europei, dar și cu țările central și est europene, chiar și în perioadele de maximă creștere economică. Se pare că, exceptând unele segmente înguste ale populației, din motive ce țin îndeosebi de calitatea deciziilor publice în România, atuuri precum munca și abundența de resurse naturale ale țării nu par a genera creșteri normale ale bunăstării populației majoritar autohtone, nici măcar pe termen lung.

Bibliografie

Agerpres (2016) INS: Populația rezidentă în România a scăzut la 19,7 milioane de persoane la 1 ianuarie 2016; fenomenul de îmbătrânire demografică s-a accentuat, 29 august. Disponibil la <https://www.agerpres.ro/social/2016/08/29/ins-populatia-rezidenta-in-romania-a-scazut-la-19-7-milioane-de-persoane-la-1-ianuarie-2016-fenomenul-de-imbatranire-demografica-s-a-accentuat-10-06-14>.

Agerpres (2017) Populația lumii probabil va depăși 10,2 miliarde de locuitori în anul 2060; creșterea anuală, estimată la 1,1, 11 iulie. Disponibil la <https://www.agerpres.ro/economie/2017/07/11/populatia-lumii-probabil-va-depasii-10-2-miliarde-de-locuitori-in-anul-2060-cresterea-anuala-estimata-la-1-1--11-50-47>.

- Bechir, M. (2017) Recorduri demografice istorice în 2016: Cel mai mic număr de născuți-vii de după 1876 și cel mai mare spor negativ din istorie, Curs de guvernare. 13.02.2017. Disponibil la <http://cursdeguvernare.ro/recordurile-demografice-ale-anului-2016-cel-mai-mic-numar-de-nascuti-vii-de-dupa-1876-si-cel-mai-mare-spor-negativ-din-istorie.html>. Belli, N. (2001) *Tranzitia mai grea decat un razboi*. București: Expert.
- CNPV (2009) Îmbătrânirea populației în context european și în România, Consiliul Național al Persoanelor Vârstnice. Disponibil la http://www.cnpv.ro/pdf/analize2007_2009/LucrareBataneteNiveltrai.pdf.
- CNS (1965) Anuarul Statistic al României.
- CNS, INS (1990... 2015) Anuarul Statistic al României, 1989...2014.
- DGS (1923) *Anuarul Statistic al României 1923*, Ministerul Industriei și Comerțului, Direcția Generală a Statisticii. Tipografia Curții Regale, www.dacoromanica.ro.
- Deaton, A. (2010) Price Indexes, Inequality and the Measurement of World Poverty, *American Economic Review*, 100, 1, 5-34.
- Dida, A. I. (2013) *Migrația și perspectivele demografice*. Disponibil la <http://www.rosstonline.ro/2013/04/migratia-si-perspectivele-demografice/>.
- ECE (1999) Trends in Europe, 1998/1999.
- European Commision (2012) Ageing Report.
- European Commission (2013) European Semester: Draft Joint Employment Report.
- European Commission (2014) The European migration network annual report on immigration and asylum. https://ec.europa.eu/home-affairs/what-we-do/networks/european_migration_network_en
- European Commission (2015) European Agenda on Migration (COM(2015) 240 final). http://ec.europa.eu/dgs/home-affairs/what-we-do/policies/european-agenda-migration/index_en.htm
- European Commission (2016) Statistical Annex of European Economy, SPRING 2016, Directorate-General for Economic and Financial Affairs.
- Eurostat (2015) General Government Debt, Statistics Explained. Disponibil la <http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/>, General_government_debt,_2013_and_2014_(%C2%B9)_general_government_consolidated_gross_debt,_%25_of_GDP)__YB15_II.png.
- Eurostat (2015) Government Revenue and Expenditure, Statistics Explained. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/3/35/Government_revenue_and_expenditure_%2C_2014_%28%C2%B9%29_%28%25_of_GDP%29_YB15_II.png.
- Eurostat (2015) Inequality of income distribution. Disponibil la <http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tsdsc260&plugin=1>.
- Eurostat (2015) Unemployment statistics, January 2014. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Unemployment_statistics%23A_detailed_look_at_2013.
- Eurostat (2016) Employment rates for selected population groups, 2005–2015 (%) YB16 III.png. Disponibil la [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rates_for_selected_population_groups,_2005%20%932015_\(%25\)_YB16_III.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Employment_rates_for_selected_population_groups,_2005%20%932015_(%25)_YB16_III.png).
- Eurostat (2016) Employment rates for selected population groups, 2005–2015 (%) YB16 III.png.
- Eurostat (2016) GDP per capita, consumption per capita and price level indices. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/GDP_per_capita_consumption_per_capita_and_price_level_indices.
- Eurostat (2016) Real GDP growth, 2005–2015 (¹) (% change compared with the previous year; % per annum) YB16.png, Eurostat. Disponibil la [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Real_GDP_growth,_2005%20%932015_\(%C2%B9\)_\(%25_change_compared_with_the_previous_year;%25_per annum\)_YB16.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Real_GDP_growth,_2005%20%932015_(%C2%B9)_(%25_change_compared_with_the_previous_year;%25_per annum)_YB16.png).
- Eurostat (2016) Real labour productivity, 2005, 2010 and 2015 (¹) YB16.png, Eurostat. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/images/9/9d/Real_labour_productivity%2C_2005%2C_2010_and_2015_%28%C2%B9%29_YB16.png.
- Eurostat (2016) Unemployment rate 2004–2015 (%). Disponibil la [http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Unemployment_rate_2004-2015_\(%25\)_new.png](http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/File:Unemployment_rate_2004-2015_(%25)_new.png).

- Eurostat (2017) Employment Statistics. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Employment_statistics.
- Eurostat (2017) File: Immigration by country of birth, 2015, Statistici privind migrația și populația migrantă. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migration_and_migrant_population_statistics&oldid=292846.
- Eurostat (2017) Mean and median income by household type - EU-SILC survey, Eurostat, 2017. Disponibil la http://appsso.eurostat.ec.europa.eu/nui/show.do?dataset=ilc_di04&lang=en.
- Eurostat (2017) Mortality and life expectancy statistics. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Mortality_and_life_expectancy_statistics.
- Eurostat (2017) National accounts and GDP. Disponibil la http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/National_accounts_and_GDP.
- Gardner, G. (2012) *Municipal Solid Waste Growing, Vital Signs, Global Trends that shape our Future*. Disponibil la <http://vitalsigns.worldwatch.org/vs-trend/municipal-solid-waste-growing>.
- Global B2C E-commerce Report (2016) Facts, Figures, Infographic & Trends of 2015 and the 2016 Forecast of the Global B2C E-commerce Market of Goods and Servicesfile. Disponibil la :///C:/Users/Mariana/AppData/Local/Microsoft/Windows/INetCache/IE/A8XI1UV1/Global_B2C_Ecommerce_Report_2016.pdf.
- Ghimbuțiu, A. (2012) OMC: evoluția comerțului mondial în 2012 și perspectivele pentru 2013-2014, Publicații IEM, 2013. Disponibil la <http://www.iem.ro/ro/publicatii/piaa-internaional/economia-rilor-lumii/502-omc-evolutia-comerului-mondial-in-2012-i-perspectivele-pentru-2013-2014>.
- Gourmelon, G. (2014) Chronic Hunger Falling, But One in Nine People Still Affected, Vital Signs. *World Watch Institute*, Dec.2.
- Haibing, M. (2014) Global Energy and Carbon Intensity Continue to Decline, December 18, *Vital Signs*, WWO. Disponibil la http://162.209.94.65/wp-content/uploads/vital_signs_trend_energy_and_carbon_intensity_full_pdf.pdf.
- Iagăr, E. M. (coord.) (2015) Condițiile de viață ale populației din România, INS, București. Disponibil la http://www.insse.ro/cms/sites/default/files/field/publicatii/conditiile_de_viata_ale_populatiei_din_romania_in_anul_2015_1.pdf.
- ILO (2013) Guide to the Millennium Development Goals Employment Indicators. Disponibil la http://www.ilo.org/empelm/what/WCMS_208796/lang--en/index.htm.
- ILO (2015) World Employment and Social Outlook- Trends 2015. Disponibil la http://www.ilo.org/global/about-the-ilo/newsroom/news/WCMS_337063/lang--en/index.htm.
- ILO (2017) World Employment and Social Outlook - Trends 2017. Disponibil la <http://www.ilo.org/global/research/global-reports/weso/2017/lang--en/index.htm>.
- IMF (2017) Projected GDP Ranking (2016-2020), Statistics Times. Disponibil la <http://statisticstimes.com/economy/projected-world-gdp-ranking.php>.
- INS (1991...2015) Anuarul Statistic al României, 1990-2014.
- INS (1992, 2002, 2012) Recensământul populației și al gospodăriilor din România, <http://www.recensamantromania.ro/istoric/vizualizati-rezultate-rpl-1992-si-2002/>, <http://www.recensamantromania.ro/>
- INS (2002) Ancheta asupra forței de muncă în gospodării (AMIGO), anul 2002, p. 35. (1), București.
- INS (2011) Rezultate definitive ale Recensământului Populației și al Locuințelor – 2011 (caracteristici demografice ale populației). Disponibil la http://www.recensamantromania.ro/wp-content/uploads/2013/07/REZULTATE-DEFINITIVE-RPL_2011.pdf.
- INS (2013) România în cifre. București.
- INS (2013) Structura populației României. București.
- INSSE (2015) PRESS RELEASE, No. 135 of June 5, Family Budget Survey (ABF), Household income and expenditure in 2014. Disponibil la http://www.insse.ro/cms/files/statistici/comunicate/com_anuale/venituri%20si%20cheltuieli/ABF_2014e.pdf.
- Pana, M. (2016) Când PIB crește odată cu săracia: coeficientul inegalității sociale în UE și colegele de pluton ale României, 14.03, *Curs de Guvernare*. Disponibil la

- <http://cursdeguvernare.ro/cand-pib-creste-odata-cu-saracia-coeficientul-inegalitatii-sociale-in-ue-si-colegele-de-pluton-ale-romaniei.html>.
- Popa, D. (2014) 10 ani sub Băsescu. Ce a pierdut și ce a câștigat economia României în perioada 2004-2014. *HotNews.ro*, Vineri, 19 decembrie, http://economie.hotnews.ro/stiri-finante_banci-18871606-10-ani-economici-sub-bases-cu-pierdut-castigat-economia-romaniei-perioana-2004-2014.htm.
- Răsunetul (2012) Demografia Uniunii Europene, 20.06. Disponibil la <http://www.rasunetul.ro/demografia-uniunii-europene>.
- Richard, J. și Howe, N. (coord.) (2008) *The Graying of the Great Powers. Demography and Geopolitics in the 21st Century*. Washington: Center for Strategic and International Studies.
- Roser, M. și Ortiz-Ospina, E. (2016) World Poverty, *OurWorldInData.org*. Disponibil la <https://ourworldindata.org/world-poverty/>.
- UN/DESA (2017) The World Economic Situation and Prospects Report (WESP).
- UNDP (2006) Briefing Packet: 1998 Revision of World Population Prospects and 2006 Revision of World Population Prospects.
- United Nations (2007) Department of Economic and Social Affairs. Population Division. *World Population Prospects. The 2006 Revision*, New York.
- United Nations (2015) Department of Economic and Social Affairs, Population Division *World Population Prospects: The 2015 Revision*.
- United Nations (2015) ESA, *World Population Prospects*.
- World Bank (2016) GDP per capita, PPP (current international \$).
- World Bank (2017) World Development Indicators database, 17 April. Disponibil la <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>.
- World Population Prospects. The 2015 Revision, Key Findings and Advance Tables UN, New York, 2015.
- World Watch Institute (2014) *Population & Society, Vital Signs*.
- WTO (2013) Annual Report 2013.

RECENZII

Sorin M. Rădulescu, *Amintiri din Cotroceni ale unui fiu de „burghezo-moșier”*, Editura Vremea, București, 2017, 415 p.

Joi, 25 mai 2017, în cadrul celei de a douăsprezecea ediții a Salonului Internațional de Carte Bookfest, a avut loc lansarea unei noi cărți de amintiri semnată de sociologul Sorin M. Rădulescu. Volumul, intitulat *Amintiri din Cotroceni ale unui fiu de „burghezo-moșier”*, a apărut la editura Vremea, aceeași care, cu trei ani în urmă, a publicat și prima carte de amintiri a autorului, *Revoluția ca spectacol*. Cronologic, recenta apariție se referă la o perioadă istorică anterioară evenimentelor descrise în prima carte, mai exact la decenile cinci și șase ale secolului trecut. Alături de autor și de un numeros public, la lansare au mai participat: lingvista și scriitoarea Sanda Golopenția (care a copilărit în cartierul Cotroceni și a cărei mamă, Ștefania Cristescu Golopenția, soția sociologului Anton Golopenția, s-a numărat printre profesorii care l-au îndrumat pe autor în anii de școală), sociologul Dan Banciu și Silvia Colfescu, din partea editurii. Volumul face parte din colecția „Planeta București”, din care mai fac parte, printre altele *București ce se duc* (prima ed. 1910, Tipografia „Neamul Românesc”; ultima ed. 2017), de Henri Stahl (tatăl sociologului Henri H. Stahl, inventatorul stenografiei în limba română) și două antologii editate de Zoltán Rostás: *Între proiecții urbanistice și sărăcie letargică. Bucureștiul arhitecților, sociologilor și al medicilor* (2015) și *Alți București interbelici. Studii și croniци gustiene* (2014).

Volumul, fără ambiții literare, se dorește și fi o „mărturie” (p. 9) cu privire la greutățile întâmpinate de autor și de familia acestuia, ca atâtia alții, în primele două decenii ale regimului comunist din România, „timpuri care au marcat profund destinul unor generații” (p. 9), după cum notează autorul. Cititorul

este confruntat cu trei registre de lectură, cu trei istorii ce se suprapun, se înlanțuie și se întrepătrund, pe fundalul prefacerilor politice și sociale imediat următoare celui de Al Doilea Război Mondial. Prima istorie este aceea a familiei autorului, o istorie zbuciumată și pe alocuri complicată, ce aduce în prim plan mai multe destine umane, marcate de dureroase drame personale. Acesteia i se adaugă și o istorie a cartierului Cotroceni din București, bazată în principal pe amintirile din copilărie ale autorului, dar și pe diverse alte surse. Nu în ultimul rând, prin exemplele alese, este prezentată, sau mai degrabă sugerată, istoria unei clase sociale blamate, persecutate și marginalizate de comuniști, ce i-au atribuit și apelativul de „burghezo-moșierească”. Autorul o mai numește și clasa „foștilor” (p. 12), deoarece reunea foști „burghezi, moșieri, mari și mici proprietari, industriași etc.” și familiile acestora, ce și-au văzut averile, casele și bunurile confiscate, unii dintre ei sfârșind în mod tragic, în închisori sau la Canal. Deși nu a cunoscut asemenea experiențe dramatice, familia autorului nu a fost pusă la adăpost de greutăți, fiind în schimb, forțată să se confrunte cu sărăcia. De fapt în aceasta constă și unul din meritele volumului: în faptul că aduce în atenția publicului nu atât crimele (omorurile) comunitismului, despre care s-a scris mult în ultimii ani, cât sărăcia, pedeapsă grea, la care regimul totalitar a condamnat, fără drept de apel, pe toți cei considerați ca fiind o amenințare la adresa regimului. Dar nu a fost oare această sărăcie impusă tot o crimă (în sens mai larg) a comunismului? Aceasta este ideea ce pare să reiasă din paginile volumului de amintiri scris de Sorin M. Rădulescu, autor care, trebuie amintit, a publicat și numeroase

lucrări științifice cu titluri semnificative în acest sens: *Justiția restaurativă. Tendențe și perspective în lumea contemporană*, 2006; *Homo Oeconomicus și Homo Sociologicus. O istorie a sociologiei moderne din perspectiva rationalității și iraționalității acțiunii umane*, 2006; *Tendențe actuale ale crimei și criminalității în România*, 2002; *Corupția și crima organizată în România*, 1994 (în colaborare cu Dan Banciu).

Cartea se bazează pe documente din arhiva familiei, pe „memoria copilăriei” și pe informații obținute de la rude și din jurnalele personale ale autorului. În completarea și uneori confirmarea celor prezentate, autorul inserează în text citate provenind din diverse texte tipărite (studii, memorii), dar și dintr-o mare varietate de surse online (bloguri, ediții online ale unor publicații, site-uri de informare, site-uri turistice, pagini de Facebook etc.).

Pentru cercetătorii vieții sociale (sociologi, istorici, antropologi, etnologi, geografi etc.) *Amintiri din Cotroceni ale unui fiu de „burghezo-moșier”* constituie o excelentă sursă de informații cu privire la viața cotidiană din primele două decenii ale regimului comunist, în particular viața celor depozietați și marginalizați de noul regim politic. Autorul prezintă în detaliu existența copiilor și a adulților confruntați zilnic cu frigul, dar mai cu seamă cu foamea. Printre temele de interes se numără și politica de naționalizare a locuințelor (decretul 92/1950), și repartizarea spațiului locativ. Prin cazul concret, al autorului, cititorul află cum o familie a fost evacuată din propria casă, ulterior naționalizată, și îngheșuită în casa altora, la scurt timp naționalizată și ea. Trecerea de la statutul de proprietar la acela de chiriaș la stat, viața în noul spațiu, mult prea mic și lipsit de intimitate, relațiile sociale stabilite cu ceilalți locatari, cu care erau împărțite spațiile comune (baia și bucătăria), sunt tot atâtatea aspecte interesante ce ar putea sta la baza unui studiu privind locuirea în perioada comunistică. În carte se mai găsesc și o serie de infor-

mații interesante cu privire la unii membri marcanți ai Partidului Comunist: aflăm, de exemplu, că soții Ceaușescu au locuit pentru scurt timp în Cotroceni, fiind chiar vecini cu familia autorului; mai aflăm și detalii despre viața personală a Anei Pauker după îndepărțarea de la putere, despre fiul său adoptiv și casa din Cotroceni în care au locuit. Autorul descrie și o serie de evenimente pe care le-a trăit în prima parte a vieții sale, cum ar fi: alegerile din 1952, 1957 și 1961, moartea lui Stalin, moartea lui Petru Groza și Festivalul Internațional al Tineretului și Studenților din 1953. Toate acestea sunt însă private din perspectiva copilului și a dramei sale personale, care din alegeri reține mai cu seamă crenvurștii ieftini, iar festivalul tineretului îl asociază cu divorțul părinților. În paralel cu aceste evenimente comuniste, autorul descrie și sărbătorile religioase (Paștele și Crăciunul), la care a luat parte, în ciuda încercărilor de returnare ale autorităților. Informații legate de București sunt de asemenea interesante și utile: este descris talciocul sau târgul de vechituri din zona Colentina (situat pe locul actualului spital Fundeni), unde vor fi sfârșit multe dintre obiectele de preț ale clasei „burghezo-moșierești”, Târgul Moșilor, Mahalaua Dracului, hipodromul Băneasa, Circul Kratayl, strandul Bragadiru, stadiionul Republicii, Palatul Copiilor (actualul Palat Cotroceni), cinematografele și filmele, teatrele și actorii bucureșteni, Dâmbovița înainte de sistematizare și atâtatea altele. O atenție deosebită este acordată obiceiurilor și produselor alimentare existente în epoca, inclusiv a cartelelor de masă – aspecte de viață esențiale pentru copilul de atunci, care încă își mai amintește savarinele, ciocolata, ciorba Lenuței etc. Nu sunt trecute cu vederea nici mărcile de țigări și băuturile (alcoolice și nealcoolice), încercate de autor în adolescentă. Sunt de asemenea descrise jocurile copiilor, emisiunile Radio, cărțile citite și mai ales taberele școlare de pe tim-pul verii. Într-un capitol aparte este descris primul contact al autorului cu viața țăranilor

dintr-un sat din Oltenia și vacanțele care au urmat, la familia bunicului matern.

Cititorul familiarizat cu opera științifică a lui Sorin M. Rădulescu poate identifica în paginile acestei cărți multe dintre subiectele dezvoltate de autor mai târziu, de pe poziția sociologului: furturile mai mari sau mai mici săvârșite de copii și adolescenți (*Evoluții ale delincvenței juvenile în România. Cercetare și prevenire socială*, 2002), comportamentul deviant (*Sociologia devianței și a problemelor sociale*, 2010), pedofilia (*Sociologia și istoria comportamentului sexual „deviant”*, 1996; *Abuzul sexual asupra copiilor*, 2003), violența domestică (*Sociologia violenței (intra)familiale. Victime și agresori în familie*, 2001), sinuciderea (*Suicide in Romania. Trends and Assessments*, 2015), boala (*Sociologia sănătății și bolii*, 2002).

Eventualele reproșuri ce ar putea fi aduse autorului nu trebuie căutate în informația transmisă (cine este oare îndreptățit să critice amintirile altuia, felul în care a trăit și resimțit anumite experiențe de viață?), ci mai degrabă în stilul și în forma textului. Cartea nu are un caracter unitar, după cum autorul însuși o recunoaște (p. 11), relatarea fiind adeseori întreruptă de digresiuni, proprii procesului de rememorare. Interpretările retrospective, pe alocuri forțate, sunt explicabile prin faptul că, deși unghiul de abordare este cel specific copilăriei și adolescenței, vîrste la care s-au format amintirile ce au stat la baza cărții, informațiile au fost prelucrate abia la o vîrstă matură (p. 11). Subiectivitatea, deschis asumată încă din primele pagini, este aşadar inherentă demersului abordat, căruia nu face decât să îi confere unicitate. Rămâne la latitudinea cititorului să împărtășească sau nu alegerile făcute de autor în ceea ce privește faptele descrise, la fel ca și interpretarea pe care o dă acestora.

Ce poate fi reproșat autorului sunt unele aspecte legate de forma textului, cum ar fi: reluarea supărătoare a informației, utilizarea excesivă a semnelor de exclamație, dar

și inserarea unor citate mult prea lungi, ce întrerup cursul natural al amintirilor, fără a aduce nimic altceva, dacă nu confirmare. Nu în ultimul rând, trebuie remarcat recursul la numeroasele referințe online, care s-ar fi cunovit mai atent selectate. La o rapidă verificare, multe dintre paginile web indicate nici nu mai există. Altele, prin natura lor (www.ziarulring.ro, www.cancan.ro, www.wowbiz.ro și a.) nu se potrivesc cu rigorile textului tipărit, căruia îi stîrbesc din calitate.

Ca și prima carte de amintiri publicată de Sorin M. Rădulescu, *Amintiri din Cotroceni...* nu este o lectură ușoară. Într-un stil direct, ce nu caută să menajeze, autorul descrie o înlanțuire de drame umane cutremurătoare, pe fondul unor schimbări sociale și politice la fel de dramatice. Cartea reușește să redea atmosfera epocii comuniste prin numeroase detalii cu trimitere la simțuri și senzații primare: imagini, gusturi, sunete, miroșuri, atingeri, cărora li se acordă acea importanță proprie copilăriei. La fel sunt semnalate și sentimentele induse de comunism, dintre care cel mai pregnant este cel al injustiției. O injustiție căreia autorul îi cade victimă, ca mulți alții, fără drept de apel. Autorul, am putea spune, a fost și rămâne una dintre numeroasele victime colaterale ale sistemului comunist, aspect ce a avut probabil un rol major în alegerea carierei sale profesionale de mai târziu. „*Dacă promisiunea egalității reprezenta piatra de temelie a ideologiei oficiale – notează autorul –, inegalitatea dintre oameni (noi și ei – reprezentanții sistemului) și sărăcia aveau să fie realități cu care s-a confruntat direct familia mea, la fel ca atâtea alte familii ai căror capi de familie nu au avut altă vină decât aceea de a se fi imbogățit prin muncă înainte de instaurarea sistemului comunism*” (p. 411). Acest act de injustiție socială, căci până la urmă despre aceasta este vorba, perpetuat și după 1989 (este suficient să menționăm exemplul autorului care nici până astăzi nu a reintrat în posesia casei părintești naționalizate), a lăsat urme adânci, vizibile și

astăzi în societatea românească, care abundă de resentimente, neîncredere, ranchiușă, gelozie, de o parte și de alta. În România încă mai există acei „noi” și acei „ei”, iar societatea este în continuare puternic divizată. Aceasta este una dintre provocările lansate

de autor, o temă de studiu adresată poate involuntar sociologilor din generațiile mai tinere care, necunoscând pe pielea lor comunismul, vor avea poate detașarea necesară să îl studieze sub toate aspectele și implicațiile sale sociale.

Irina Stahl

Institutul de Sociologie, Academia Română

Prezentul care nu trece. Comentarii la volumul: Emanuel Copilaș, *Marele jaf postcomunist.* *Spectacolul mărfii și revanșa capitalismului*, Editura Adenium, Iași, 2017, 320 p.

Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfii și revanșa capitalismului (Editura Adenium, 2017), coordonat de neobositul politolog Emanuel Copilaș, strânge între paginile sale atât de multe voci și poziții interpretative asupra problemelor curente, de natură socială și politică, ale României contemporane încât un cititor, nefamiliarizat cu dinamica câmpului de analize românești similare, ar putea crede că volumul este unul ca oricare altul. Nimic mai departe de adevăr. Volumul de față este o apariție insolită, pentru momentul actual, în România. Tradiția de analiză critică de stânga este cvasinivelă în spațiul politologiei de limba română de după căderea regimului sovietic ceaușist. Abia ultimii ani au adus o adiere de schimbare în această direcție necunoscută României după 1989 și chiar și în intervalul comunist, unde spiritul protestatar al intelitoctualilor progresiști a lipsit (aproape?) cu desăvârșire. Tranziția niciodată finalizată, pentru că în sine nu are capăt, cum corect a subliniat Florin Poenaru în cartea sa *Locuri comune* (Editura Tact, 2017), a suplinit mecanismul ideologic de justificare a tuturor reformelor neoliberală de după Revoluția din 1989. Cum, de altfel, atrage atenția Emanuel Copilaș la începutul cărții „anticomunismul pragmatic mai are și alte avantaje: acela de a eluda faptele comise de protagoniștii săi înainte de 1989, reinventați discursiv peste noapte ca stâlpi ai democrației românești, acela de a cere, în numele unei democrații a cărei legitimitate provine din exterior, nu din interior, influențarea sau neluarea în considerare a unor rezultate electorale (1990, 1992) și, în sfârșit, avantajul de a submina

capitalul autohton, considerat apriori corupt și tributar unor mentalități comuniste, de către capitalul internațional, avid în a-și crea o periferie redutabilă în acest spațiu până nu demult inaccesibil, cu ajutorul deloc dezinteresat al elitei politice și intelectuale locale” (p. 7). Postcomunismul apare ca luneta nu tocmai precisă, prin care cerul ideologic este contemplat, cu scopul de a ghici ce modificări vor avea loc pe pământul de dedesubt, cel ferm în consecințe și instabil în practici al vieții economice din România capitalistă.

Volumul este divizat în două mari secțiuni, din care prima este, de fapt, o înlănțuire de eseuri, provenind de la o mulțime de cercetători cu specialități diferite, prin care se caută o înțelegere a întregului parcurs social „postcomunist”, în vreme ce a doua parte adună o suită de studii separate pe domenii profesionale distincte. Primul eseu, aparținând lui Horea Băcanu, încearcă o etapizare a perioadei curse din 1989 încoace. Avem întâi anii tatonării democratice de până în 1992, apoi crearea unui regim capitalist liberal, o imitație falimentară și haotică a unui model imaginar despre Occident, proces care va fi continuat, cu pedala accelerării apăsată până la capăt, în perioada președinției lui Emil Constantinescu (1996-2000). Anii 2000-2004 nu sunt doar cei ai preaderării la Uniunea Europeană, ci și aceia în care privatizările celor mai mari companii de stat se fac de către partidul moștenitor al PCR, PDSR, un alt partid românesc (deși cel mai mare) partener și susținător al pătrunderii capitalului străin, cel înzestrat cu forțe titanice, în economia răvășită de falimente și șomaj a României premierului Adrian Năstase.

Perioada de după Marea Recesiune aparține celei de a treia faze a „tranzitiei” românești, conform lui Horea Băcanu. „Faptul că piața internă a României a ajuns să fie o mare piață externă pentru producătorii mari internaționali sau doar un bazin de forță de muncă (în unele domenii și centre urbane chiar cu o specializare înaltă) arată lipsa de strategie a decidenților” (p. 23). Horea Băcanu are un mesaj clar de transmis: elitele postcomuniste s-au îmbogățit din privatizări, capitalul global continuă să o facă chiar la cote mai înalte decât firavul capital autohton, iar marile mase, puhoiale proletaře, au devenit corul robilor aflați în exod pe pământurile agricole ale Italiei și Spaniei.

Cea de a doua încercare de a clarifica perioada post-1989 aparține Anei Bazac, care se ocupă de *leadershipul* politic românesc, aşa-numita birocratie de partid și de stat. Înainte de 1989, aceasta trăia, mai ales după 1980, prin a desfide lipsurile și grijile materiale tangibile ale populației, pentru ca, imediat după Revoluție, aceeași elită să jefuiască, ajutată de investitorii strategici veniți din ținuturile magice ale Apusului, avuția comună în prima fază, iar abia apoi să exploateze, în folos personal, prada însușită fraudulos. Muncitorimea a fost pulverizată, iar din fragmentele rămase s-au încheiat proletarii cu salarii de mizerie ai primelor decenii de după 1990. Spiritul mic-burghez pre-1989, răspândit în toate profesiile regimului ceaușist, s-a manifestat, chiar dacă nu în aceeași măsură, cu pregnanță în România contemporană. Intelectualitatea umanistă și tehnică a sprijinit ideologic aceste măsuri de jefuire a bogăției comune. Furtul din avuția colectivă are, crede Ana Bazac, o origine de clasă. „Despre jaf nu trebuie vorbit în termeni abstracti, ca și cum doar a avut loc și a fost făcut de anonimi. El are o origine de clasă, s-a desfășurat și se desfășoară ca o formă de luptă de clasă, de presiune de sus împotriva ansamblului populației: putem prelua fără sfială formula 1% versus 99%” (p. 43).

Vladimir Pasti, un nume deja cunoscut în analiza întreprinsă asupra perioadei co-

muniste cu reverberații în societatea postrevoluționară, susține că întreaga tranzitie postcomunistă a căzut, încă de la început, în sarcina elitelor. Practic, ceea ce se numește cu larghețe „postcomunism” este un alt nume pentru mecanismele de creare a unei realități sociale noi de către moștenitorii, mai mult sau mai puțin iliciți, ai Vechiului Regim. Neoliberalismul aparține ca discurs dominant căștigătorilor politici și economici ai trecerii de la economia centralizată la cea de piață liberă (aparent) dereglementată. „Există o ruptură (clivaj) semnificativă între elitele societății românești contemporane (cca 10-20% din populație) și societatea în ansamblul ei, care organizează restul populației. Această ruptură, creată de-a lungul tranzitiei, atât ca efect al reformelor instituite politice, cât și al modelărilor și evoluțiilor produse de tranzitie spontană, s-a accentuat în ultimul deceniu și este în continuare producătoare a unei distanțe din ce în ce mai mari între elitele conducătoare ale societății și societatea însăși” (p. 62). Mai mult decât marele jaf, care a acompaniat neoliberalismul ca umbra sa, Vladimir Pasti deplânge autoizolarea elitelor de păturile sociale majoritare.

În eseul lui Dani Sandu întâlnim câteva statistici care arată cum versiunea statului minimal și a lichidării ponderii ajutoarelor sociale în economia națională, ceea ce se constituie într-un credo neoliberal radical, nu este versiunea de capitalism îmbrățișată chiar de populațiile Occidentului. Ambițiile elitist-neoconservatoare, deși au o oarecare susținere în rândurile populației românești, nu au nimic (sau prea puțin) de împărtășit cu valorile democratice vestice. Cu toate că se vorbește în numele europenității și al valorilor toleranței și spiritului democratic, elitele intelectuale și politice locale promovează o serie de măsuri sociale, în numele unui Occident utopic și anacronic, care nu este susținută de înșiși vesticii în carne și oase.

Intervenția lui Adrian Paul-Ilieșcu este centrată pe ceea ce autorul califică drept contraperformață intelighenției locale.

Poziționarea ideologică neoliberală sau conservatoare, unanim anticomunistă, a celor mai mulți intelectuali în postcomunism provine, se pare, din nevoia acestora de a își spăla reputația maculată de „colaborarea” cu regimul ceaușist, dar și din pur oportunitism social. „Adeziunea lor la reforma economică (privatizare, restituirea proprietăților, dereglementare etc.) nu venea primordial din atașamente bine informate față de principiile economiei de piață sau din adâncă înțelegere a dificultăților economice autohtone, ci dintr-un zel ideologic egoist” (pp. 80-81). Sărind în barca prooccidentală, intelectualii publici români notorii, majoritatea de dreapta, nu aveau nici calitatea profesională, nici curajul moral și nici spiritul critic necesare unei analize asupra problemelor în curs de desfășurare ale societății românești în intervalul 1990-2008. De parcă situația nu ar fi fost oricum suficient de complicată, intelectualii români sunt în mare parte complet decuplați de la dezbatările sociale ale inteligenției vestice, oricare ar fi aceasta. „Așa se explică faptul că au fost propagandistii idealii ai unor politici care au anihilat dezbaterea publică și au facilitat instalarea definitivă a capitalismului de pradă în România” (p. 89). Adrian Paul-Iliescu este probabil cel mai pesimist dintre participanții la acest volum colectiv.

Gabriel Bădescu trece în revistă problema inegalității sociale în România, care, asemeni celor mai multe state est-europene, a atins dimensiuni apreciabile chiar față de media UE în ultimul sfert de veac. Statisticile asupra subiectului se pot găsi actualizate pe platforma Eurostat.

Politicianul PSD Gabriela Crețu, deși are de câteva mandate parlamentare susținerea unui partid fără politici veritabile de stânga, trage concluzii personale, scrise într-o notă defetistă, despre discursul virulent anticomunist și valorile de piață deregularizată promovate de toate partidele politice. Contribuția autoarei la întreaga dezbatere privitoare la jefuirea activelor publice după

1989 constă în a ne reaminti legalitatea acestor metamorfoze economice. Pur și simplu, parlamentarii români, inclusiv colegii doamnei Gabriela Crețu, au furat „absolut legal” (p. 108). Retrocederea proprietăților foștilor posesori de dinainte de 1948 a fost zona în care s-a lucrat cel mai profitabil în spiritul exproprierii bunurilor tuturor și în vederea sfintei împroprietării a unei oligarhii locale, din care, ceea ce autoarea nu menționează negru pe alb, PSD face, trup și suflet, parte. Schimbarea? Ea începe, cum altfel?, „în noi însine”. Din căte se întrevede, individualismul mic-burghez nu poate fi alungat niciodată din cetate, fiind constitutiv oricărei platforme social-democrate.

Andrei Panțu aruncă o privire pe privatizările frauduloase ale României postcomuniste, unde descoperă un fenomen global la nivelul anilor 1980-2000.

Articolul lui Cristian Dogaru merge chiar mai departe, urmărind parcursul capitalului financiar românesc, în care Banca Națională a României a ocupat rolul de judecător al tuturor activităților bancare majore din intervalul tranzitiei. Sincopale, bulele financiare, falimentele dezastroase ale unor bănci private, rata inflației dată peste cap și imensele probleme financiare ale României de după 1989 au ca responsabil major BNR-ul și politicile sale macroeconomice, care, în cele mai multe situații, au lăsat de dorit, iar atunci când s-a realizat o anumită stabilitate efemeră aceasta a venit pe filiera instituțiilor bancare europene, pe seama centrului care dă mereu tonul periferiei, atât în bine, cât, mai ales, în rău.

Intervenția lui Aurelian Giugăl este salutară din două puncte de vedere: pe de o parte, tabloul demografic și gradul de urbanizare în epoca interbelică se prezintă mai degrabă ca un sinistru Tartar, nu precum în poveștile mitologice ale intelectualilor de dreapta postdecembriști, în care interbelicul figurează ca o nemuritoare Grădină a Hesperiidelor, pe de altă parte, în ciuda unor realizări modernizatoare indiscutabile și ne-

cesare în intervalul comunist, postcomunismul aduce dezechilibre economice și crize demografice care fac procesul de modernizare românesc pe model occidental un deziderat aflat încă la orizont. În afara câtorva centre urbane, care au recuperat decalajele de dezvoltare față de majoritatea centrelor capitalismului dezvoltat, restul țării a sucombat în rural și sărăcie. „Dacă din punct de vedere demografic comunismul a însemnat o urbanizare în marș forțat, postcomunismul românesc a făcut drumul invers, depopulare, inclusiv în mediul urban, pe fondul deteriorării economice și sociale” (pp. 141-142). Un alt articol al lui Aurelian Giugăl punctează implacabil poziția periferică a cadrelor academice din România. Cu toate că elitele intelectuale pretind că populația de rând nu trăiește în spiritul și conform standardelor țărilor dezvoltate ale continentului european, în pofida faptului că trei milioane de români, mai degrabă săraci și slab calificați educațional, trăiesc și muncesc în Occident, tocmai universitarii români, prin absența lor din revistele cotate internațional și prin neparticiparea la disputele ideologice din Apus, își trădează provincialismul și neacomodarea cu Europa de Vest. „Dacă îi măsurăm pe universitarii noștri cu omologii lor, nu cei din Europa Occidentală, ci măcar cei din Europa Centrală, vom descoperi hăul ce-i separă. Sunt mulți profesori, inadmisibili de mulți, care nu au profil pe *Research Gate*, *Google Scholar* sau alte platforme ce măsoară performanța academică. Despre concursurile pe posturile din universități ce să spunem?” (p. 318). Acolo domnește clientelismul și nepotismul, firește.

Alexandru Mamina reia tematica din eseul lui Adrian Paul-Iliescu și din cărțile acestuia, îndeosebi aceea a intelectualilor publici locali și a partizanatelor lor ideologice hibride (grupul GDS, cercul din jurul editurii Humanitas, Colegiul Noua Europă), cu diferență notabilă de a crede în soluția unei ieșiri din climatul toxic al intelectualității românești aservită oricărui fel de putere. „Cel

mai grav nu este că aceștia își cultivă public fantezia aristocratismului – atitudine la fel de legitimă ca oricare alta într-o țară liberă –, ci faptul că nu o fac în mod onest, întreținând confuzia insidioasă dintre elitism, liberalism și democratism, în paralel cu aceea dintre mobilizarea civică și tendințele autoritare” (p. 157). Claudiu Gaiu încearcă să traseze principalele curente intelectuale cu impact la publicul educat și urban după 1989, concentrându-se tot pe sfera literară și eseistică, avându-i ca protagonisti pe intelectualii de dreapta binecunoscuți în perioada postcomunistă. „Bineînțeles, niciunul dintre discipolii anilor ’70-’80 nu va aluneca pe terenul mlăștinios al ezoterismelor băstinașe. Acest tip de căutări, autohtonism-muzical sau spiritualism-filosofic, are un dublu sens, niciunul legat de anacronismul unei întoarceri spre trecut. Poate nu au fost cele mai bune unelte, însă filo-medievalismul rock, hermeneutica limbii române sau mistica orientală au fost încercările locale de a numi noul subiect al modernității târzii în răsăritul continentului. Invite în anii agoniei socialismului local, după explozia lor în anii ’90, aceste fenomene se vor epuiza într-un conformism ce alătură conservatorismul societal cu valorile pieței” (p. 167).

Vladimir Borțun studiază geneza ideologiei neoliberale și ascensiunea sa fulminantă odată cu anii ’80 până la deplina sa maturizare la începutul acestui secol. Fiind un proiect de clasă, neoliberalismul aparține elitelor financiare și industriale ale economiei globale, și reprezintă versiunea utopică a unui tip de economie de piață, decuplat de la orice proiect de solidaritate socială, favorabil în întregime acumulării de bogății la un singur pol al societății. „Astfel, clasele conducerătoare s-au folosit de toată puterea lor finanțieră, politică, mediatică și culturală pentru a impune și consolida noua lor ideologie, iar asta s-a întâmplat nu în conformitate cu realitățile economice, aşa cum s-a pretins mereu, ci tocmai în pofida lor! Ideologia neoliberală a penetrat atât de adânc conștiin-

ța colectivă încât a devenit, în termenii lui Gramsci, „simțul comun” al epocii noastre, ortodoxia pe care până și partidele social-democrate au ajuns să o îmbrățișeze cu sfîrșenie” (p. 177). Proiectele politice europene antineoliberale de după Marea Recesiune nu au demonstrat nici forță, nici o considerabilă rezistență în afara ordinii dominante, crede Vladimir Borțun, iar „noile mișcări și partide de stânga trebuie să evite iluzia reformistă de a crede că pot câștiga împotriva marelui capital fără să renunțe la capitalism” (p. 179).

Mihai Dinu Gheorghiu caută o clarificare conceptuală a jafului, tâlhăriei și exploatației, aproape ca într-un articol de dicționar enciclopedic, subliniind legăturile ascunse dintre câteva noțiuni și realitățile istorice contemporane.

Cu aceasta facem trecerea la cele câteva studii de caz care formează a doua parte a volumului colectiv. Liviu Chelcea și Ioana Iancu analizează condiția paragajilor din centrul Bucureștiului, lumpenproletari ai anilor '90 și 2000, majoritatea de etnie rromă, care, locuind în case de patrimoniu insalubre din Centrul Vechi al capitalei, cer sume modice pentru a pune la dispoziție locuri de parcare șoferilor grăbiți și cu programul de muncă încărcat. Scopul este de a arăta interacțiunea socială dintre o pătură *well-off*, apărută în tranziție, și pierzătorii același interval istoric. Primii îi suspectează pe cei din urmă că sunt periculoși, dar, în același timp, leneși și inutili din punct de vedere social. Traficul aglomerat din capitala României este expresia creșterii numărului de autovehicule pe fondul dinamicii economice pozitive a municipiului București în postcomunism. Economia de piață românească a creat simultan acumularea de suficiente resurse într-o secțiune a societății, în aşa măsură încât numărul de mașini a sărit de un milion într-un oraș de două milioane de locuitori, și pauperitate în altele, acolo unde politicile publice funcționează defectuos sau deloc. Doctrina neoliberală îi deprivează pe cetățenii avuți de locuri de parcare publice

decente, iar pe parcagii îi obligă la acest mod de existență mizer din simplul motiv că ajutoarele sociale destinate lor sunt prea mici, iar locurile de muncă, chiar și pentru munci necalificate, prea puține. Primăria este spectator în propriul oraș, administrat însă, în urma unui vot democratic, de către aceasta. Depolitizarea, în sensul de irresponsabilitate civică în fața electoratului, și privatizarea reală a sarcinilor primăriei duc la situația analizată de cei doi cercetători.

Ciprian Domnișor se concentrează pe reformele din sănătate, propuse de către guvernarea PDL în anul 2009, măsuri care au dus la închiderea multor spitale din mediul rural, contribuind la exodul medicilor în străinătate. Reformele neoliberale nu doar că s-au dovedit ineficiente, dar au pustit sate, comune, orășele și cartiere întregi ale României postcomuniste. Rezultatul acestei organizări economice a societății este exclusă și alungarea întregii clase sociale din *polis*.

Vasile Ernu citește lupta anticorupție în cheia unor confruntări pseudolegale pentru acapararea resurselor existente de pe piață între tabere adverse de corupții. Dacă frația corupților neoliberali cere subordonarea totală a politicului de către interesele economice aferente, ceilalți, corupții fără mari ambiții burgheze, dar în continuare bogăți, se comportă patriarhal cu cei din anturajul lor, luând și dând mită, ungând astfel cu vaselină mașinăria socială, cât de căt funcțională sub acest chip. Pe lângă instituțiile statului, în genere, slabe, apare un *metastat*, alcătuit din rețele corupte, care, prin intermediul mitei, circulă și redistribuie resurse. Corupția este democratică conform lui Vasile Ernu. Lupta anticorupție este calul de bătaie al corupților occidentali, al marelui capital în regiune, elitocentric. Întâi de toate, lui Vasile Ernu ar trebui să i se reamintească observația Gabrielei Crețu, senatoare PSD, conform căreia marele jaf postcomunist a fost deja și de mult legiferat în Parlamentul sării. Corupții locali se acoperă de hotărâri de

guvern și ordonanțe de urgență, date cu dedicație, fiind maeștri în materie de birocrație, pe când marea corupție neoliberală visează la o infrastructură legală previzibilă și relativ stabilă, protejându-le afacerile și punându-le în dificultate, ca parte din contract, angajaților. Pledoaria lui Vasile Ernu pentru versiunea estică de organizare socială coruptă, față de cea vestică, mediată prin lobby transparent și mult mai intruzivă social, este o întoarcere retrogradă, nici măcar corectă factual, la o aristocrație țaristă, mândră, omnipotentă, înapoiată și miloasă din când în când, și atunci doar la sărbătorile religioase majore de peste an și la nunțile împărătești.

Dinu Guțu discută despre efectul finanțărilor POSDRU asupra mediului academic românesc, ultramarginal în Europa. Aceste proiecte, realizate cu bani europeni nerambursabili, nu au purtat răspunderea decât pentru crearea cătorva sute (mii?) de locuri de muncă la nivel național, nu au ținut pe loc rata emigrării și nu au scăzut nici cu 1% sărăcia în România. Cu toate acestea, universitarii au încasat sume frumoase, și-au confirmat poziția de *middle class*, pe care aspiră să o permanentizeze pe treapta lor socială, uitând, ca de obicei, să facă cercetare științifică autentică și de calitate, obiectul meseriei lor academice.

Alexandru Bogus discută despre raportul capital-muncă în România și despre cele mai mici salarii medii din Uniunea Europeană. Clasa muncitoare din România, dacă se mai poate vorbi de aşa ceva, este, având în vedere remunerațiile modeste, cea mai exploatață din întreaga Uniune, chiar dacă avem o productivitate a muncii mai mică în medie, dar nici pe departe păstrând proporțiile aritmetice ale salariilor, față de centrele capitalești dezvoltate. „Așadar, un angajat român câștigă în medie o jumătate din cât câștigă un muncitor în Europa de Est și de peste opt ori mai puțin decât un angajat din Europa de Vest. Un casier român dintr-un hypermarket câștigă un salariu brut de 375 de euro, în timp ce un casier german câștigă 3.167 de

euro pentru aceeași muncă”. Am putea adăuga că munca se face probabil pentru același patron paneuropean.

Călin Goină reia subiectul predării religiei ortodoxe în școlile publice din România. Predarea evoluționismului în licee și gimnaziile este încă un deziderat ultramodernist. Disciplina științifică biologie apare ca secundară față de mesajul, colorat dogmatic, al credinței naționale și de stat, aflată în păstorirea Bisericii Ortodoxe Române. Un parcurs similar ideologic întâlnim în Federația Rusă, țară în care ortodoxismul atinge temperaturi chiar mai alarmante, în materie de politizare instituțională pe filieră clericală, decât în România.

Ioan Biris se concentrează pe situația actuală a satului Nădaș din județul Arad, unde familia de moștenitori Colțeu profită de legile generoase ale restituției vechilor proprietăți (funciare) și pune mâna pe aproape tot pământul satului și pe mare parte din clădiri. Aberațiile legislative sunt completate de falsificarea istoriei recente și a genealogiilor, având ca alibi anticomunismul, unde principiul *restitutio in integrum* legitimează epoca interbelicului ca o nouă Arcadie. „Legislația retrocedărilor s-a dovedit un mediu atât de propice pentru nașterea mafilor retrocedărilor, a drepturilor litigioase, mafii în care găsești de-a valma notari publici, avocați și judecători, amatori de proprietăți și interlopi, încât, după cum se poate vedea în ultima vreme, DNA-ul nu mai prididește să facă dreptate!” (p. 277).

Irina Zamfirescu (re)aduce în discuție sensul locuințelor sociale și modul în care acestea au fost întâi date celor săraci la începutul anilor 1990 – totuși, în condiții legale neprecizate și neanalizate de către autoare –, adesea în clădiri istorice de o anumită frumusețe arhitecturală, pentru ca apoi, mai ales după anul 2000, când economia țării începe să crească vizibil, să fie preluate, evacuate de locatarii deveniți brusc superflui, și date în folosire (dacă nu chiar înstrăinate prin acte false) unor persoane private, antrepre-

nori din zona crimei organizate, desfășurând activități străine de interesul public. „Lipsa politicilor sociale este traductibilă în logica unei politici mai ample de dispreț și izgonire activă a celor mai slabii și mai greu de aliniat la dezideratele „creșterii economice” ale orașelor. Având în vedere curențul racist și disprețiitor la adresa persoanelor sărace în rândul cetățenilor, oamenii politici se pot simți legitimați să practice o politică neoliberală de înlăturare a persoanelor devenite „îndezirabile” pentru majoritate” (p. 290).

Monica Stroe și Bogdan Stroe analizează cazul câtorva localități dobrogene sărace, locuite de lipoveni, turci, haholi și italieni, unde, în ultimul deceniu, s-a înjghebat o bufaorie turistică pe gustul vizitatorilor occidentali care ridică în slăvi specificul cultural oriental al zonei, specific invocat, exhumat, inventat și reinventat pentru a deservi vilegiuriștilor relativ prosperi, mari amatori de prejudecăți culturale extraoccidentale. Brandul turistic mult invocat este reversul unei imagini a colonistului care le face pe plac celor ahtiați după safari sau narghilea-café în decor de 1.001 de nopți, constituind „forme globalizate de imaginare a turismului menite să captureze „autenticitatea” locală în reprezentări inteligibile universale. Precaritatea este astfel revalorizată pozitiv și dă spațiului conotației de „exotic”, „tainic”, „primordial”, care invită un public boem, urban, burghez, cosmopolit la explorări ecoturistice specifice turismului neocolonial” (p. 297).

Iulia Popovici discută despre privatizarea teatrelor de stat în România capitalistă și despre marginalitatea și sărăcia artiștilor din zona teatrelor independente de finanțele publice. În pofida cifrei crescute de absolvenți ai facultăților de profil vocațional și artistic, numărul teatrelor a scăzut proporțional după 1989, ceea ce dăunează direct breslei artiștilor. Slaba sindicalizare și cvasimonopolul de stat asupra profesiei de actor afectează viața cotidiană a lumpenproletariatului actoricesc. Thalia a ajuns în felul acesta o hetairă a tim-

purilor noastre, o probă în plus că muncile spiritului sunt doar servicii și atât.

Scrisoarea lui Alexandru Petria, ornată de exprimări patetice și de o tristețe rece și cinică privind soarta societății românești, nu își găsește locul în această parte a volumului, fiind mai curând un text aflat în răspăr cu eseistica și luările de poziție articulate din acest volum.

În concluzie, *Marele jaf postcomunist* inventariază câteva subiecte de maximă actualitate, cu toate că majoritatea chestiunilor amintite existau și puteau fi conștientizate de acum zece sau cincisprezece ani. O parte semnificativă din eseuri se centrează pe problemele disputelor culturale și ale raporturilor intelectualilor între ei sau ale acestora cu alte categorii sociale sau cu autoritățile statului și ale vieții politice. România reiese, destul de previzibil, de altfel, ca fiind o societate acut scindată, în care clasele sociale sunt consolidate în rețele de interese aflate în afara legii sau abuzând de ea, iar lipsurile, subdezvoltarea și dependența politică și economică de Occident apar ca nemaișură prințând pe cineva. O dovadă printre altele a acestei poziții subalterne, de semicolonie, este chiar alcătuirea acestui volum: dată fiind gravitatea situației sociale românești în ansamblu, ne-am fi așteptat ca fiecare subiect să fi fost deja abordat, într-o manieră specificată, de o comunitate solidară de economisti, politologi, istorici contemporani, sociologii sau chiar geografi. În schimbul acestei imaginare colecții de studii fundamentale asupra cotidianului românesc ne mulțumim cu o serie de eseuri, articole, comentarii generale, critici punctuale, bruioane etc. despre o societate care, parcă, refuză să fie înțeleasă altfel decât în fuga condeiului și a părerilor efemere, generoase și, în definitiv, desigur, corecte.

Dan Neumann

Müller, J. W., *What is populism?*, University of Pennsylvania Press, Philadelphia, 2016, 136 p.

Jan-Werner Müller este profesor de științe politice la universitatea americană Princeton și cofondator al European College of Liberal Arts din Berlin. Autorul are o prestigioasă activitate publicistică fiind tradus în mai multe limbi de circulație internațională. Dintre cărțile semnate de Müller se pot aminti: *Contesting Democracy* (Yale University Press, 2011) și *Constitutional Patriotism* (Princeton University Press, 2009). În realizarea recenziei am utilizat textul original în limba engleză, însă carteia a apărut și în limba română cu titlul „Ce este populismul?” sub egida Editurii Polirom.

Lucrarea recenzată abordează problematica populismului, un subiect actual, luând în considerare evenimentele recente produse în spațiul politic european sau nord-american. Schimbările politice generate de partide conservatoare în Ungaria sau Polonia, brexit-ul și victoria lui Trump în SUA sunt evenimente politice puse pe seama ascensiunii unui val populist de sorginte naționalist-conservatoare, xenofob și anti-migrationist ce apare ca răspuns la internaționalismul globalizării promovat de „cea de-a treia cale” reprezentată de o coaliție politică ce promovează neoliberalismul în economie, multiculturalismul în detrimentul identității naționale și multilateralismul în relațiile internaționale.

Cu toate că este un subiect actual și are o prezență consistentă în literatura de specialitate, conceptul de populism nu este clarificat în mod corespunzător, aspect subliniat de autor. În ultimii ani au apărut o serie de publicații ce abordează problematica populismului, unele axându-se pe clarificarea conceptului (Mudde, C. și Kaltwasser, C. R., *Populism: A very short introduction*. Oxford University Press, 2017), altele pe analiza problemelor politico-sociale generate de mesajul și guvernarea populistă (Gherghina, S., Soare,

S. (ed.) *Populismul contemporan*, Institutul European, Iași, 2012; *The global rise of populism: Performance, political style, and representation*. Stanford University Press, 2016). În viziunea mea, interesul față de lucrarea lui Müller rezidă în faptul că autorul încearcă să îmbine ambele demersuri: propune o definire a conceptului, pornind de la o critică a utilizării acestuia în literatura de specialitate, și prezintă o analiză a acțiunii politice populiste, a cauzelor și consecințelor populismului în plan politic și social. Actualitatea cărții este subliniată de exemplele folosite în analiză ce includ recentele schimbări politico-sociale induse de guvernări populiste în țări precum Ungaria, Polonia, SUA, Turcia sau Venezuela, reprezentând evenimente cu un impact semnificativ la nivel internațional.

Lipsa unei definiri clare a conceptului îl determină pe autor să se întrebe în introducere dacă oricine poate fi catalogat ca politician populist. În primul capitol, intitulat „Ce spun populiștii”, autorul își propune să analizeze dificultățile legate de definirea conceptului, generată de sensurile multiple conferite acestuia care se diferențiază în funcție de timp, spațiu sau de arealul cultural. Spre exemplu, sintagma de „populism liberal” este acceptată în SUA, însă în cultura politică europeană acesta reprezintă o contradicție deoarece conținutul conceptului de liberalism este sensibil diferit față de utilizarea acestuia în SUA.

Populismul, în viziunea lui, nu reprezintă o doctrină politică bine structurată, ci un set de afirmații cu o anumită logică internă ce reprezintă în esență o viziune moralizatoare asupra politicului. Autorul nu se desprinde însă de tradiția de a reprezenta populismul în sens peiorativ, subliniind incapacitatea politiciilor populiste de a corecta deficiențele de-

mocrației generate de către „elite”. Opunerea unei majorități latente, ignorate de elite, unor politicieni votați legitim este o idee periculoasă, afirmă Müller. Populismul apare ca o „umbră” a democrației, un constant pericol pentru aceasta.

Într-o oarecare disonanță cu poziția prezentată mai sus, autorul argumentează că nu este o abordare eficientă punerea semnului de egalitate între populism și politici sociale irresponsabile sau echivalarea populismului cu categoriile de votanți mai puțin educați, săraci și mai tradiționaliști. De asemenea, este o greșală să se argumenteze cu teoretizări psiho-sociale privind caracteristicile psihologice ale votantului populist, respectiv faptul că acesta ar avea o personalitate autoritară sau că ar fi caracterizat de teama față de schimbare, caracteristici ce se explică printr-un nivel cognitiv mai scăzut. Evidențele empirice indică spre faptul că există o varietate considerabilă a votanților populiști, aspect ce nu permite o etichetare simplistă a acestora, argumentează Müller.

Pentru a fi catalogată ca populistă, o orientare politică trebuie să reprezinte o critică la adresa statuquo-ului, a elitelor politice existente. Delimitarea populiștilor față de statu quo-ul existent are o conotație morală, populistul luptându-se cu structuri corupte, orientate împotriva „interesului poporului”. Müller subliniază faptul că populismul se asociază cu o atitudine antipluralistă ce izvorăște din postura de „reprezentare a poporului”, statu quo-ul nefiind tratat ca o opoziție legitimă datorită poziției „imorale” pe care acesta o are în societate. În aceste condiții populismul tinde spre o politică identitară, bazată pe excluziune, creând o categorie politică catalogată „dușmanii poporului” care trebuie izolată sau anihilată.

Un alt aspect important, subliniat de autor, îl reprezintă relația populiștilor cu aspectul reprezentativ al democrației. Populiștii nu reprezintă un grup bine definit precum votanții unui partid în alegeri, ci „reprezentă” o fictivă „majoritate tăcută” considerată

„adevăratul popor”. Politicianul populist este prezentat ca un impostor care poate ghici voința poporului negând rolul formelor de reprezentare politică, cum ar fi parlamentul. Populiștii adoptă o atitudine paternalistă față de poporul oprimat, incapabil să și formuleze sau să și reprezinte interesele. Populiștii își asumă un mandat imperativ din partea „poporului” care le permite să eludeze responsabilitatea politică, cel puțin în plan retoric. Populistul reprezintă în mod direct poporul, nu are nevoie de mediatori precum jurnaliștii care distorsionează realitatea. Tendința auto-itară este subliniată de caracterul monolitic al structurilor politice populiste aliniate în jurul liderului.

În cel de-al doilea capitol, intitulat „Ce fac populiștii sau populismul la guvernare”, autorul analizează acțiunile politice ale populiștilor ce vizează consolidarea puterii. Sunt analizate, printre altele, modificările constituționale efectuate de guverne populiste precum cele din Ungaria sau Venezuela. Guvernarea populistă se bazează pe polarizarea spațiului politic prin crearea unui climat conflictual, populiștii jucând rolul victimei chiar și după cucerirea puterii. Divizarea societății se realizează în concordanță cu principiul populist conform căruia doar anumite grupuri sociale merită o guvernare corespunzătoare, cele care constituie „adevăratul popor”. Politicile populiste nu sunt fundamentate pe evidențe empirice și nu sunt supuse dezbatării publice. Guvernând prin intermediul unui model ce poate fi descris ca legalism discriminator, guvernele populiste subordonează treptat societatea civilă, sistemul burocratic, generează corupție și clientelism de masă. Autorul subliniază aversiunea guvernelor populiste față de ONG-urile cu un mesaj politic concurrent și mai ales față de mesajele ce le pot submina autoritatea morală.

Analiza guvernării populiste se realizează preponderent prin exemplele Ungariei și Poloniei. Müller subliniază manevrele guvernelor populiste din aceste țări ce vizează

subordonarea justiției, a aparatului de stat și a mass-mediei la care se adaugă clientelismul extins ca o demonstrație a înlăturării vechilor elite și de recompensare a susținătorilor. Autorul recunoaște că procesele menționate anterior nu însă doar guvernările populiste, însă subliniază caracterul deschis, „pe față” al acestora în regimurile populiste, acestea fiind însătoțite de o discutabilă justificare morală.

Capitolul cuprinde un demers speculativ cu privire la intențiile autocratice ale regimurilor populiste. În Europa (Turcia, Ungaria sau Polonia), guvernele populiste păstrează aparențele unui sistem democratic de teama unei izolări accentuate externe. Democrația „iliberă” reprezintă conceptual esențial al retoricii populiste contemporane. Distincția liberal-iliberal poate fi analizată pe mai multe dimensiuni începând cu rolul sistemului juridic în funcționarea statului până la problematica economică unde poziția iliberă favorizează un stat intervenționist. Democrația iliberă păstrează alegerile libere, însă prezintă un sistem slabit de *checks and balances*. Ca atitudine politică, acest sistem politic favorizează dictatura majorității față de includerea în politice publice a intereselor minorității.

În ecuația liberal-iliberal este importantă opoziția între interesele naționale (iliberale) și cele globaliste (liberale). În viziunea populiștilor democrația are un caracter național, iar liberalismul este reprezentat de structuri și instituții internaționale gen Uniunea Europeană. Concluzia lui Müller este că guvernele populiste subminează democrația în numele majorității, deviind societățile respective spre anti-capitalism și autoritarism.

În cel de-al treilea capitol, intitulat „Cum să tratezi populiștii”, se analizează cauzele principale ale noului de val de populism ce se manifestă la nivel global. Prima cauză identificată a succesului curentului populist ține de dezamăgirea provocată de sistemul democratic în țările foste comuniste sau în țări fără o tradiție democratică solidă precum

Turcia. Un sistem politic imatur, cu partide slabe contribuie la atraktivitatea mesajului populist. Tratarea similară a regimului Orban din Ungaria cu regimul Erdogan din Turcia o consider superficială având în vedere diferențele semnificative istorice, culturale, dar și dacă avem în vedere ideologia, politicile aplicate sau starea democrației din cele două țări.

Declararea mesajului populist ca indezirabil și a partidelor politice ca nefrecvențabile determină o izolare politică a actorilor politici populiști, arată Müller, aspect ce întărește perspectiva populistă asupra elitelor liberale considerate ca arogante și îndepărtațe de nevoile populației.

O altă cauză a succesului populist rezidă într-o criză a reprezentării politice. Analizând spațiul politic american, autorul subliniază influența politicii identitare ce radicalizează bazele electorale creând un teren fertil pentru populism.

Autorul încheie argumentul printr-o comparație între tehnocrație și populism subliniind asemănarea dintre aceste ideologii care nu încurajează dezbaterea democratică. Dacă populismul își bazează autoritarismul pe „voința poporului”, tehnocrații sunt convinși de superioritatea soluțiilor lor fundamentate „științific”.

Cea mai interesantă caracterizare a populismului contemporan în carte se face prin citarea politologului olandez Cas Muddle, care afirmă că populismul este „răspunsul iliberal, dar democratic dat unui liberalism ce ignoră principiile democratice”. Consider că ar fi fost utilă o analiză mai deschisă și sinceră a problemei ridicate de Muddle pentru a înțelege în profunzime natura și cauzele revigorării populismului în spații politice cu un trecut solid democratic precum Marea Britanie, SUA, Franța, Germania sau Olanda.

Prin multe din argumentele sale, autorul se poziționează de partea elitei liberale (academice) aflată în conflict ideologic cu oferta „populistă”. Având în vedere aceste aspec-

te, recomand prezenta carte ca un important punct de plecare în abordarea problematicii propuse de autor: clarificarea conceptuală a

populismului și analiza revenirii în prim planul politiciei internaționale a grupărilor politice populiste.

Botond-Zsolt Bottyan
Universitatea din Oradea

Claudia Bacter, *Dizabilitatea neuro-motorie la copil. Modalități de intervenție*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2017, 144 p.

Cartea abordează „problemele cu care copiii cu dizabilități și în mod specific cu dizabilități neuro-motorii se confruntă, dar și cum sunt percepute și gestionate de către membrii familiilor și în special de către mame” (p. 9) fiind structurată în patru capituloare. Preocupată de o perioadă îndelungată de intervenția în asistență socială și în special de eficientizarea intervenției în cazul copiilor cu dizabilități, autoarea oferă astfel un instrument util atât părinților care au copii cu dizabilități neuro-motorii, cât și specialiștilor din domeniu și studenților interesați în apăroare și profundarea cunoștințelor.

Primul capitol al lucrării introduce cititorul în problematica dizabilității, prezentând conceptele de bază, tipurile de deficiențe, criteriile de diagnostic și clasificare a deficienței mentale, cauzele generatoare, modelul medical și modelul social al dizabilității și principalele reglementări legale privind protecția socială a persoanelor cu dizabilități.

Capitolul al doilea se concentrează pe implicațiile dizabilității neuro-motorii asupra copilului și asupra membrilor familiei. Autoarea aduce în atenție simptomele caracteristice și simptomele asociate paraliziilor cerebrale, precum și formele de adaptare a părinților și fraților/surorilor la situația copilului cu dizabilități, făcând apel la studii de specialitate care relevă atributile funcționării adaptative ale familiei.

Al treilea capitol al lucrării cuprinde modalități de intervenție în asistarea copiilor cu dizabilități și a familiilor acestora, cu accent pe consiliere, terapie educațională complexă și integrată, munca în grup, terapia de familie, informațiile teoretice fiind completate cu exemple de intervenții/cazuri instrumentate de autoare.

Ultimul capitol redă rezultatele a două studii la care au participat 30 de mame care au copii cu dizabilități neuro-motorii, respectiv 80 de mame (40 care au copii diagnosticati cu paralizie cerebrală, 40 care au copii fără probleme de sănătate). Studiul pilot identifică trăirile resimțite de către mame vis-à-vis de boala copilului și modalitățile de gestionare a situației și evidențiază importanța rețelei de suport (specialiști, familie) și a surselor de informare. Al doilea studiu investighează particularitățile tulburărilor de anxietate și depresie ale mamelor copiilor cu paralizii cerebrale și efectul intervenției specializate, al oferirii de informații și de suport emoțional asupra respectivelor tulburări. În urma interpretării rezultatelor cercetării, autoarea conchide: „Abordarea problemelor emotionale devine o necesitate, dat fiind nivelul crescut al anxietății și depresiei prezent la părinții investigați. Ventilarea emoțională este utilă, dar ar putea fi dublată de creșterea sentimentului de autoeficacitate pe domenii specifice, dezvoltarea de strategii eficiente de coping și dobândirea de tehnici de control a problemelor comportamentale ale copiilor” (p. 91).

Pornind de la nevoia de informare exprimată de mamele copiilor, autoarea a realizat și inclus în anexa lucrării un ghid destinat părinților copiilor cu paralizii cerebrale „care poate fi folosit cu succes în clinici și spitalele de recuperare și poate completa informația pe care o oferă medicul” (p. 91). Ghidul nu se rezumă doar la definiții, cauze și factori de risc, simptomatologie, metode de diagnostic și modalități de tratament, aspecte privind procesul de recuperare și integrarea socio-profesională, informații legislative, ci conține și sfaturi utile pentru părinți

și experiențe împărtășite ale mamelor care se confruntă cu aceeași situație.

Insistând asupra importanței suportului social acordat familiilor care au un membru cu dizabilități și a intervenției integrate pentru părinți, autoarea evidențiază rolul serviciilor de specialitate din comunitățile locale și necesitatea identificării nevoilor reale, specifice fiecărui caz.

Completarea armonioasă a informațiilor teoretice cu cele practice, provenite din experiența autoarei și accesibilitatea prezentării acestora fac din lucrarea de față o sursă consistentă de informare, în special pentru cei implicați în îngrijirea și recuperarea copilului cu dizabilități neuro-motorii.

Cristiana Marc
Universitatea din Oradea

Erata

La articolul: Maggino F. C. Facioni – “Measuring Change, Sketching Futures: a Different Approach to Quality-of-Life Studies”, din Sociologie Românească, vol. XI, Nr. 4, pp. 7-39, se adaugă la pagina 7, la Note următoarea precizare: “Acknowledgement: the publication has been possible also thanks to the project (KRF or NRF-2013S1A3A2054622 Korean National Research Foundation)”.

ISSN: 2668-1455
ISSN-L: 1220-5389